ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, Ἀρχιμανδρίτου.

Η ΕΝ ΚΡΗΤΗι ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

ΤΟΥ 1363-1366

ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΑΚΡΑΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΗι ΝΗΣΩι ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΑΥΤΗΣ (1211 — 1669).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ
Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον
1932

Τῷ ἐλλογιμωτάτῳ Καθηγητῇ κ. Ι. Καλιτσουνάκῃ
τιμῆς ἕνεκεν
ὁ Γράψας.

ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, Ἀρχιμανδρίτου.

Η ΕΝ ΚΡΗΤΗι ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

ΤΟΥ 1363-1366

ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΟΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΑΚΡΑΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΗι ΝΗΣΩι ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΑΥΤΗΣ (1211 — 1669).

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ
Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον
1932

Τῷ γενναιόφρονι χορηγῷ

ΔΗΜΗΤΡΙΩι ΖΙΡΑΚΟΠΟΥΛΩι

Εὐχαρίστως ἀνατίθεται.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΣ

Ἡ παροῦσα μελέτη, κοσμήσασα 88 ἐν ὅλῳ σελίδας τῶν ἐτῶν 1929, 1930 καὶ 1931 τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου», ἐξετιμήθη δεόντως ὑπὸ τῶν πολλῶν Ἀναγνωστῶν του. Δὲν πρόκειται περὶ συνήθους δημοσιεύματος. Συνεχοῦς ἱστορίας «τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως (1363—1366) καὶ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας αὐτῆς (1211—1669)», τῆς περιεργοτάτης ταύτης καὶ κατὰ μέγα μέρος ἀγνώστου περιόδου τῶν τυχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἐστερούμεθα μέχρι σήμερον. Ὁποία δ' ἡ ἀξία, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ σύντομος αὕτη, πλὴν περιεκτικὴ μελέτη τοῦ πανοσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου κ. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, καταδείκνυται ἐκ τῶν πυκνῶν παραπομπῶν καὶ ὑποσημειώσεων, αἱ ὁποῖαι καθοδηγοῦσιν ἀπ' εὐθείας τὸν Ἀναγνώστην εἰς τὰς ἀρχικὰς τοῦ θέματος πηγάς.

Ὁ φίλος κ. Ξηρουχάκης, εἴ πέρ τις καὶ ἄλλος παρεσκευασμένος πρὸς τοιαύτας μελέτας, εἶχεν ἤδη δώσει ἀρκετὰ σοβαρὰ δείγματα τῆς ἱκανότητός του, τῆς σχετιζομένης μὲ τὰ σῳζόμενα πνευματικὰ μνημεῖα τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ὡς λ. χ. «Ὁ Κρητικὸς πόλεμος [1645—1669] ἢ Συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση καὶ Μαρίνου Ζάνε» (1908), «Ἄγνωστος Κρητικὴ ἐποποιΐα» (1909) καὶ «Περὶ τῶν ἐν Βενετίᾳ Ἀρχείων τῆς Κρήτης» (1928).

Ἡ ἀκρίβεια, ἡ εὐρυμάθεια, ἡ δεξιὰ χρῆσις τῆς γλώσσης καθιστάνουσι πολύτιμον τὴν μελέτην ταύτην, καὶ ἀναμφιβόλως ὁ ἀνθηρὸς εἰς πατριωτικὰ αἰσθήματα καὶ ἐθνικὴν διαπαιδαγώγησιν Κρητικὸς λαὸς μὲ ζωηρότατον ἐνδιαφέρον καὶ ὑπερηφάνειαν θ' ἀναγνώσῃ αὐτήν.

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Καθηγητὴς
Διευθυντὴς τοῦ «Ἐκκλ. Φάρου».

Ἀλεξάνδρεια, 1932.

Η ΕΝ ΚΡΗΤΗι ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1363 — 66

καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας αὐτῆς [1211 — 1669] 1).

Ἀναμφιβόλως ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης δὲν ἐγράφη ἀκόμη, οὔτε καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ γραφῇ, τοὐλάχιστον ἡ τοῦ μεσαιῶνος καὶ ὁριστικώτερον, τῆς ἐν τῇ νήσῳ Βενετικῆς κυριαρχίας (1211—1669), ἄνευ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἐν τῷ ἐν Βενετίᾳ «Ἀρχείῳ τοῦ Κράτους» (Archivio di Stato) ἐναποκειμένου ὑλικοῦ 2). Οὐδὲ πολλοστημόριον ἀποτελεῖ ἡ ἐκ τοῦ ὅλου ὄγκου ἐξαχθεῖσα καὶ δημοσιευθεῖσα μέχρι σήμερον ὕλη ἐκ τοῦ ἀκενώτου τούτου θησαυροῦ, ὅστις ἐπεσωρεύθη καθ' ὅλην μὲν τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ νήσῳ Βενετικῆς κυριαρχίας καὶ δὴ κατὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὅτε μετεφέρθησαν τὸ Ἀρχεῖον 3) τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης (Archivio di Duca di Candia), τὰ τηλεγραφήματα τῶν Διοικητῶν καὶ Προβλεπτῶν (Dispacci dei Magistrati)· τὰ ἰδιωτικὰ καὶ δημόσια Συμβολαιογραφικὰ Ἀρχεῖα

---

1) *Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐστάλη τὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης ταύτης εἰς Κρήτην, πρὸς δημοσίευσιν, καὶ ἀγνοοῦμεν ἂν ἐδημοσιεύθη.*

2) *Τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης μετεφέρθη ἐν Βενετίᾳ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὑπάρχει δὲ γνώμη, ὅτι τοῦτο ἦτο πλούσιον, ἀλλ' ὅτι πολλὰ τῶν ἐγγράφων ἐχάθησαν ἐν Βενετίᾳ μετὰ τὸ 1669.*

3) *Περὶ τῶν ἐν Βενετίᾳ Ἀρχείων τῆς Κρήτης, ἴδ. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, εἰς Περιοδικὸν Δελτίον Κρητ. Φιλολογ. Συλλόγου ἐν Χανίοις, ἔτος Α', τεῦχος Δ', 1928.*

(Archivio Notarile di Candia)· τὸ Κατάστιχον Χανίων, Κατάστιχον Ρεθύμνου, Κατάστιχον Σητείας, Κατάστιχον Ἡρακλείου 1)—Κρήτης—(Catastico di Canea, Catastico di Retimno, Catastico di Sitia, Catastico di Candia) καὶ πλῆθος ἄλλων ἐγγράφων κατὰ μυριάδας ἀριθμουμένων.

Μεγίστης ἀξίας εἶναι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου καὶ αἱ ἐκθέσεις τῶν Προβλεπτῶν τῆς Κρήτης. Τὸ ἀξίωμα τοῦ «Προβλεπτοῦ» (Proweditore) συνεστήθη κατὰ τὸν ιγ´ αἰῶνα ἐν Κρήτῃ. Οἱ Προβλεπταὶ δὲ οὗτοι ἦσαν οἱ διάμεσοι μεταξὺ τῆς Κεντρικῆς Ἀρχῆς ἐν Βενετίᾳ, δηλαδὴ τοῦ «Συμβουλίου τῶν Δέκα» (Consiglio dei Dieci) καὶ τῶν Τοπικῶν Ἀρχῶν τῆς Κρήτης. Εἰς αὐτοὺς ἀνεφέροντο ὅλα τὰ ἔκτακτα συμβάντα τῆς νήσου. Εἰς αὐτοὺς ἀπετείνοντο ἐπίσης ὅλαι αἱ Ἀρχαὶ τῆς νήσου. Οὗτοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπισκέπτωνται καὶ νὰ ἐξελέγχουν ὅλας τὰς Ἀρχάς, τὰ Δικαστήρια, τὰς Ἐκκλησίας, τὰ Μοναστήρια τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου χώρας, διὸ καὶ αἱ ἐκθέσεις αὐτῶν δίδουσι γενικὴν ἰδέαν περὶ τῆς ὅλης ζωῆς τῆς νήσου καὶ εἶνε πλούσιαι εἰς ὑλικὸν παντὸς εἴδους, πολύτιμοι δὲ διὰ τοῦτο. Περὶ τῶν ἐκθέσεων τούτων ἐγράφησάν τινα εἰς τὸ ρηθὲν ἀνωτέρω Περιοδικὸν Δελτίον Κρητ. Φιλ. Συλλόγου ἐν Χανίοις, ἄλλοτε δὲ ἴσως περισσότερα. Σημειοῦμεν μόνον ἐνταῦθα, ὅτι ἡ σπουδαιοτέρα τῶν ἐκθέσεων τούτων εἶνε ἡ τοῦ Ἰακώβου Φοσκαρίνη καὶ καθόλου μέν, ἀλλὰ καὶ διὰ «Διατάγματα» περὶ τῶν Ἐπισκοπῶν τῆς Κρήτης.

Πολλὰ τῶν ἐγγράφων τούτων ἀντεγράφησαν, ὡς γνωρίζομεν, ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Κ. Σάθα, τοῦ φιλοπονωτάτου τούτου ἀνδρός, ἅτινα δυστυχῶς, μὴ δυνηθέντα νὰ ἴδωσι τὸ φῶς, ἐναπόκεινται εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην. Πολλαὶ ἐπίσης σημειώσεως, περὶ ἐπαναστάσεων ἐν Κρήτῃ καὶ τῆς νήσου ἐν γένει, παρενείρονται ὑπὸ τοῦ Σάθα εἰς ὅλα αὐτοῦ τὰ ἔργα. Πολλὰ ἐπίσης περὶ τῆς Βενετικῆς ἐν Κρήτῃ κυριαρχίας καὶ τῶν διαφόρων ἐν τῇ νήσῳ ἐπαναστάσεων ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Σ. Ζεμπελίου, Ἱστορικὰ Σκηνογραφήματα, Ἀθῆναι 1860.

---

1) *Ὡς γνωστόν,* Candia, *ἐλέγετο τόσον ἡ πόλις τοῦ Ἡρακλείου, ἡ καὶ πρωτεύουσα τῆς νήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας, ὅσον καὶ ὅλη ἡ νῆσος.*

Ἐπίσης καὶ Κρητικοὶ Γάμοι, Ταυρῖνον 1871. Πρὸ παντὸς δὲ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν Ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης, Ζαμπελίου καὶ Κριτοβουλίδου, Ἀθήνησι, 1897. Ἐπίσης πολλαὶ σημειώσεις εὑρίσκονται ἐν τῇ Στατιστικῇ Κρήτης, Ν. Σταυράκη, Ἀθήνησι, 1899, Σ. Α. Ξανθουδίδου, Συνθήκη μεταξὺ Ἑνετικῆς Δημοκρατίας καὶ Ἀλεξίου Καλλιέργου, Ἀθηνᾶ, τόμος 14, Ἀθήν. 1902 καὶ εἰς ὅλα τὰ μετέπειτα ἔργα περὶ Κρήτης. Ν. Τ. Βούλγαρη, Μιχαὴλ ὁ Ψαρομήλιγγος, Κέρκυρα, 1851. Κ. Ἀργυροπούλου, περὶ τοῦ λαοῦ τῆς νήσου Κρήτης, Ἀθήν. 1875. Ἀκόμη πολλὰ ἀναγινώσκονται εἰς τὰς Ἱστορίας Μ. Βερνάρδου, Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀθήν. 1846, Γ. Παπαδοπετράκη, Ἱστορία τῶν Σκαφίων, Ἀθήνησι 1888, Β. Ψυλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀθήν. 1899, Π. Κριάρη, Ἱστορία τῆς Κρήτης (τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866), Χανία 1902, ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου καὶ πλείστων ἄλλων 1).

Ἐκ τῶν ξένων ἀναφέρομεν τοὺς Ἰταλοὺς καὶ κυρίως τοὺς Βενετούς, ὡς αὐτόπτας μάρτυρας, ἢ ἀρυσθέντας ἐξ αὐτοπτῶν καὶ συγχρόνων χρονογράφων, καίτοι δυστυχῶς οὗτοι ἐκθέτουσι τὰ πράγματα πολλάκις μονομερῶς.

Πρωτίστην καὶ κυρίαν θέσιν κατέχει, ὁ πρῶτος δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ ἱστορικὸς κρήτης, Lorenzo De Monacis, Chronicon de rebus Venedis, ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Corner, Veneliis 1758. Ὁ De Monacis, ὡς Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου τῆς Κρήτης, ἀπὸ τοῦ 1388—1429, εἶναι ὁ μᾶλλον ἀξιόπιστος, χρησιμεύων δὲ ὡς πηγὴ θεμελιώδης παντὸς μεταγενεστέρου ἱστορικοῦ, διότι ἔλαβε τὴν ὕλην αὐτοῦ κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὰ ἐπίσημα καὶ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα τῶν Ἀρχείων. Εἰς τὸ δέκατον βιβλίον περιγράφει μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1363, ἡ ὁποία, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἔλαβεν ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτῆς ὀξὺν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ἐπίσης, εἰς τὸ ἔνατον βιβλίον ὁμιλεῖ ὁ De Monacis περὶ πολλῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης.

Μετὰ τὸν De Monacis σπουδαῖος εἶναι ὁ Flaminius

---

1) Λαμπρὰν γενικὴν περὶ Κρήτης βιβλιογραφίαν, ἴδε ἐνθ' ἀν. Περιοδικὸν Δελτίον Κρητ. Φιλ. Συλλόγου ἐν Χανίοις, ἔτος Α', τεύχη Β—Δ', Χανία 1928.

Cornelius, Creta Sacra Venetiis, 1755. Οὗτος ὡς φανατικὸς καθολικός, πραγματεύεται κυρίως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐν Κρήτῃ πραγμάτων, περὶ Κλήρου Ἑλληνικοῦ καὶ Λατινικοῦ, περὶ Ἐκκλησιῶν, Μοναστηρίων καὶ περισσότερον περὶ Ἐπισκόπων καὶ Ἐπισκοπῶν. Περιγράφει ἐπίσης καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Βενετίας ἐν Κρήτῃ καὶ δίδει γενικήν τινα εἰκόνα τῆς ὅλης καταστάσεως ἐν τῇ νήσῳ. Εἰργάσθη, ὡς φαίνεται, καὶ οὗτος ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης, ἔχει δὲ ὑπ' ὄψιν του καὶ τὸν Lorenzo De Monacis, ὡς ἐκ τούτου, αἱ πληροφορίαι του εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκριβεῖς.

Ἀξιόπιστος ἐπίσης τυγχάνει ὁ S. Romanin, Storia Documentata di Venezia, Venezia 1855. Ἔχει καὶ οὗτος ὡς βάσιν τὰ Ἀρχεῖα τῆς Κρήτης καὶ πρὸ παντὸς τὸ «LiberSecretorum». Περιγράφει δὲ καὶ οὗτος τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1363 εἰς τὸν τρίτον αὐτοῦ τόμον. Ἕτερος πραγματευόμενος τὰ τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης εἶνε ὁ M. Tabarini, Francesco Petrarca e Luchino dal Verme Condottiere dei Veneziani nella guerra di Candia, Roma 1892. Ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰς ἐπιστολάς, Βιβλίον III, ἐπιστολὴ IX καὶ Βιβλίον IV. ἐπιστολὴ X καὶ ἑξῆς.

Ἐκ τῶν συγχρόνων, ἔγραψαν ἱκανὰ περὶ τῶν ἐπαναστάσεων ἐν Κρήτῃ, 1205—1365, ὁ Filippo Nani Mocenigo, Delle Ribellioni di Candia, Venezia 1902. Giuseppe Gerola, Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ, Venezia 1905.

Ὁ Γερόλας, ὡς νεώτερος, εἶναι ἀπηλλαγμένος ἐν πολλοῖς τοῦ φανατισμοῦ τοῦ Φλαμινίου καὶ τῶν ἄλλων, πραγματεύεται δέ, εἰς τὸν δεύτερον κυρίως τόμον, εἰς ἰδιαίτερον κεφάλαιον, τὰ ἴδια θέματα μὲ τὸν Φλαμίνιον: Περὶ Ἑλληνικοῦ καὶ Λατινικοῦ Κλήρου ἐν Κρήτῃ, Μοναστηρίων, Ἐπισκοπῶν καὶ Ἐπισκόπων κλπ. Πλουτίζει δὲ τὰς πληροφορίας του μὲ σημαντικὰς σημειώσεις ἱστορικάς, τοπογραφικὰς καὶ ἀρχαιολογικάς. Ἐπίσης πολυτίμους σημειώσεις παραθέτει ὁ Γερόλας περὶ τῶν ἰδίων θεμάτων εἰς τό, Le dominazione Genevece in Creta, (Atti del Accademia degli Agiati, Rovereto, Serie 3, Tomo 8. 1902.)

Ἐπίσης ὁ C. Manfroni, I Francesi a Candia. Nuovo Archivio Veneto, Venezia, Vesentini 1902. Περισ-

σότερον δὲ τούτων, ὁ Ernesto Gerland, ἐξακολουθήσας ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Hopf, τοῦ Tafel, τοῦ Thomas Zinceisen καὶ Noiret, ἐξέδωκε τὰ περισπούδαστα, ἔργα, Ἡ Κρήτη Ἀποικία Ἑνετική, ἀπὸ τοῦ 1204—1699, (Cassel, 1898) καὶ Ἀρχεῖον τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης, Strasburgo, 1899) καὶ πλεῖστοι ἄλλοι.

Πάντες οὗτοι εἰργάσθησαν ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων καὶ πρὸ παντὸς ἐπὶ τῶν ἐν Βενετίᾳ Ἀρχείων τῆς Κρήτης.

Ἐπὶ τούτων βασίζεται καὶ ἡ ἀνὰ χεῖρας μικρὰ αὕτη μελέτη καὶ δὴ ἐπὶ τῶν Κωδίκων Reg. Archivio di Stato in Venezia. Liber Secretorum Collegii (1363—66) Εἰς τὰ φύλλα 149, 152, 160 καὶ ἀλλαχοῦ, ἀναγινώσκομεν διαφόρους ἀποφάσεις τῆς Γερουσίας ἐν Βενετίᾳ πρὸς τὸν Ἰάκωβον Βραγαδῖνον, Προβλεπτὴν Κρήτης καὶ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ, ὅπως μισθώσουν 500—1000, ἢ καὶ πλείονας Τούρκους πρὸς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1363.

Consiglio dei X Misto, 1363—1374, N. 5. Ἔνθα ἀπὸ τοῦ φύλλου 14—20 ἀναφέρονται διάφοροι ποιναὶ ἐπιβληθεῖσαι εἰς τοὺς ἐπαναστάτας.

Diplomatarium Veneto-Levantinum 1351—1454) in Monumenti Storici della R. Deputazione Veneta di Storia Patria, Vol. IX, Venezia 1899, parte II. Ἀπὸ τῆς σελίδος 96—122 ἀναγινώσκονται διάφοροι ἐπιστολαὶ τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας πρὸς διαφόρους ἡγεμόνας καὶ ἄλλα ἐπίσημα πρόσωπα περὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

Nicolo Trevisan, Proweditori di Candia. Μικρὰν ἔκθεσιν περὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Miscellanea Codici N. 728. Mis. cose Venete, vol I, N. 3, καὶ ἐν Μαρκιανῇ Βιβλιοθήκῃ, τὸν Κώδικα, Caroldo, Cronaca Veneta. Mis. Italiani, Classe VII Codex CXXVIII a, pag. 300—315.

Πολύτιμον βοήθημα διὰ τὴν μελέτην ταύτην ἐχρησίμευσεν ἡμῖν τὸ μικρὸν ἔργον τῆς συγγραφέως Eva Tea Δρος τῆς Φιλοσοφίας, Saggio sulla Storia religiosa di Candia, dal 1590—1630. (Atti dell' Instituto Veneto di scienze lettere e arti LXXII), πρὸς ἣν ἐκφράζομεν πολλὰς εὐχαριστίας 1).

1) *Εἰς τὸ ἑξῆς θὰ ἀναφέρωνται τὰ ἔγγραφα τῶν Ἀρχείων*

Κρήτη ἡ κλασικὴ καὶ ἔνδοξος νῆσος, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἡ μυθολογικὴ δαμάστρια—σήμερον ἀποδεικνύεται ἱστορικὴ δαμάστρια—τῶν θαλασσῶν καὶ κυρίως ἐπὶ μακρὸν ἁπάσης τῆς Μεσογείου, ἡ τοῦ Μίνωος καὶ Ἰδομενέως νῆσος, ἡ «θεῶν αὕτη τιθήνη ἤδ' ἡρώων», ἔπιπτεν ὑπὸ τὴν κατακτητικὴν ὁρμὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου. Περιελθοῦσα κατόπιν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύπτου, ἀνέκτησεν εἶτα ἐπὶ μικρὸν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς. Ἐγένετο κατόπιν διὰ τοῦ Μετέλλου, τοῦ «Κρητικοῦ» ἐπικληθέντος, ἐπαρχία ὑποτελὴς τῆς Ρώμης. Ἐπιδικασθεῖσα πάλιν, κατὰ τὸν χωρισμὸν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, εἰς τὸ Ἀνατολικόν, κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, οἵτινες καὶ ἐκράτησαν αὐτὴν ἐπὶ δύο αἰῶνας. Ἐλευθερωθεῖσα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ καὶ εἶτα Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Νικηφόρου Φωκᾶ, περιήρχετο διὰ τοῦ γνωστοῦ πωλητηρίου, — οὗτινος τὸ κῦρος καὶ ἡ γνησιότης τοῦ κειμένου μεγάλως ἀμφισβητοῦνται καὶ τὸ ὁποῖον οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν οἱ Κρῆτες—εἰς τὰς κτήσεις τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας.

Οἱ Γενοβέζοι ὅμως, βαρέως φέροντες τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ἐμπορικὴν ἐξάπλωσιν τῶν Βενετῶν, ἔσπευσαν καὶ κατέλαβον τὴν νῆσον ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Ἑρρῖκον Πεσκατόρε, κόμητα τῆς Μάλτας, ὀχυρώσαντες τὰ κυριώτερα αὐτῆς μέρη καὶ ἀνεγείραντες 14 ἐν ὅλῳ φρούρια τῷ 1207.

Ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ ἀρχὴ δὲν ἀνεγνωρίσθη, ὁ δὲ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ΄, ἠρνήθη νὰ στέψῃ τὸν Πεσκατόρε, βασιλέα τῆς Κρήτης. Οὕτως ἡ νῆσος, περὶ τὰ 1211 ἀνεκτᾶτο ὁριστικῶς ὑπὸ τοῦ Ρενιέρη Ζάνου, ἐπὶ τούτου σταλέντος ὑπὸ τῆς Βενετίας καὶ ἐξαναγκάσαντος τὸν Ἑρρῖκον εἰς ἀναχώρησιν μετὰ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ.

Δοὺξ τῆς Κρήτης διωρίσθη πρῶτος ὁ Βενετὸς εὐπατρίδης Ἰάκωβος Πέπολος, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν ἡ πρώτη ἐκ Βενετίας «ἀ π ο ι κ ί α» ἐ ξ ε ὐ γ ε ν ῶ ν, π α τ ρ ι κ ί ω ν, ἱ π π ο τ ῶ ν καὶ ὄ χ λ ο υ. Εἰς αὐτοὺς δὲ παρεχωρήθησαν αἱ πρῶται γαῖαι, ἁρπαγεῖσαι ἀπὸ τοὺς νομίμους των κατόχους, τοὺς Κρῆτας ! Ἡ Βενετία ἔστειλε τὴν «ἀποικίαν», κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Βυ-

---

τῆς Βενετίας καὶ οἱ συγγραφεῖς, τοὺς ὁποίους ἔχομεν ὑπ' ὄψιν.

ζαντίου, ὡς ἔλεγεν. Ἀλλ' ἡ ἀπομίμησις ἦτο προσχηματική. Τὸ Βυζάντιον ἔστειλε βεβαίως κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα δώδεκα εὐγενεῖς οἰκογενείας 1), ἵνα προάρχωσι τῶν ὑποθέσεων τῆς νήσου. Ἡ Βενετία ὅμως ἔστειλε καὶ «ὄχλον» καὶ εἰς αὐτοὺς ὅλους τοὺς «ἀποίκους», ὡς ἐγράφη ἀνωτέρω, διενεμήθησαν αἱ γαῖαι τῶν ἰθαγενῶν. Ἐν τῇ νήσῳ δὲ ἤρχισε συστηματικὸς ἐποικισμός, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Κερκύρας, Μεθώνης καὶ Κορώνης, διῃρέθη ὅλη ἡ νῆσος εἰς φέουδα καὶ φεουδάρχαι ἦσαν οἱ ἄποικοι Βενετοί. Τὸ ἓν τρίτον ἐδόθη εἰς τὸν κατελθόντα μετὰ τῆς ἀποικίας Λατινικὸν Κλῆρον «διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ», κατὰ τὴν συμβολικὴν φράσιν τοῦ Προβλεπτοῦ Παύλου Κονταρίνη. Ὁ Κλῆρος ὅμως οὗτος, ἄπληστος, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐζήτει πάντοτε περισσότερα καὶ οὕτω συνέβαινον συχναὶ διενέξεις μεταξὺ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου, ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν ὑπαλλήλων τῆς Βενετίας ἐν Κρήτῃ, ἀφ' ἑτέρου. Εἰς τὰς διενέξεις δὲ ταύτας ἐλάμβανον πολλάκις μέρος ὑπὲρ καὶ κατά, ὁ Δόγης καὶ

---

1) Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, ἐστάλησαν ἀπὸ τὸ Βυ-
ζάντιον κατὰ τὰ τέλη τοῦ ιβ' αἰῶνος δώδεκα Ἀρχοντόπουλα
μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των. Τοιαῦται οἰκογένειαι εἶναι αἱ τῶν
Φωκᾶ, Καλέργη, Μουσοῦρο, Ἀρκολεώ, Ἀργυρόπουλο, Βαροῦ-
χα, Γαβαλᾶ, Βλαστό, Καφοῦτο, Σκορδύλη, Μελισσηνὸ καὶ Χορ-
τάτση. Περὶ Φωκᾶ—Καλέργη ὑποστηρίζεται ὑπό τινων, ὅτι εἶ-
ναι μία καὶ ἡ αὐτὴ οἰκογένεια, ἓν ὄνομα, πρῶτον Φωκᾶς καὶ
εἶτα Καλλέργης, ἐκ τῶν καλῶν του ἔργων. Κατὰ τὴν γνώμην
τινῶν τοῦτο εἶναι ἀληθές. Καλέργης εἶναι ὄνομα κοινὸν ἐν Ἑλ-
λάδι καὶ δὲν ἀνήκει εἰς μίαν μόνον οἰκογένειαν, ἀλλ' εἰς πολλὰς
μὴ συνδεομένας διὰ συγγενείας δεσμοῦ. Ἴδε Ἀγαθαγγέλου Ξη-
ρουχάκη, ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, Τεργέστη 1908, σελ. 27—28,
σημείωσις.

Εἰς τὰς ἐκ Βυζαντίου κατελθούσας ταύτας οἰκογενείας ἀπε-
δίδοντο ὑπὸ τῆς Βενετίας πᾶσαι αἱ ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεις.
Διὰ τοῦτο προσεπάθησε μὲ κάθε τρόπον νὰ τοὺς ταπεινώσῃ, ἢ
τοὐλάχιστον νὰ τοὺς ἐξουδετερώσῃ καὶ τοὺς καταστήσῃ ἀφό-
βους πρὸς αὐτήν, μειοῦσα τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ λαοῦ
τῆς νήσου. Ἐναντίον αὐτῶν εἰσήχθη, πρὸς ταπείνωσιν ἢ μείω-
σιν τοῦ γοήτρου των, ἄλλος τίτλος εὐγενείας «Σ ε β α σ τ ό ς»,
ὁ ὁποῖος ἐδίδετο κυρίως εἰς τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν. Ὡς
ἦτο ἑπόμενον, ἐπηκολούθησε μεγάλη ἀντιζηλία μεταξὺ τῶν «Σ ε-
β α σ τ ῶ ν» καὶ τῶν «Ἀ ρ χ ο ν τ ο π ο ύ λ ω ν», ἀντιζη-
λία, τὴν ὁποίαν ὑπέθαλπε καὶ ἐξεμεταλλεύετο ἡ Βενετία, τασσο-
μένη ἄλλοτε μὲν ὑπὲρ τῶν Σεβαστῶν καὶ ἄλλοτε ὑπὲρ τῶν Ἀρ-
χοντοπούλων.

ὁ Πάπας, ἐνῷ οἱ ἐπιζῶντες Ἕλληνες Κληρικοὶ ἔζων δι' ἐλεημοσύνης!

Τὸ δεύτερον μέρος ἐδόθη εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τῆς νήσου τοὺς ἐκ Βενετίας ἐλθόντας καὶ τὸ τρίτον, διαιρεθὲν εἰς 132 καβαλερίας, ἐδόθη εἰς ἰσαρίθμους εὐγενεῖς Βενετούς, εἰς Κρήτην κατελθόντας, ἐλάχισται δὲ μόνον καβαλερίαι ἐδόθησαν εἰς τὰ ἀρχοντόπουλα τῆς νήσου 1).

Οἱ τῶν πόλεων κάτοικοι ἐξετοπίσθησαν καὶ διηρπάγησαν αἱ περιουσίαι των, οἱ τῶν ἀγρῶν ὑπεδουλώθησαν ἢ ἀπωθήθησαν εἰς τὰ πλέον ἀπόκεντρα μέρη τῆς νήσου. Ἀπηγορεύθη εἰς τοὺς Λατίνους νὰ νυμφεύωνται μεθ' Ἑλληνίδων καὶ τἀνάπαλιν. Ἀπεκλείσθησαν οἱ Ἕλληνες πάσης δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ μόνον οὗτοι ἀποκλειστικῶς ἐλαμβάνοντο ἵνα ὑπηρετῶσιν ὡς σκλάβοι εἰς τὰς γαλέρας καὶ τὰ φέουδα, ἐπωλοῦντο καὶ ἠγοράζοντο ὡς ἀνδράποδα μετὰ τῶν τιμαρίων. Διηρπάγησαν αἱ Ἐκκλησίαι καὶ τὰ Μοναστήρια καὶ ἐδόθησαν εἰς τὸν Λατινικὸν Κλῆρον, οἱ δὲ Ἕλληνες Κληρικοὶ ἀπέθνῃσκον τῆς πείνης! Εἰς τοὺς ἀποίκους ἀπηγορεύθη αὐστηρῶς νὰ πωλῶσιν ἢ νὰ χαρίζωσι τὰ κτήματα εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐπετρέπετο δὲ μόνον νὰ γίνωνται τοιαῦται ἀγοραπωλησίαι καὶ δωρεαὶ μεταξὺ τῶν Λατίνων, τὰ δὲ τυχὸν δημευόμενα ὑπάρχοντα τῶν εὐγενῶν καὶ ἄλλων κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις ἐν τῇ νήσῳ, ἐδίδοντο εἰς νέους εὐγενεῖς ἀποίκους ἐκ Βενετίας στελλομένους.

Ἡ ἀπαγόρευσις νὰ πωλῶσι τὰ κτήματα εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς νήσου, δὲν ἔπαυσε νὰ ἰσχύῃ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας ἐν Κρήτῃ. Παραχώρησις δέ τις τὴν ὁποίαν βλέπομεν γενομένην κατὰ τὸ 1395, ἀφορᾷ μόνον τὰς 25 καβαλερίας τῆς ἐξουσίας (Signoria). Φαίνεται ὅμως ὅτι βραδύτερον δὲν ἠδύναντο οἱ φεουδάρχαι νὰ ἀνθέξωσι εἰς τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων. Κατάφορτοι ἀπὸ χρέη ἢ διὰ νὰ προικίσωσι τὰ τέκνα των καὶ δὴ τὰς θυγατέρας των, τὰς ὁποίας συχνάκις ἐνυμφεύοντο Κρῆτες, παρὰ τὴν ρητὴν ἀπαγόρευ-

---

1) *Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἐν Κρήτῃ Βενετικῆς κυριαρχίας, μόλις 35 καβαλερίας εἶχον τὰ ἀρχοντόπουλα καὶ οἱ ἐκ Κρητῶν ἐξευγενισθέντες, ἀπέναντι τῶν 25, τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, 25 τῆς Βενετικῆς ἐξουσίας* (Signoria) *καὶ 344 τῶν Βενετικῶν εὐγενῶν καὶ πατρικίων.* Filippo Nani Mocengo, Delle Ribellioni di Candia, Venezia 1902, pag. 21.

σιν τῆς Δημοκρατίας καὶ τὴν ὀργὴν καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν Λατίνων Ἐπισκόπων τῆς νήσου, προέβαινον εἰς τοιαύτας ἀγοραπωλησίας. Πολλάκις μάλιστα ὁ πωλητὴς φεουδάρχης ἀνελάμβανε τὰς ὑποχρεώσεις καὶ τοῦ πωλουμένου μέρους τοῦ τιμαρίου, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ὑπολειπομένου εἰς αὐτὸν μέρους. Αἱ τοιαῦται ἀγοραπωλησίαι βεβαίως ἐγένοντο κρυφίως, ὡς αὐστηρῶς ἀπηγορευμέναι ὡς ἐγράφη ἀνωτέρω. Ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως τῶν ἀπαγορευτικῶν τούτων μέτρων καθίστατο ἀδύνατος καὶ οὕτω τέλος ἡ Βενετία ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ τὰ φέουδα καὶ τοὺς Κρῆτας φεουδάρχας.

Ἡ κυβέρνησις τῆς νήσου, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἐσχηματίσθη κατὰ τὸ σύστημα τῆς κυβερνήσεως τῆς Βενετίας καὶ διὰ τῶν ἰδίων ὀνομάτων, διαιρεθείσης τῆς νήσου ὅλης εἰς ἓξ διαμερίσματα (Sestieri) ὅμοια τῶν τῆς Βενετίας, ἤτοι Sestiere di Canaregio ἢ S. S. Apostoli, μὲ τὰς ἐπαρχίας Sitia, Genapetra καὶ Mirabello·–Sestiere di S. Marco μὲ τὸ Castel Belvedere.— Sestiere di S. Croce, μὲ τὸ Castel Bonifazio καὶ Castelnuovo.- Sestiere di Castello, μὲ τὸ Castel Milopotamo, Ario καὶ Surito καὶ S. Andrea.— Sestiere di S. Polo μὲ τὰς ἐπαρχίας Columone καὶ Cato Surito,— καὶ τέλος, Sestiere di Dossoduro, μὲ τὰς ἐπαρχίας Cafforamo καὶ Chrissamo 1).

Εἰς ἕκαστον τῶν διαμερισμάτων τούτων, ἥδρευεν ἀνὰ εἷς καπετάνιος διὰ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν.

Τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης—διότι βασίλειον ἐλέγετο ὑπὸ τῶν Βενετῶν—εἶχεν ἕνα Κυβερνήτην, καλούμενον Δοῦκα, ὅστις ἀνενεοῦτο ὑπὸ τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας ἀνὰ πᾶσαν διετίαν. Ὑπὸ τὸν Δοῦκα ὑπῆρχον 4 Διοικηταὶ (Rettori), διαμένοντες εἰς τὰς πόλεις Σητείαν, Ἡράκλειον, Ρέθυμνον καὶ Χανία. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἱστορικῶν Βενετῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ φρούρια καὶ χωρία, τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὰς πόλεις ταύτας, συνεπο-

---

1) Ἡ διαίρεσις παραλλάσσει κάπως εἰς ἄλλους ἱστορικούς, βραδύτερον δὲ ὑπέστη σημαντικὰς μεταβολάς. Ὀρθοτέρα εἶναι ἡ τοῦ Giuseppe Gerola. *ὅστις παρέμεινεν ἀρκετὸν χρόνον ἐν Κρήτῃ καὶ ἠδυνήθη ἐπιτοπίως νὰ ἐξετάσῃ καὶ ἐξακριβώσῃ τὰς διαφόρους τοποθεσίας καὶ ὀνομασίας. Ἴδε* Giuseppe Gerola, Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, Venezia 1905, τόμ. I. σ. XLIV.

σοῦντο εἰς 1146, μὲ 44649 ἄνδρας—ἕκαστος τῶν ὁποίων ὑπηρέτει ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα εἰς τὸ δημόσιον «ἀ γ γ α ρ ε ῖ α ι», εἰς διαφόρους ὑπηρεσίας ἢ εἰς τὰς γαλέρας, ὡς κωπηλάται—καὶ μὲ 18582 ἄνδρας τοῦ σπαθιοῦ, ὑπηρετοῦντας εἰς τὰς γαλέρας. Εἰς τὴν ὕπαιθρον ἦσαν, κατὰ τὸ διοικητικὸν τοῦτο σύστημα, οἱ ἐπιτόπιοι ἄρχοντες, οἱ Π υ ρ γ ο δ ε σ π ό τ α ι, τῶν ὁποίων ὁ πύργος, συνήθως ἐπὶ ὑψηλοτέρου μέρους κτισμένος, ἐδέσποζε τῶν πέριξ κατοίκων. Οἱ Πυργοδεσπόται οὗτοι ἦσαν οἱ «Κ α σ τ ε λ λ ά ν ο ι», ἔχομεν δὲ καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ χωρία καὶ τοποθεσίας μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο : Καστέλλι, Καστέλλα, Κάστελλος, Καστέλλια, Καστελλάκι κ. λ. π.

Οἱ «Καστελλάνοι» ἦσαν οἱ προστάται, οἱ τύραννοι καὶ δικασταὶ ζωῆς καὶ θανάτου τῶν δυστυχῶν ἐκείνων κατοίκων, τῶν πέριξ τοῦ Καστέλλου. Θὰ ἦτο μακρηγορία νὰ θελήσῃ τις νὰ διηγηθῇ λεπτομερῶς, ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε τῶν σῳζομένων ἐγγράφων, τὰς ἀτιμίας, τὰς ὕβρεις, τὰς ἀδικίας καὶ πιέσεις τῶν δυστυχῶν τούτων, τοὺς ὁποίους ἐκράτουν οἱ Καστελλάνοι ἐν μηδαμηνότητι καὶ τοὺς ἀπεμύζων καὶ τὴν τελευταίαν ἰκμάδα. Πολλοί, ἵνα ἀποφύγωσι τὰς ἀγγαρείας καὶ πιέσεις τῶν Καστελλάνων, ἐπλήρωνον τὸ «Andiscoro» δηλαδὴ τὸν ἐπὶ τούτου φόρον, καταστρεφόμενοι οὕτω καθολοκληρίαν. Ἔπειτα, κατ' ἀνάγκην κατέφευγον ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ σπήλαια, ὁπόθεν πάλιν τοὺς ἐξέβαλλον διὰ τῆς βίας οἱ ἐπὶ τούτῳ στελλόμενοι καβαλιέροι τῶν Καστελλάνων, ἵνα τοὺς ὑποβάλλωσι πάλιν εἰς σκληρότερον ζυγόν !

Ἂν τότε ἐπεσκέπτοντο κατὰ τύχην τὰ μέρη ταῦτα τῆς κολάσεως οἱ Προβλεπταὶ τῆς νήσου, παρουσιάζοντο πρὸς αὐτοὺς οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἔξαλλοι καὶ μὲ τὴν φρίκην ἐζωγραφισμένην εἰς τὰ πρόσωπα καὶ ἐζήτουν ἔλεος, χωρὶς ὅμως νὰ βελτιῶται ἡ θέσις των ἢ νὰ θεραπευθῶσι τὰ δεινά των. Τὰ τυχὸν πρὸς στιγμὴν λαμβανόμενα μέτρα ὑπὸ τῶν Προβλεπτῶν πρὸς σωτηρίαν των, ἐξήγειρον τοὺς Καστελλάνους τυράννους των, οἱ ὁποῖοι ἀπεθηριοῦντο καὶ ἔκαμνον τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Προβλεπτῶν, νὰ πληρώσωσι διὰ νέων βασάνων καὶ σκληροτέρων πιέσεων τὴν πρόσκαιρον ἀνακούφισιν !

Ἀλλὰ τοιούτου εἴδους διοίκησιν, δὲν ἦσαν βεβαίως

οἱ Κρῆτες διατεθειμένοι νὰ ἀνεχθῶσιν ἐπὶ πολύ. Οὕτως
ἐπηκολούθησαν κατὰ συνέχειαν ἢ ἐντὸς βραχέων δια-
λειμμάτων αἱ ἐπαναστάσεις τῶν Ἁγιοστεφανητῶν, τῶν
Σκορδύλων, Χορτάτση καὶ ἡ τοῦ Ἀλεξίου Καλέργη, ἡ
ἐπὶ 17 συναπτὰ ἔτη διαρκέσασα (1282—1299) καὶ μόνον
διὰ τῆς ταπεινωτικῆς συνθήκης διὰ τοὺς Βενετοὺς καὶ
τὸν ποντίφηκα τῆς Ρώμης Κλήμεντα τὸν Ε΄ καὶ διὰ πολ-
λῶν παραχωρήσεων πρὸς τοὺς Κρῆτας καὶ τὴν Ἐκκλη-
σίαν αὐτῶν—παραχωρήσεων τὰς ὁποίας ἐν πολλοῖς ἠθέ-
τησαν κατόπιν, ὡς θὰ ἴδωμεν—κατασταλεῖσα, ἵνα συνε-
χισθῇ βραδύτερον ὑπὸ ἄλλων Καλεργῶν, τοῦ Βάρδα καὶ
τοῦ Λέοντος.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐπαναστάσεις εἶχον ὡς αἰτίαν τὴν
ἀνισορροπίαν τῶν Βενετικῶν Ἀρχῶν ἐν τῇ νήσῳ καὶ τὴν
κακοδιοίκησιν καὶ τὰς μεγάλας ἀδικίας καὶ πιέσεις τῶν
εὐγενῶν καὶ πατρικίων 1) ἀποίκων, οἵτινες, ὡς ἐλέχθη,
ὑπέβαλλον τοὺς κατοίκους τῆς νήσου ἀσπλάγχνως εἰς
ἀνηκούστους τυραννίας. Πράγματι, Ἀρχαὶ καὶ εὐγενεῖς
ἡμιλλῶντο ἐν τῇ ἀδικίᾳ καὶ καταδυναστεύσει. Μεταξὺ
αὐτῶν ἠγέρθη σφοδρὰ πάλη τίς νὰ ὑπερισχύσῃ. Οἱ πα-
τρίκιοι οὐδέποτε ηὐχαριστημένοι καὶ πρὸς ἀλλήλους
φθονούμενοι, προὐκάλεσαν τὴν περὶ ἧς πρόκειται ἐπα-
νάστασιν τοῦ 1363, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ μεγαλειτέρα καὶ
ὀξυτέρα τῶν ἐπαναστάσεων τῶν μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος
καὶ ἔλαβεν ἐν τῇ ἐξελίξει της ὀξύτατον ἐπίσης θρησκευ-
τικὸν χαρακτῆρα. Εἰς ταύτην ἔλαβον μέρος, ὑπὲρ καὶ
κατά, πᾶσαι αἱ οἰκογένειαι τῆς Βενετίας καὶ τῶν Ἰτα-
λικῶν μερῶν. Εἰς ταύτην ἀμέσως ἡνώθησαν καὶ οἱ Κρῆ-
τες, διότι, ἂν διὰ τοὺς εὐγενεῖς ἀποίκους ἀπετέλει αὕτη
ἀγῶνα φιλοδοξίας καὶ ἀντιζηλίας 2), διὰ τοὺς Κρῆτας

---

1) *Ἡ Κρήτη—γράφων ὁ* Giuseppe Pavanello, Il Tradi-
mento nella caduta di Candia, Venezia 1904, p. 9— *ὑπῆρξε,
κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς Βεντικῆς κυριαρχίας, τό-
πος συνεχῶν ἐπαναστάσεων.... δεδικαιολογημένως δέ, διότι οἱ
πατρίκιοι, οὐχὶ ποιμένες, ἀλλὰ λύκοι, ἐτυράννουν χωρὶς ἔλε-
ος, χωρὶς οἶκτον καὶ χωρὶς δικαιοσύνην. Βλέπε καὶ* Marchesi,
Intorno a due recenti opere storiche, Atti dell' Academia
di Udine 1901-1902. Udine, Boretti, p. 10.

2) *Σφοδρὰ παράπονα ἠγέρθησαν ἐκ μέρους τῆς Γερουσίας
κατὰ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας ἐναντίον τῶν πατρικίων τῆς νή-
σου Βενετῶν, ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς ἐπαναστάσεως. Τοὺς πα-
τρικίους καὶ εὐγενεῖς ἐθεώρει ἡ Βενετία ὡς φύλακας τῆς κυ-*

ὅμως ἦτο ἀγὼν ζωῆς καὶ θανάτου, διὸ καὶ ἐδράξαντο οὗτοι τῆς εὐκαιρίας ὅπως ἀποτινάξωσι τὸν βαρὺν καὶ ἐπαχθέστατον Βενετικὸν ζυγόν.

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων μέχρι τοῦδε εἶναι εὔκολον νὰ ἐννοήσῃ τις εἰς ποῖον σημεῖον εὑρίσκοντο οἱ ἰθαγενεῖς τῆς νήσου ἀπέναντι τῶν ἀποίκων Βενετῶν καὶ πόσον τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Γαληνοτάτης ἦτο καταθλιπτικόν. Ἡ ὑπόσχεσις τῶν εὐγενῶν, ἐξ ἄλλου, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκήρυξιν τῆς Βενετίας καὶ τὸν σχηματισμὸν νέας κυβερνήσεως ἐν τῇ νήσῳ, εὐθὺς μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως, 9 Αὐγούστου 1363, ὅτι «θὰ ἐξισοῦτο ἡ Ὀρθόδοξος θρησκεία πρὸς τὴν Λατινικὴν καὶ θὰ ἀφεθῶσιν ἐλεύθεροι οἱ Κρῆτες νὰ πρεσβεύωσι τὰ τῆς θρησκείας αὐτῶν», δεικνύει σαφῶς ὁποίας καταπιέσεις ὑφίσταντο οὗτοι πρότερον ὑπὸ τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου.

Τὰ αἴτια 1) λοιπὸν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1363, ὡς καὶ τῶν προηγουμένων, ἦσαν βαθύτερα τοὐλάχιστον ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν. Ἀφορμὴ δὲ πρὸς ἔκρηξιν ἔκ τινος νέου φόρου, πρὸς βοήθειαν τοῦ πάντοτε ἀπλήστου Λατινικοῦ Κλήρου («per canzare il Rito di Candia») καὶ ἐπισκευὴν τοῦ λιμένος Ἡρακλείου καί τινων φρουρίων, τὰ ὁποῖα οἱ Βενετοὶ εἶχον κατεδαφίσει μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Γενοβέζων.

Καίτοι συγκεχυμένως ἐξιστοροῦνται τὰ γεγονότα

ραρχίας αὐτῆς ἐν τῇ νήσῳ καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτῶν εἶχεν ὑπερασπίσει διὰ τοῦ αἵματος αὐτῆς ἐναντίον τῶν Κρητῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφῄρει τὰ ὑπάρχοντα καὶ παρεχώρει εἰς τοὺς πατρικίους τούτους καὶ λοιποὺς ἀποίκους Βενετούς.

Ἰδοὺ τί γράφει ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ὁ Καρόλδος. «Ἡ Γαληνοτάτη Γερουσία μετὰ τοῦ Δόγη ἐξεπλάγησαν καὶ ἐταράχθησαν σφόδρα ἐπὶ τῷ νεωτερισμῷ τοῦ νὰ ἐπαναστατήσωσιν οἱ εὐγενεῖς μετὰ τῶν Κρητῶν ἐναντίον τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας—ὤφειλον νὰ ἐνθυμηθοῦν ὅτι εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὀστᾶ ἐκ τῶν ὀστῶν τῶν Βενετῶν καὶ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ μετ' αὐτῶν. Ἐπίσης ὤφειλον νὰ ἐνθυμηθοῦν ὅτι ἡ Δημοκρατία ἐξέθηκε πολλάκις δι' αὐτοὺς τὰς δυνάμεις της καὶ ἔχυσε τὸ αἷμά της πρὸς ὠφέλειαν αὐτῶν». Caroldo. Cronaca. Venola, ἐν τῇ Μαρκιανῇ Βιβλ. Mss. Ital. cl. VII. Cod. 128 a.

1) Περὶ τῶν αἰτίων τῶν ἐπαναστάσεων Κρήτης, μέχρι τῆς τελευταίας (1646—1669), βλέπε Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, ὁ Κρητ. Πόλεμος, Τριέστη 1908, σ. 1—63.

τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, οὐχ ἧττον, πάντες συμφωνοῦσιν ὅτι βαθύτερα αἴτια ὑπῆρχον, πρὸ παντὸς παρὰ τοῖς Ἕλλησι, καὶ ὅτι ἀφορμὴ ἐζητεῖτο πρὸς ἔκρηξιν.

Ἀπὸ πολλοῦ παρετηρεῖτο, γράφει ὁ Ρωμανὶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ 1), ἐν τῇ νήσῳ δυσαρέσκειά τις καὶ πόθος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων, ὁδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καλέργη. Τὴν φορὰν ὅμως ταύτην εὑρέθησαν ἡνωμένοι καὶ οἱ ἄποικοι ἐκ τῶν Βενετῶν. Ὡς πρώτη αἰτία δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ φιλοδοξία πολλῶν καὶ δὴ τοῦ Τίτου Βενιέρη, ὅστις εἶδε προαγόμενον εἰς καπετάνιον τὸν Δονάτον Δάνδολον, νεώτερον αὐτοῦ. Κυρίως ὅμως, ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη, ἕνεκεν νέου τινὸς φόρου, ἐπιβληθέντος εἰς τοὺς κατοίκους ὑπὸ τῆς Βενετίας ζητούσης νὰ ὀχυρώσῃ τὴν νῆσον ἐναντίον πάσης ἐχθρικῆς προσβολῆς καὶ κατασκευάσῃ λιμένας ἀσφαλεῖς διὰ τὸ ἐμπόριον. Οἱ ἄποικοι ἐπεκαλέσθησαν τὰ εἰς αὐτοὺς παραχωρηθέντα, κατὰ τὸν ἀποικισμόν, προνόμια. Παρεκάλεσαν μάλιστα τὸν Δοῦκα Λεονάρδον Δάνδολον καὶ τοὺς συμβούλους αὐτοῦ, Ἰάκωβον Διέδον καὶ Στέφανον Γραδενῖγον, ὅπως ἀναβληθῇ ἡ εἴσπραξις τοῦ φόρου, μέχρι τῆς ἀπαντήσεως τῆς Γαληνοτάτης Γερουσίας τῆς Βενετίας πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ ἐστέλλοντο εἴκοσι «συνετοὶ» (savii) τῆς νήσου, ἵνα ἐκθέσωσι τὰ ζητήματα καὶ τὴν γενικὴν τῆς νήσου κατάστασιν (8 Αὐγούστου 1363). Ἡ πρότασις ὅμως αὕτη ἀπερρίφθη ὑπὸ τοῦ Δουκός, οὗτινος μάλιστα ὁ ἕτερος τῶν συμβούλων, εἰρωνικῶς ἀπεκρίθη ὅτι, «δὲν ἐγνώριζεν ὅτι τόσοι «συνετοὶ» ὑπῆρχον ἐν τῇ νήσῳ». Κατ' ἄλλους μάλιστα τῶν χρονογράφων, ὅτι «δὲν ἀναγνωρίζει οὐδένα «συνετὸν» ἐν Κρήτῃ». Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἀπάντησις, ὡς ἦτο ἑπόμενον, δυσηρέστησε μεγάλως πάντας καί, αὐθημερὸν (9 Αὐγούστου), συνελθόντες ἀπεφάσισαν τὴν κατάλυσιν πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας τῆς Βενετίας ἐν τῇ νήσῳ καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Κρητικῆς Δημοκρατίας. Οὕτω, Κρῆτες καὶ Βενετοὶ ὡπλισμένοι, συναθροισθέντες, κατέλαβον πάραυτα τὸ Δουκικὸν μέγαρον, ὁ δὲ Δοὺξ Λεονάρδος Δάνδολος, υἱὸς τοῦ Δόγη Βενετίας, Ἀνδρέα Δανδόλου, μετὰ τῶν συμβούλων αὐτοῦ, μόλις ἠδυνήθησαν νὰ

1) Romanin, Storia documentata di Venezia. Venezia 1855. Vol. III. p. 217.

σωθῶσι καὶ τεθῶσι ὑπὸ φύλαξιν, ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέα Κορνέρ, Μιχαὴλ Φαληέρου καὶ ἄλλων.

Πάραυτα ἡ ἐπανάστασις ἀπὸ τῆς πρωτευούσης ἐπεξετάθη ἐφ' ὅλης τῆς νήσου. Αἱ πόλεις Χανία, Ρέθυμνον, Σητεία, μεθ' ὅλων τῶν ὑπ' αὐταῖς φρουρίων, περιῆλθον εἰς τοὺς ἐπαναστάτας. Οἱ διοικηταὶ τῶν πόλεων ἐφυλακίσθησαν ἢ ἐφυγάδευσαν καὶ ἀνεκηρύχθη νέα κυβέρνησις ἐν τῇ νήσῳ ὑπὸ τὸν Δοῦκα Μάρκον Γραδενῖγον, ὅστις «ἀπήλαυε μεγάλης ὑπολήψεως ἐν Κρήτῃ καὶ ἦτο ἀνεγνωρισμένος ὡς ἀνὴρ συνετὸς καὶ διοικητὴς ἱκανότητος μεγάλης», ὡς λέγει ὁ Καρόλδος ἐν τῷ χρονικῷ αὐτου 1), μετὰ τεσσάρων συμβούλων, τοῦ Φραγκίσκου Μουάτσου, Μάρκου Φραδέλλου, Ἀνδρέα Πανταλέων καὶ Βαρθολομαίου Γριμάλδη.

Ἡ νέα αὕτη κυβέρνησις ἐξέλεξεν ἀμέσως τριάκοντα συμβούλους, οἵτινες διώρισαν τοὺς διοικητὰς καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς τῶν πόλεων καὶ τῶν φρουρίων καὶ κατεβίβασαν τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἀνυψώσαντες τὴν τοῦ Ἁγίου Τίτου, πάτρωνος τῆς νήσου 2). Κατ' ἄλλην δὲ γραφήν, ἐξελέγησαν δέκα «συνετοί», ἵνα προβλέψωσι περὶ τῶν τῆς διοικήσεως τῆς νήσου καὶ ἔκοψαν νέα νομίσματα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Τίτου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μάρκος Γραδενῖγος ὁ Σπυριτέλος ἐπικαλούμενος, σύντροφος ἐν τῇ ἐπαναστάσει ταύτῃ, μετανοήσας, ὑπέδειξεν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ συνάψουν εἰρήνην καὶ ζητήσωσι χάριν ἀπὸ τὴν Γαληνοτάτην. Ἀλλ' ὁ Τῖτος Βενιέρης, πρῶτος πάρεδρος τῆς ἐπαναστάσεως, εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ ὅρκου, τὸν ὁποῖον εἶχον ὁρκισθῆ, ἀπεκεφαλίσθη 3).

---

1) Caroldo, *ἔνθα ἀνωτέρω.*

2) Ἐπεισόδιον, χαρακτηριστικὸν τῆς δεισιδαιμονίας τῶν χρόνων ἐκείνων συνέβη τὴν ἡμέραν τῆς ἀνυψώσεως τῆς σημαίας τοῦ Ἁγίου Τίτου : Περιπλεχθεῖσα ἐπὶ τοῦ κωδωνοστασίου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Τίτου ἐν Ἡρακλείῳ ἡ σημαία, ἐφάνη ὁ ἐπὶ ταύτης ἐζωγραφισμένος ἅγιος μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω. Τὸ τοιοῦτον ἐθεωρήθη ὡς κακὸς οἰωνός, διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ πολλοὶ ἤρχισαν νὰ μετανοῶσιν !

3) R. Archivio di Stato in Venezia Misc. Codici N. 728 Misc. Venete Vol. I. N. 9. *Ἐψηφίσθη νόμος, εἰς ὃν ὡρκίσθησαν ὅτι, εἰς διάστημα δεκαετίας ὁποιοσδήποτε ἤθελε μετανοήσει καὶ ζητήσει συγγνώμην παρὰ τῆς Βενετίας, νὰ ἀποκεφαλίζηται καὶ νὰ δημεύωνται τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.*

Οἱ Βενετοὶ ἐπαναστάται, ἵνα προσελκύσωσι τοὺς Κρῆτας, διέταξαν ὅπως ἐξισωθῇ ἡ Ὀρθόδοξος θρησκεία πρὸς τὴν Λατινικὴν καὶ ἀφεθῶσιν ἐλεύθεροι οἱ Ἕλληνες τῆς νήσου νὰ πρεσβεύωσι τὸν τοῦ Ἀνατολικοῦ Δόγματος. Τινὲς μάλιστα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐπρότειναν τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς νήσου καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Ὀρθοδοξίας ὡς ἐπισήμου θρησκείας ἐν τῇ νήσῳ, ἣν πάντες ὤφειλον νὰ ἀσπασθῶσι. Προσέτι ἐδόθη μακροτέρα προθεσία πρὸς τοὺς ὀφειλέτας τοῦ δημοσίου καὶ τῶν εὐγενῶν. Ἀπηλλάγησαν ὅσοι εἶχον διὰ χρηματικὰς ὑποθέσεις καταδικασθῆ καὶ ἠλευθερώθησαν πάντες οἱ κατάδικοι, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ὑπηρετήσωσιν ἐπὶ ἓξ μῆνας ἐν τῷ στρατῷ. Ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου καὶ δημεύσεως τῶν ὑπαρχόντων, πᾶσα πρότασις πρὸς συμφιλίωσιν μετὰ τῆς Βενετίας. Κατόπιν τῶν εὐνοϊκῶν τούτων μέτρων, προσήρχοντο ἀθρόοι οἱ Κρῆτες καὶ ἡνοῦντο μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰωάννου Καλέργη.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, παρατηροῦν οἱ Βενετοὶ ἱστορικοί, ὅτι οἱ φίλερεις εὐγενεῖς Λατῖνοι, διὰ νὰ ἐμπνεύσωσιν ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς νήσου καὶ ἀποκτήσωσι τὴν εὔνοιαν αὐτῶν, ἀπεφάσισαν νὰ ἀσπασθῶσι τὴν Ἑλληνικὴν θρησκείαν: Ἀντὶ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ὡς πάτρωνος τῆς νήσου, καθωρίσθη ὁ Ἅγιος Τῖτος. Ἐχαρίσθησαν τὰ χρέη τῶν λαϊκῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, διωρίσθησαν ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ εἰς τὸ συμβούλιον καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ μετατραπῇ εἰς Ἑλληνικὴν λατρείαν ὁ Μητροπολιτικὸς Ναὸς τοῦ Ἡρακλείου. Ἐπετράπη νὰ χειροτονῶνται ἱερεῖς ὅταν καὶ ὅπου ἤθελον κλπ.

Ταῦτα οἱ Βενετοὶ ἱστορικοί. Ἀλλ' εἰς αὐτοὺς δέον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, πάντα τ' ἀνωτέρω μέτρα ἔμειναν ἐν πολλοῖς ἀπραγματοποίητα καθὼς καὶ τὰ προνόμια καὶ αἱ ἐπιτροπικαὶ ἕδραι, τὰς ὁποίας ἡ Βενετία εἶχε πρότερον ὑποσχεθῆ εἰς τὸν Καλέργην 1).

---

1) Εἰς τὴν συνθήκην τοῦ Ἀλεξίου Καλέργη μὲ τὴν Βενετίαν 1299, ὑπάρχει συμφωνία ἔνθα ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία ὑπόσχεται εἰς τὸν Καλέργην ὅτι θὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν Λατῖνον Ἀρχιεπίσκοπον τὴν Ἐπισκοπὴν Ἀρίου ἢ Ἀγρίου, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μυλοποτάμου καὶ θὰ τὴν παραχωρήσῃ πρὸς αὐτόν. Ὁ Καλέργης θὰ διορίζῃ Ἐπίσκοπον Ἕλληνα τῆς ἐκλογῆς του. Θὰ ἐξακολουθῇ νὰ ἐκλέγηται τοιοῦτος ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ

Οὕτω βλέπομεν πράγματι, ἀμέσως μετὰ τὴν κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως τὸν πάπαν Οὐρβανὸν τὸν Ε΄ νὰ ἀπαγορεύῃ αὐστηρῶς 1369, τὴν χειροτονίαν Ἑλλήνων Κληρικῶν καθ' ὅλην τὴν νῆσον καὶ νὰ ὑποχρεώνῃ ἐπὶ βαρυτάτῃ ποινῇ, τοὺς Ὀρθοδόξους ἱερεῖς νὰ τελῶσι τὰς ἀκολουθίας καὶ νὰ λειτουργῶσι μόνον κατὰ τὸ Ρωμαϊκὸν Δόγμα.

Ἡ Γαληνοτάτη λοιπὸν Δημοκρατία τῆς Βενετίας ἔπαιζε διπλοῦν πρόσωπον: καίτοι ἐφαίνετο πῶς ἤθελε νὰ σεβασθῇ τὴν θρησκείαν τῶν ὑπηκόων της, ἐν τούτοις ἐβοήθει τὸν πάπαν, μὲ ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα, ἐναντίον τοῦ «σχίσματος» 1). Οὕτως ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Πέτρος Θωμᾶς, ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Καρμελητῶν, διωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πάπα ἱεροεξεταστὴς τῆς νήσου «διὰ τὰς Ἑλληνικὰς αἱρέσεις», ἠδυνήθη δὲ νὰ ἐξαντλήσῃ ὅλα τὰ ἐναντίον «τῶν αἱρετικῶν Ἑλλήνων» ἄγρια αὐτοῦ μέτρα, χωρὶς τὴν παραμικρὰν ἐνόχλησιν τῶν Βενετικῶν ἀρχῶν ἐν Κρήτῃ, αἱ ὁποῖαι μάλιστα ἐζήτουν τὴν μεσολάβησιν αὐτοῦ εἰς ὅλα τὰ ζητήματα, κατόπιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1363, ὁ δὲ πάπας ἀμείβων τὰς ἐκδουλεύσεις ταύτας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου του, τὸν ἀνεκήρυξεν ἅγιον! Ὥστε αἱ ἑκάστοτε διενέξεις μεταξὺ Βενετίας καὶ πάπα διὰ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τῆς Γαληνοτάτης, ἦσαν μᾶλλον φαινομενικαὶ καὶ δὲν ἐτάραττον καὶ πολὺ τὰς τρυφερὰς σχέσεις πάπα καὶ Δόγη.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν ἀφήγησιν τῆς ἐπαναστάσεως, λέγομεν ὅτι ἡ ἀπροσδόκητος εἴδησις τῆς ἐκρήξεως αὐτῆς, κομισθεῖσα εἰς Βενετίαν ὑπὸ τοῦ Νικολάου Φαλιέρ, ἀφιχθέντος τὴν 1ην Σεπτεμβρίου 1363 μετὰ τῆς γαλέρας αὐτοῦ ἐκ Κρήτης, κατετάραξε καὶ ἐλύπησε σφόδρα τὸν Δόγην καὶ τὴν Γερουσίαν μεθ' ὅλης τῆς Βενε-

---

Ἀρχιεπισκόπου ἢ τοῦ Πάπα ἢ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βενετίας ἐν Κρήτῃ. Ἡ συμφωνία ὅμως αὕτη περεβιάσθη ἀμέσως σχεδόν, συνεπείᾳ τῆς ἀντιδράσεως καὶ τῶν διαμαρτυριῶν τοῦ φανατικοῦ Λατινικοῦ Κλήρου τῆς νήσου.

1) «Σχίσμα» καὶ «σχησματικὸς» ἐσήμαινεν εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ πάπα καὶ τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας, τὸν «αἱρετικὸν» καὶ ἦτο συνώνυμος μὲ τὸν προδότην. Μὲ τὴν σημασίαν δὲ ταύτην ἀπαντᾷ ἡ λέξις εἰς τὰ πολιτικὰ ἔγγραφα τῆς Κρήτης ἐναντίον τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι οὕτως ἐτίθεντο ἐκτὸς νόμου.

τίας, τοσοῦτον μᾶλλον, καθόσον οἱ πρωτεργάται τῆς ἐπαναστάσεως ἦσαν οἱ εὐγενεῖς καὶ πατρίκιοι Βενετοί, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Κρητῶν, τῶν ὁποίων καλῶς ἐγνώριζον τοὺς πόθους καὶ ἀποφάσεις ἐκ τῶν προηγουμένων ἐπαναστάσεων. Ἀπεστάλη λοιπὸν ἡ ἰδία γαλέρα τοῦ Νικολάου Φαλιέρ, μετὰ πρεσβείας ἀποτελουμένης ἀπὸ τοὺς Πέτρον Σοράντζον, Ἀνδρέαν Ζένον καὶ Μάρκον Μοροζίνην, μετὰ πληρεξουσιότητος ἵνα συζητήσωσι μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ κλείσωσι τὴν εἰρήνην, «σώζοντες τὴν τιμὴν καὶ τὸ συμφέρον τῆς Βενετίας». Εἰς τὴν πρεσβείαν ὅμως ταύτην οὔτε κἂν ἐπετράπη ἡ ἀποβίβασις εἰς Ἡράκλειον, δι' ὃ καὶ ἐπέστρεψεν αὕτη ἄπρακτος εἰς τὴν Βενετίαν. Οἱ ἀξιότιμοι ὅμως πρέσβεις οὗτοι δὲν ἐπέστρεψαν μὲ κενὰς τὰς χεῖρας εἰς Βενετίαν. Κατὰ τὴν διάβασιν αὐτῶν ἐκ Κυθήρων, εὗρον ἐκεῖ 300 Κρῆτας, καταφυγόντας μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Κρήτῃ, τοὺς ὁποίους συνέλαβον καὶ ὡδήγησαν εἰς Βενετίαν, ἔνθα καὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὰς σκοτεινὰς φυλακάς.

Τὴν πρεσβείαν ταύτην ἐπηκολούθησε δευτέρα ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Κονταρίνην, Πέτρον Τζάνε, Φραγκῖσκον Μπέμπον, Ἰωάννην Γραδενῖγον καὶ Λαυρέντιον Δάνδολον, μετὰ τῆς Διαταγῆς νὰ ἐκφράσωσιν εἰς τοὺς Βενετοὺς τῆς νήσου τὰ παράπονα καὶ «τὴν βαθεῖαν λύπην τῆς Γερουσίας καὶ ὑπενθυμίσωσιν αὐτοῖς ὅτι εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὀστᾶ ἐκ τῶν ὀστέων τῶν Βενετῶν καὶ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μετ' αὐτῶν καὶ πῶς ἡ Βενετία διὰ τὴν εὐτυχίαν αὐτῶν εἶχε χύσει τὸ αἷμά της» 1). Ἀλλὰ καὶ ἡ πρεσβεία αὕτη ἀπεπέμφθη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες ἀπήντησαν ὅτι «θὰ ὑπερασπίσωσι μέχρι τέλους τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν».

Ἡ σταθερὰ αὕτη ἀπάντησις, γνωσθεῖσα ἐν Βενετίᾳ ἐνέπλησε θυμοῦ τον Δόγην καὶ τὴν Γερουσίαν. Ἐκήρυξαν δὲ οὗτοι πάραυτα τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἔγραψαν γράμματα πρὸς τὸν πάπαν Οὐρ-

1) Caroldo, *ἔνθα ἀνωτέρω*.

βανὸν τὸν Ε΄, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κάρολον τὸν Δ΄, πρὸς τὸν Φίλιππον, βασιλέα τῆς Γαλλίας, Λουΐζιον, βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας, Ἰωάννην, τῆς Νεαπόλεως, πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου καὶ πάντας ἐν γένει τοὺς ἡγεμόνας καὶ πρίγκηπας τῆς Ἰταλίας, ἵνα μηδεὶς τούτων ἔλθῃ πρὸς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁμοίως δὲ ἔγραψαν καὶ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν Γενοβέζους, οἵτινες βεβαίως ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς περιστάσεως ὅπως ἐπιστρέψωσιν εἰς Κρήτην, ἀπειλοῦντες αὐτοῖς μεγάλα κακὰ ἂν ἤθελον βοηθήσει τοὺς Κρῆτας. Περιττὸν δὲ νὰ προσθέσωμεν, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐστεμμέναι αὗται κεφαλαὶ ἔδειξαν ἀμέσως φιλίαν πρὸς τὴν Βενετίαν καὶ ἐδήλωσαν ὅτι προθύμως θὰ ἀπέστελλον καὶ βοήθειαν, ἂν παρίστατο πρὸς τοῦτο ἀνάγκη, πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἐξασφαλίσασα οὕτως ἡ Βενετία τὴν σύμπραξιν τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης καὶ στρατολογήσασα ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Ἰταλίας ἐπιλέκτους στρατιώτας, ἀπέστειλεν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λουκίνου Βέρμε ἐκ Βερώνης καὶ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου Κυριάκου Μιχαήλ, μετὰ 23 γαλερῶν, 18 χονδρῶν πλοίων καὶ 12 φορτηγῶν πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Λουκίνου ἐν Βενετίᾳ, ἡ ἀναγόρευσις αὐτοῦ ὡς Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ἡ παράδοσις εἰς αὐτὸν τῆς σημαίας τοῦ Ἀρχηγοῦ, ἐγένοντο μετὰ πάσης ἐπισημότητος καὶ μεγαλοπρεπείας καὶ διὰ πανηγύρεως καὶ ἀγώνων. Ταῦτα πάντα, ὡς καὶ ἐπεισόδιον μεταξὺ Λουκίνου καὶ Βερναβὼ Βισκόντε ἐπισυμβάν, παραθέτομεν, ὡς περιγράφονται εἰς τὸ προαναφερθὲν χειρόγραφον 1).

Εἰς τὰς 25 μαρτίου 1364 ἔφθασεν εἰς τὴν Βενετίαν ὁ κ. Λουκῖνος Βέρμε, ἀρχηγὸς καὶ ἔμπειρος Καπετάνιος τῆς ξηρᾶς μετὰ δύο γαλερῶν τοῦ στόλου, προωρισμένος ὑπὸ τῆς Γαληνοτάτης διὰ τὴν καταδάμασιν τῆς ἐπαναστάσεως. Εἰς προϋπάντησιν αὐτοῦ ἐξῆλθεν ὁ Δόγης καὶ ἡ Γερουσία καὶ οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ λαὸς καὶ τὸν συνώδευσαν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν εἰς τὸ Καστέλλο, ὅπου ἔμεινε καὶ ἐφιλοξενήθη μετὰ τῶν Βαρώνων του ὑπὸ τῆς Βενετίας μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν εἰς Κρήτην, εἰς τὸ Λίντο

1) R. Arch. Misc. Cod. N. 728. Misc. cose Venet. Vol. I N.9.

δὲ ἐστάθμευσαν οἱ πεζοὶ καὶ οἱ ἱππεῖς του. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου πανηγυρικῶς ἀνηγορεύθη Ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας καὶ τοῦ παρεδόθη τὸ σῆμα τοῦ Ἀρχηγοῦ καὶ ὡρκίσθη νὰ ἐξασκήσῃ πιστῶς τὸ ἀξίωμα τοῦτο τοῦ Ἀρχηγοῦ ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν. Κατὰ τὸν χρόνον δὲ τῆς διαμονῆς του ἐν Βενετίᾳ ὁ Λουκῖνος, ἐπιθεωρῶν τοὺς ἀξιωματικούς του, ἐξήρεσε τῆς ἐκστρατείας Βοσκόντην τινὰ ἐκ τῶν τοῦ Βερναβὼ Βισκόντη, ὡς μὴ συγκεντροῦντα τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Τοῦτο μαθὼν ὁ Βερναβώ, ὠργίσθη καὶ συνέλαβε τὰ τέκνα καὶ τὴν σύζυγον τοῦ Λουκίνου. Οὗτος δὲ ἱκέτευσε τὴν Γαληνοτάτην νὰ προβλέψῃ διὰ τὴν κατάφορον ταύτην ἀδικίαν καὶ προσβολήν, ἡ δὲ Γαληνοτάτη ἀποστείλασα πρεσβείαν εἰς τὸν Βερναβώ, ἐπέτυχε τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν τέκνων καὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Λουκίνου καὶ οὕτως ἔληξε τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἦλθε νὰ ταράξῃ τὰ τοῦ πανηγυρισμοῦ καὶ τῶν ἀγώνων, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκστρατείας ἐν Κρήτῃ.

Ὁ κ. Πασχάλης Μινόττος καὶ ὁ κ. Μάρκος Ἀντώνιος Λορετάν, εὐγενεῖς Βενετοί, προεκήρυξαν ἀγῶνας «ὅποιος ἤθελε νὰ ἔλθῃ νὰ γκιοστράρῃ (giostrare) 1) ἐπάνω εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου». Ἔπαθλα διὰ τοὺς νικητὰς ἦσαν ζωστὴρ ἐξ ἀργύρου, στέφανος καὶ πῖλος κοσμημένα μὲ πολυτίμους λίθους. Τὰ ἔπαθλα ταῦτα προσέφερεν ἡ σχολὴ των χρυσοχόων διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης καὶ ἦσαν μεγάλης ἀξίας. Ἡ Γαληνοτάτη Γερουσία καὶ ὁ Δόγης ηὐχαριστήθησαν διὰ τοὺς ἀγῶνας, οἱ ὁποῖοι ὡρίσθησαν διαρκείας τριῶν ἡμερῶν. Μεταξὺ τῶν ἀθλητῶν ἦτο καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου, ὅστις ἐπέστρεψεν ἐκ Γαλλίας καὶ εὑρίσκετο ἐν Βενετίᾳ καὶ ὁ υἱός τοῦ Ἀρχηγοῦ Λουκίνου, Ἰάκωβος Βέρμε, νέος μόλις 18 ἐτῶν, ὅστις καὶ ἠγωνίσθη πολὺ καλῶς. Μεταξὺ τῶν 32, οἱ οποῖοι ἔλαβον μέρος ἐν ὅλῳ, οἱ 5 ἦλθον ἐκ Φερράρας, εἷς τῶν ὁποίων ἐνίκησε τὴν πρώτην ἡμέραν καὶ ἔλαβε τὸν ζωστῆρα. Ἕτεροι 5 ἦλθον ἀπὸ τὸ Φριοῦλι, ἀλλὰ δὲν ἐνίκησαν, διότι ὁ Πασχάλης Μινόττος ἐνίκησε καὶ κατὰ τὰς δύο ἑπομένας ἡμέρας καὶ ἔλαβε τὸν στέφανον καὶ τὸν πῖλον, ἀξίας 260 δουκάτων, ἡ δὲ

---

1) Περὶ τοῦ τσοῦστρα ἢ σεῖστρα, τοῦ ἰταλικοῦ giostra-giostrare, *ἴδε Ἀγαθαγ. Ξηρουχάκη ἔνθα ἀνωτέρω.*

Γερουσία καὶ ὁ Δόγης μετὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τὸν προήγαγον εἰς Καπετάνιον τοῦ ἱππικοῦ τοῦ προωρισμένου διὰ τὴν Κρήτην.

Πρὶν προβῶμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν συρράξεων, ρίπτομεν βλέμμα γενικὸν πρὸς τὰ ὀπίσω, ἵνα ἴδωμεν τί ἐν τῷ μεταξὺ συνέβη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῆς νήσου καὶ τῶν ἀποίκων Βενετῶν ἀφ᾽ ἑνός, καὶ τῆς Γερουσίας καὶ Δόγη τῆς Βενετίας, ἀφ᾽ ἑτέρου:

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς προεγράφησαν ὑπὸ τῆς Γερουσίας ἐν Βενετίᾳ οἱ πρωταίτιοι τῆς ἐπαναστάσεως Μάρκος καὶ Τῖτος, οἱ Γαρδερῖνοι, Μάρκος Φραδέλλος, οἱ ἀδελφοὶ Τῖτος καὶ Θεοδωρέλλος Βενιέρη, Λεονάρδος Γραδενῖγος, Βαϊάρδος ἐπικαλούμενος, Γεώργιος Μπάρμπος, Βαρθολομαῖος Γριμάλδης καὶ πλεῖστοι ἄλλοι Βενετοὶ καὶ Ἕλληνες, διὰ τὴν σύλληψιν ἢ φόνον τῶν ὁποίων, προεκηρύχθη ἱκανὸν χρηματικὸν ποσόν, ὡς γίνεται λόγος ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Νικολάου Τρεβιζάν, προβλεπτοῦ ἐν Χανίοις. Ἡ ἀπόφασις αὕτη τῆς Βενετίας, γνωσθεῖσα ἐν Κρήτῃ ἐγκαίρως, μεγάλως κατεθορύβησε τοὺς εὐγενεῖς Βενετούς. Πολλοὶ τούτων ἤρχισαν νὰ λιποψυχῶσιν, ἕτεροι δὲ νὰ προτείνωσι τὴν μετὰ τῆς Βενετίας συνδιαλλαγήν. Οὕτως εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐφάνη, ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς κίνδυνος δὲν θὰ ἦτο μικρότερος τοῦ ἐκ τῆς Βενετίας ἀποστελλομένου στρατεύματος καὶ στόλου. Οἱ πιστοὶ καὶ γενναιότεροι ἐκ τῶν Βενετῶν ἡνώθησαν στενῶς μετὰ τῶν Κρητῶν καὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἰωάννου Καλέργη. Πολλοὶ ἠσπάζοντο τὴν Ὀρθοδοξίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Λεονάρδος Γραδενῖγος, Καλόγερος ἐπικαλούμενος, ἐπρότεινε καὶ ὑπεστήριζεν ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τῆς νήσου καὶ εἰργάζετο πρὸς ἐξελληνισμὸν τῶν ἀποίκων Βενετῶν. Οἱ Ἕλληνες, ἐξ ἄλλου, βλέποντες λιποψυχοῦντας τοὺς εὐγενεῖς Βενετούς, καὶ φοβούμενοι προδοσίαν ἐζήτησαν καὶ ἐπέτυχον νὰ παρακάθηνται εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν δέκα 1) ἐκλεκτοὶ ἐκ τῶν συνετωτέ-

1) *Οἱ παρακαθήμενοι ἦσαν οἱ: Πρωτόπαπας καὶ Πρωτοψάλτης Ἡρακλείου, ὁ Μοναχὸς* (calogero) *Καραντῖνος ἢ Καζαντῖνος, ὁ Παπᾶ - Μιρμίκης ἢ Μαρμῖκος, Ἀρκολέος Χρυσοχόος. Μάρκος Πετάτσος, Μάρκος Φεράτσος, Νικόλαος Λάδος, Γεώργιος Ραγουζαῖος καὶ* Cane Militare. *Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὄνομα εἶνε παράδοξον, διότι σημαίνει, κύων στρατιωτικός. Πρόκειται λοιπὸν ἢ περὶ ἐπωνύμου ἐκ τῶν συνήθων τότε, ἢ περὶ ἀγνοίας τῶν χρονογράφων.*

ρων Ἑλλήνων, ἄνευ τῶν ὁποίων, οὐδὲν νὰ δύναται νὰ συζητῆται ἢ ἀποφασίζηται. Μεταξὺ τῶν παρακαθημένων ἦσαν ὁ Πρωτόπαπας καὶ ὁ Πρωτοψάλτης, περὶ τῶν ὁποίων θὰ κάμωμεν ἰδιαίτερον λόγον, διότι ὁ Πρωτόπαπας καὶ ὁ Πρωτοψάλτης ἦσαν τὰ μεγαλείτερα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα ἔμειναν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Κλῆρον κατὰ τὴν Βενετικὴν κυριαρχίαν ἐν Κρήτῃ.

Ταῦτα βεβαίως ἀπήρεσκον εἰς τοὺς εὐγενεῖς Βενετούς, οἵτινες ἔβλεπον οὕτω νὰ φεύγῃ ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν ἡ διοίκησις τῆς νήσου καὶ ἡ ὑπεροχὴ αὐτῶν ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νὰ παραδώσουν τὴν νῆσον εἰς τοὺς Γενοβέζους, κεκηρυγμένους ἐχθροὺς τῶν Βενετῶν, ἐνῷ ἄλλοι, καθὼς ὁ Φραγκῖσκος Μουδάτσος 1) καὶ Μάρκος Γραδενῖγος, Σπυριτέλος ἐπικαλούμενος, προέτειναν νὰ ζητήσωσι συγγνώμην παρὰ τοῦ Δόγη καὶ τῆς Γερουσίας καὶ νὰ παραδώσωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν νῆσον. Εἰς τὴν πρότασιν ὅμως ταύτην ἀντέστη ἐρρωμένως ὁ Λεονάρδος Γροδενῖγος, ὅστις καὶ ἐζήτησε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ψηφισθέντος νόμου, δυνάμει τοῦ ὁποίου, κατεδικάσθη ὁ Μάρκος εἰς θάνατον, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ σταλῇ εἰς Γένοβαν γαλέρα, ὑπὸ τὸν ἐπικελευστὴν Ζανάκην δὲ Ρίτζο καὶ τῶν πρέσβεων, αὐτοῦ τούτου τοῦ Δεονάρδου Γραδενίγου, Καλογέρου καὶ Λεονάρδου Γραδενίγου, Βαϊάρδου, ἵνα προσφέρωσι τὴν νῆσον καὶ ζητήσωσι παρ' αὐτῆς βοήθειαν. Ἡ πρεσβεία ὅμως αὕτη ἀπέτυχε καθ' ὁλοκληρίαν, χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς Δημοκρατίας, ἥτις ἠπείλησε τοὺς Γενοβέζους καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἀπορρίψωσι τὴν προσφοράν.

Εἰς τοιοῦτον σημεῖον εὑρίσκοντο τὰ πράγματα, ὅτε τὴν 10ην Ἀπριλίου 1364, ἀπῆρεν ὁ στόλος ἐκ Βενετίας, φέρων τὸν Γενικὸν Κυβερνήτην τῆς νήσου Πέτρον Μοροζίνην μετὰ τῶν στρατευμάτων, ἀφίχθη δὲ τὴν 2αν Μαΐου εἰς Φρασκιὰ ἑπτακισχίλια μέτρα μακρὰν τῆς πρωτευούσης. Ἑκατοντὰς στρατιωτῶν, ἀποσπασθεῖσα μετὰ τὴν ἀποβίβασιν τοῦ κυρίου σώματος τοῦ στρατοῦ καὶ ἐπιδοθεῖσα εἰς λεηλασίαν, προσεβλήθη ὑπὸ τῶν ἐπανα-

1) *Τινὲς γράφουσι* Mudazzo *καὶ ἄλλοι* Muazzo. *Καίτοι δὲ ὑπῆρχον καὶ αἱ δύο οἰκογένειαι ὡς καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ, πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ Μουδάτσου. Προκειμένου ὅμως περὶ τῆς γραφῆς* Mudazzo Muazzo, *ἀπαντᾷ ἡ πρώτη γραφὴ εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους τῶν χρονογράφων καὶ τὰ χειρόγραφα.*

στατῶν καὶ ὑπερασπιστῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ κατεστράφη ὁλοσχερῶς.

Τὸ κύριον σῶμα τοῦ στρατοῦ ἐπορεύετο κατὰ τῆς πόλεως μετὰ τοῦ Λουκίνου Βέρμε, ὁ δὲ Κυριάκος Μιχαήλ, Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στόλου, παρατάξας τὰς ναυτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις κατὰ μῆκος τῆς πόλεως, καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῶν ἐπαναστατῶν, Φραγκῖσκος Μουδάτσος, ἐξελθὼν τῆς πόλεως μετὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, πρὸς ἀντίταξιν κατὰ τοῦ Λουκίνου, εὑρέθη αἴφνης μεταξὺ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον ἐξέλθει πεζοναῦται καὶ εἶχον καταλάβει τὰ προάστεια, καταστήσαντες οὕτω δυσχερεστάτην τὴν θέσιν τοῦ Μουδάστου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀνδρέας Κορνέρος καὶ Μιχαὴλ Φαλιέρος, οἱ προστατεύσαντες καὶ διασώσαντες τὸν Δοῦκα Δάνδολον καὶ τοὺς Συμβούλους αὐτοῦ, κατὰ τὴν κατάλυσιν τῶν ἀρχῶν, ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπωφεληθέντες τῆς πρώτης συγχύσεως προσῆλθον καὶ παρέδωκαν πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ στόλου Μιχαὴλ τὰς κλεῖς τῆς πόλεως, ζητοῦντες συγχώρησιν παρὰ τοῦ Δόγη καὶ τῆς Γερουσίας. Ὁ Μουδάτσος εἰς τοιαύτην θέσιν εὑρεθεὶς καὶ μὴ δυνάμενος οὔτε ἐμπρὸς νὰ προχωρήσῃ, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ, διότι οἱ πεζοναῦται τὸν εἶχον ἤδη ὑπερφαλαγγίσει, ἠναγκάσθη νὰ συνάψῃ μάχην ἐκ τοῦ συστάδην, καθ' ἣν κατετροπώθη τελείως, ἀπολέσας περὶ τοὺς ἑπτακοσίους ἄνδρας.

Οὕτως ὁ Λουκῖνος Βέρμε, κύριος πλέον τοῦ πεδίου τῆς μάχης, εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ κατέλαβεν αὐτὴν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν Μαρτίνου τινὸς ἐκ Ρίμινι καὶ Ἰωάννου Βισκόντη, κατασφάξας δὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἀναστηλώσας τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἐκάλεσεν ὑπ' αὐτὴν πάντας, ὅσοι ἤθελον ὁρκισθῆ πίστιν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὴν Βενετ. Δημοκρατίαν. Ἡ καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξεν ἀγρία καὶ ἀνηλεής. Ὁ Δοὺξ Μάρκος Γραδενῖγος, Μάρκος Φραδέλλος, Γαβριὴλ Ἀμπάτε 1), οἱ δύο Λεονάρδοι Γραδενῖγοι, ἐπιστρέψαντες ἤδη ἐκ τῆς εἰς Γένοβαν ἀποστολῆς, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἀπεκεφαλίσθησαν ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Ἡ-

---

1) Παρά τινων ἱστορικῶν γράφεται Gabriele Labado *καὶ* della Bade. *Ἀλλ' ἐν τοῖς χειρογράφοις ἀπαντᾷ* Gabr. Abate.

ρακλείου. Ὁ Φραγκῖσκος Μουδάτσος καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπεσύρθησαν εἰς Στρόμπολι, ἔνθα εἶχε καταφύγει καὶ ὁ Ἰωάννης Καλέργης.

Τὴν τύχην τῆς πρωτευούσης ὑπέστησαν καὶ αἱ λοιπαὶ πόλεις. Παῦλος Κουερίνης, διοικητὴς Ρεθύμνης, ἀπεκεφαλίσθη, οἱ δὲ ἰθαγενεῖς Ἕλληνες ἀνεζητοῦντο καὶ κατεδιώκοντο ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ τὰ διάφορα φρούρια ἔπιπτον τὸ ἓν μετὰ τὸ ἕτερον. Οἱ προβλεπταὶ ἔλαβον διαταγὴν νὰ τιμωρήσωσιν ἀμειλίκτως πάντας καὶ νὰ καταπνίξωσι τὴν ἐπανάστασιν ἐν τῷ αἵματι. Πράγματι δέ, μετὰ πολυαρίθμους φόνους, δῃώσεις, ἐξορίας καὶ ἄλλας καταστροφάς, κατὰ τὰ τέλη Μαΐου 1364 ἡ ἐπανάστασις ἐφάνη ὅτι κατεπνίγη καὶ οἱ προβλεπταὶ τῆς νήσου πλήρεις χαρᾶς, ἀπέστειλαν εἰς Βενετίαν τὸν Πέτρον Σοράντζον, μετὰ μιᾶς γαλέρας ἐστολισμένης δι᾽ ἀνθέων, ἵνα ἀναγγείλῃ τὴν χαρμόσυνον εἴδησιν τῆς καθυποτάξεως τῆς νήσου. Ἡ χαρὰ ἐν Βενετίᾳ ὑπῆρξε μεγάλη ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκήτῳ ἀγγελίᾳ καὶ ἐπανηγυρίσθη ἡ νίκη τῶν Βενετικῶν στρατευμάτων διὰ νέων ἀγώνων καὶ δημοσίων θεαμάτων καὶ δοξολογιῶν καὶ ἐλεημοσυνῶν. Τὰς ἑορτὰς ταύτας καὶ τοὺς ἀγῶνας περιγράφει καὶ ὁ Πετράρχης, ὡς αὐτόπτης μάρτυς, ἐν τῇ πρὸς τὸν Πέτρον Bolognese ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Ἐγράφησαν καὶ εὐχαριστήριοι ἐπιστολαὶ πρὸς ὅλους τοὺς πρίγκηπας τῆς Εὐρωπης διὰ τὴν πρὸς τὴν Βενετίαν σύμπραξιν αὐτῶν. Εἰς τὴν Ρώμην ἐπίσης ἐπανηγυρίσθη ὑπὸ τοῦ πάπα ἡ νίκη τῶν Βενετῶν καὶ ἐθεωρήθη ὡς θεῖον δῶρον καὶ θεία παραχώρησις, διότι αἱ τύχαι τῆς Βενετίας ἦσαν συνδεδεμέναι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μετὰ τῶν τυχῶν τῆς χριστιανωσύνης, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἁγίου πατρός.

Ἀλλ᾽ ἡ χαρὰ αὕτη τῶν Βενετῶν καὶ τοῦ πάπα τῆς Ρώμης δὲν ἐπρόκειτο νὰ διαρκέσουν ἐπὶ μακρόν. Οἱ περὶ τὸν Ἰωάννην Καλέργην καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον, ἀνασυνταχθέντες καὶ ἑνωθέντες μετὰ τοῦ Τίτου καὶ Θεοδωρέλλου Βενιέρη, Φραγκίσκου καὶ Ἀντωνίου Γραδενίγων, Μάρκου Ἀβονάλη καὶ ἄλλων, ὠχύρωσαν τὰ ἐπὶ τῶν ὀρέων φρούρια αὐτῶν καὶ ἀνεπέτασαν, τὴν 10ην Αὐγούστου τοῦ ἰδίου ἔτους 1364, τὴν σημαίαν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὁρκισθέντες νὰ πολεμήσωσιν ἐναντίον τῶν Λατίνων «ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν».

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1367, ὅτε τελείως κατεπνίγη ἡ ἐπανάστασις, αὕτη διηυθύνετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς νήσου καὶ δὴ τῶν ἀδελφῶν Καλέργη, συμπραττόντων καὶ τῶν ἐξελληνισθέντων ἤδη Βενετῶν εὐγενῶν, καὶ δύναται νὰ ὀνομασθῇ νέα καὶ καθαρῶς Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις.

Ἐπὶ τῷ ἀκούσματι λοιπὸν τῆς νέας ταύτης ἐξεγέρσεως, ἐγένετο πλήρης θυμοῦ ὁ Δόγης καὶ ἡ Γερουσία τῆς Βενετίας καὶ ἀπέστειλαν τὴν 25ην Μαρτίου 1365 προβλεπτάς, τὸν Ἰάκωβον Βραγαδίν, Πέτρον Μοτσενῖγον, Λαυρέντιον Δάνδολον εἰς Ἡράκλειον, Παῦλον Λορεδὰν εἰς Χανιά, καὶ Ἀνδρέαν Ζένον εἰς Ρέθυμνον, μετ' ἰσχυρᾶς δυνάμεως καὶ τῆς διαταγῆς νὰ μισθώσωσι Τούρκους Μουρτάτας 1) πρὸς καταδίωξιν καὶ ἐξόντωσιν τῶν ἐπαναστατῶν.

Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ οἱ Τοῦρκοι καὶ τὰ νέα στρατεύματα τῆς Βενετίας, δὲν ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας καὶ βλέπομεν τὴν Δημοκρατίαν νὰ καταφεύγῃ πρὸς τὸν πάπαν, ὅστις ἐξαπέλυσεν ἀναθεματισμὸν ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν, τὸν δὲ Ἀπρίλιον τοῦ 1366 ἀπεστέλλοντο νέοι προβλεπταί, οἱ Πανταλέων Μπάρμπος, Ἰωάννης Ζένος, Νικόλαος Ἰουστινιάνης διὰ τὸ Ἡράκλειον, Ἀνδρέας Ζάνες διὰ τὸ Ρέθυμνον καὶ Νικολὸς Τρεβιζὰν διὰ τὰ Χανιά, Δοὺξ δὲ ὁ Πέτρος Μο-

---

1) Τοὺς Τούρκους ἐπανειλημμένως μετεχειρίσθη ἡ Βενετία ἐναντίον τῶν Κρητῶν. Ὁ Λαυρέντιος De Monacis *εἰς τὸ χρονικὸν αὐτοῦ, πολλάκις ὁμιλεῖ περὶ τῶν Τούρκων τούτων μισθοφόρων. Ὁμοίως καὶ ὁ Καρόλδος,* Cronaca Veneta. *Εἰς δὲ τὸ* Liber Secretorum Colegii, Arch. di Stato, carte 149, *152 καὶ 160, ἀναγινώσκομεν διαφόρους ἀποφάσεις τῆς Γερουσίας πρὸς τὸν προβλεπτὴν Ἡρακλείου Ἰάκωβον Βραγαδὶν καὶ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ, ὅπως μισθώσωσι Τούρκους πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπίσης ὁμιλεῖ περὶ Τούρκων μισθοφόρων ὁ προβλεπτὴς Χανίων Νικόλαος Τρεβιζάν: οἱ προβλεπταὶ φθάσαντες εἰς Κρήτην, ἔκαμαν πολλὰς προμηθείας. Μεταξὺ ἄλλων, ἔστειλαν εἰς Τουρκίαν καὶ ἐμίσθωσαν χιλίους ἱππεῖς. Οἱ Τοῦρκοι οὗτοι ἐφέρθησαν ἐπαξίως ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀλλὰ ἐπέρασαν τρία ἔτη ἕως ὅτου ἀνακτηθῇ τελείως ἡ νῆσος καθ' ὁλοκληρίαν καὶ οἱ ῥηθέντες χίλιοι Τοῦρκοι ἱππεῖς ἐφονεύθησαν πάντες, οὕτως ὥστε κανεὶς δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὸν τόπον του. Περὶ τῶν μισθοφόρων Τούρκων τῆς Βενετίας βλέπε καὶ Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, ἔνθα ἀνωτέρω.*

τσενῖγος, μετὰ νέων στρατευμάτων καὶ ἤρξατο νέος αἱματοκυλισμὸς τῆς νήσου 1).

Οἱ προβλεπταὶ τοῦ Ἡρακλείου προσέβαλον τοὺς ἐπαναστάτας ἀπό τε τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἠδυνήθησαν, οὐχὶ μετὰ μικροῦ κόπου νὰ κατασυντρίψωσιν αὐτούς. Ὁ Φραγκῖσκος καὶ Ἀντώνιος Γραδενῖγοι, Θεοδωρέλλος Βενιέρης καὶ Μάρκος Ἀβονάλης καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἐκ τῶν ἰθαγενῶν καὶ Βενετῶν, συλληφθέντες, ἀπεκεφαλίσθησαν. Ἡ Σητεία καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ὑπετάγησαν, οἱ δὲ Ἰωάννης καὶ Γεώργιος Καλέργη κατέφυγον εἰς Ἀνώπολιν, ὁπόθεν ἀντέταξαν τὴν τελευταίαν καὶ ἀπεγνωσμένην αὐτῶν ἀντίστασιν.

Πρὸς σύλληψιν αὐτῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν ἐπεφορτίσθησαν οἱ προβλεπταὶ Ρεθύμνης καὶ Χανίων, Ἀνδρέας Ζάνε καὶ Νικολὸς Τρεβιζάν. Πῶς κατωρθώθη τοῦτο, ἀφίνομεν αὐτὸν τοῦτον τὸν κ. Ν. Τρεβιζὰν νὰ μᾶς διηγηθῇ κατωτέρω 2). Ἡ τελευταία αὕτη φάσις τῆς ἐπαναστάσεως παρατίθεται συγκεχυμένως ὑπὸ τῶν χρονογράφων τοῦ Τρεβιζάν, ὡς ἑξῆς περίπου : ..... Διέβησαν τὰ στρατεύματά μας ὅλα τὰ σημεῖα ἔξωθεν τῆς πρωτευούσης καὶ προσέβαλον τοὺς ἐπαναστάτας, τοὺς ὁποίους καὶ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν ἄτακτον καὶ ἐφονεύθησαν ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν ἕως 700..... Τὴν ἑπομένην πρωΐαν μὴ δυνάμενοι ν' ἀντιστῶσιν οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως, παρέδωκαν αὐτὴν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Βενετίας.... Καὶ ἐξῆλθον ὅλοι ἀπὸ τὰς γαλέρας καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀνεστήλωσαν τὸν Ἅγιον Μάρ-

---

1) Οἱ Ἰταλοὶ ἱστορικοὶ σπανίως ἀναφέρουσι τοὺς ἐκ τοῦ λαοῦ παντοιοτρόπως βασανισθέντας. Περιορίζονται μόνον εἰς τοὺς Ἀρχηγοὺς τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀλλ' εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, Arch. di Stato, Consiglio X. Misto *(1363—1374), ἀπὸ τοῦ φύλλου 14—20, ἀναγινώσκομεν τὰς φρικώδεις βασάνους καὶ τιμωρίας, ἃς ὑπέστησαν οἱ ἐπαναστάται καὶ δὴ οἱ Ἕλληνες τῆς νήσου, τὰς δηώσεις αὐτῶν καὶ δημεύσεις καὶ ἐξορίας. Βάσανα, πρὸ τῶν ὁποίων ὠχριῶσι τὰ βασανιστήρια τῶν μετέπειτα κατακτητῶν βαρβάρων, οἱ ὁποῖοι εἶχον καὶ τοῦτο τὸ ἐλαφρυντικόν, ὅτι δὲν ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ ἀνεξικάκου Χριστοῦ. Τοιαῦτα βασανιστήρια ἀναγινώσκονται καὶ εἰς τὸν προρρηθέντα κώδικα του Καρόλδου, γενικοῦ γραμματέως ἐν Κρήτῃ,* Diplomatarium Veneto - Levantinum, *σελ. 413 καὶ ἀλλαχοῦ.*

1) N. Trevisan Arch: di Stato in Venezia. Misc. Cod. N. *728, ἔνθ' ἀνωτέρω.*

κον καὶ ἀπεφυλακίσθησαν ὅλοι οἱ ἰδικοί μας... Καὶ συνελήφθησαν οἱ Μάρκος Γραδενῖγος, ὁ Δοὺξ τῆς νήσου καὶ ὁ Μάρκος Φραδέλλος καὶ ὁ Γαβριὴλ Λαβάδο καὶ ὡδηγήθησαν οἱ τρεῖς οὗτοι προδόται καὶ ἀπεκεφαλίσθησαν εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς πόλεως.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν προεκηρύχθη ἀμοιβὴ ὑπὸ τῶν προβλεπτῶν κατὰ τῶν προγραφέντων ἐπαναστατῶν. Πρῶτον ὅποιος παραδώσει ζωντανὸν τὸν Τῖτον Γραδενῖγον, θὰ λάβῃ ὡς ἀμοιβὴν 3000 ὑπερπέρους, ὅστις τὸν φονεύσει θὰ λάβῃ 2000. Ὅποιος παραδώσει ζωντανὸν τὸν Βαρθολομαῖον Γρυμάλδο, θὰ λάβῃ ὑπερτέρους 4000, ὅστις τὸν φονεύσει θὰ λάβῃ 3000. Ὅστις παραδώσει ζωντανὸν τὸν Τορέσσο Βενιέρη, θὰ λάβῃ 3000 ὑπερσπέρους, ὅστις τὸν φονεύσει 2000. Ὅστις παραδώσει ζωντανὸν τὸν Λεονάρδον Γραδενῖγον, θὰ λάβῃ 2000 καὶ ὅστις τὸν φονεύσει 1500. Ὅστις παραδώσει ζωντανὸν τὸν Ζώρζην Μπάρμπο, θὰ λάβῃ ὑπερπέρους 1500 καὶ ὅστις τὸν φονεύσει 1000. Κατόπιν ἀνεχώρησεν ὁ Ζουὰν Μοτσενῖγος μετὰ τοῦ στρατοῦ καὶ ἦλθε μετὰ δύο γαλερῶν εἰς Ρέθυμνον καὶ Χανιὰ καὶ εἧς ὅλα τὰ ἐπαναστατημένα μέρη, ἅτινα ὑπετάγησαν καὶ ἔδειξαν πίστιν πρὸς τὴν Βενετίαν ..... καὶ ἀπεκεφάλισε τὸν Ζώρζην Μπάρμπον.

Ἡ γαλέρα, μὲ τὴν ὁποίαν ἐπῆγεν ὁ Καλόγερος ἐκ τοῦ οἴκου Γραδενίγων καὶ Ζανάκη δὲ Ρίζο ὡς πρέσβεις διὰ νὰ παραδώσωσι τὴν νῆσον εἰς τοὺς Γενοβέζους, ἐπέστρεψεν ἄπρακτος.... καὶ ὁ ἐπικελευστὴς Τριαδᾶς Γρίττης, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν γαλέραν του περιέπλεε καὶ ἐφρούρει τὸ νότιον μέρος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐπέστρεψεν ἡ γαλέρα τοῦ Ζανάκη, συνέλαβε τοῦτον καὶ τὸν Γραδενῖγον καὶ τοὺς ὡδήγησεν εἰς Ἡράκλειον, ὅπου ἀπεκεφαλίσθησαν, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι.....

Προσέτι ἐστάλησαν ὑπὸ τῶν προβλεπτῶν εἰς τὴν Βενετίαν, κατὰ διαταγὴν τοῦ Δόγη καὶ τῆς Γερουσίας, ὅλοι οἱ τοῦ οἴκου Γραδενίγων καὶ πολλαὶ ἄλλαι οἰκογένειαι εὐγενῶν καὶ ἐκ τοῦ λαοῦ ὅσοι ἐθεωρήθησαν ὕποπτοι. Βλέποντες οὕτως οἱ προβλεπταί, ὅτι ἐπανέκτησαν ὅλας τὰς πόλεις καὶ τὰ φρούρια τῆς νήσου, ἀπέλυσαν τοὺς στρατιώτας καὶ ἐκράτησαν μόνον ὑπὸ τὰ ὅπλα τόσον ὀλίγους, ὥστε νὰ γεννᾶται ἀμφιβολία ἂν θὰ ἠδύναντο νὰ κρατήσωσιν ὅσα εἶχον ἀνακτήσει. Ἔστειλαν λοιπὸν μέχρι Μεθώνης καὶ ἐκάλεσαν ὀπίσω πολλοὺς ἱππεῖς

καὶ πεζοὺς καὶ διὰ διαταγῆς τῆς Βενετίας ἔστειλαν καὶ ἐμίσθωσαν ἐκ Τουρκίας πολλοὺς Τούρκους. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ προβλεπτοῦ Ἰακώβου Βραγαδὶν καὶ τῶν συντρόφων του ἔφθασαν εἰς Κρήτην πολλοὶ Τοῦρκοι μισθοφόροι καὶ ἄλλοι στρατιῶται πεζοὶ καὶ ἱππεῖς ἐκ Βενετίας. Οἱ προβλεπταὶ οὗτοι ἔπραξαν ὅ,τι ἠδύναντο καὶ κατόπιν ἐγένετο ἀλλαγὴ καὶ ἐστάλησαν ἐκ Βενετίας ἕτεροι 5 νέοι προβλεπταί. Ὁ Νικόλαος Τρεβιζὰν κατόπιν ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Σούδαν, Καστρί, Στρόμπολι, Ἅγιον Ἰωάννην τῆς Κισσάμου, Λανόπολιν κλπ. Ὅλοι οἱ Καλέργαι καὶ ὅλοι οἱ ἐχθροὶ καὶ ἄλλοι ἐπαναστάται καὶ προδόται Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι συνελήφθησαν καὶ οὕτως ἡσύχασεν ὅλη ἡ Κρήτη καὶ ὑπετάγη εἰς τὴν Γαληνοτάτην Δημοκρατίαν.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου καὶ ἑξῆς διηγεῖται αὐτὸς ὁ Τρεβιζὰν πῶς κατέπνιξε τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας τῆς νήσου: Χάριτι θείᾳ—οὕτως ἄρχεται—τὴν Τρίτην πρωῒαν τῆς 26 Μαρτίου (1366), ἐγὼ Νικολὸς Τρεβεζὰν (προβλεπτὴς Χανίων) καβαλικεύσας ἐκ Χανίων πρὸς τὸ Πισοῦρο 1) μετὰ 220 πεζῶν καὶ 500 ἱππέων καὶ μισθοφόρων (traguri) 2), κατέστρεφον τὰ προϊόντα καὶ συνελάμβανον πλῆθος ἀνθρώπων, ὅθεν διηρχόμην, καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Ἐπανῆλθον τὴν ἑσπέραν καὶ ἀνεπαύθην μετὰ τοῦ στρατοῦ μου εἰς τὸ χωρίον, διὰ νὰ ἐπιστρέψωμεν τὴν ἑπομένην ἐκ νέου, ἐπιφέροντες μεγιστην καταστροφὴν εἰς τοὺς ἐχθρούς. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ, κατὰ θείαν παραχώρησιν, τὴν 27 Μαρτίου ὁ μισὲρ Ἀνδρέας (Ζάνες), πορευόμενος μετὰ τοῦ στρατοῦ του πρὸς τὸ φρούριον Λουκᾶ (Castel Louca), προσεβλήθη καὶ ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, μετά τινος Νικο-

---

1) Τὰ κύρια ὀνόματα καὶ ἐν γένει τὰ ὀνόματα χωρίων καὶ τοποθεσιῶν εἶναι τόσον συγκεχυμένα, παραμορφωμένα καὶ δυσανάγνωστα, ὥστε πολλάκις νὰ ἀπαιτῆται ἀληθὴς μαντεία πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ὀρθοῦ. Βεβαίως πολλὰ μέρη τῆς νήσου, χωρία διαμερίσματα κλπ. μετέβαλλον ὀνομασίας. Ἡ δυσχέρεια ὅμως προέρχεται πρὸ παντὸς ἐκ τοῦ ὅτι πολλάκις οἱ ἀντιγραφεῖς παρεμόρφουν τὰ ὀνόματα, ὡς λίαν δυσανάγνωστα, ἄλλοτε δὲ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ χωρίον ἢ διαμέρισμα ἢ τοποθεσία κλπ. εἶχε πλείονας τῆς μιᾶς ὀνομασίας.

2) Ἡ λέξις traguro ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ ἀσυντάκτου μισθοφόρου στρατιώτου, ἄνδρες ἀσύντακτοι, μὴ γεγυμνασμένοι κατὰ τοὺς κανόνας τῆς στρατιωτικῆς.

λάου Μοροζίνη ἐκ Ρεθύμνου καὶ πολλῶν ἡμετέρων πεζῶν. Ὁ μισὲρ Ἀνδρέας μετεφέρθη πρὸς ἐνταφιασμὸν εἰς τὸ Ἡράκλειον διὰ τῆς γαλέρας τοῦ Ἀλβίζου Λορεντάν, ὡς μὲ ἐπληροφόρησε περὶ τούτου τὴν ἰδίαν νύκτα ὁ Βαρθολομαῖος Πιζάνης, ἐλθὼν ἐπὶ τούτῳ μετά τινος πλοιαρίου ὡπλισμένου, καθ' ὃν χρόνον ἐγὼ μετὰ τοῦ στρατοῦ μου ηὑρισκόμην ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Ἀποκορώνου (al Castello de la Bicorna). Ἐπὶ πλέον μὲ ἐπληροφόρησεν ὁ διοικητὴς Νικόλαος Λορεντάν, ὅτι οἱ ἐχθροὶ ἀναθαρρήσαντες, ἤρχοντο ἀθρόοι ἐναντίον μου, μὲ σκοπὸν νὰ καταλάβωσι τὰ περάσματα καὶ ἐμποδίσωσι τὴν εἰς Χανιὰ ἐπιστροφήν μου. Ἐγὼ τότε ἔγραψα πρὸς τὸν ἐν Χανίοις διοικητὴν Ἰωάννην Γραδενῖγον καὶ ἦλθεν εἰς βοήθειάν μου ὁ Ἰωάννης Λαβώνης (Zuan Lavoni) μετὰ δυνάμεως ἱκανῆς καὶ οὕτως ἐπεστρέψαμεν ἀβλαβεῖς εἰς Σούδαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Χανιά. Ἡ πρώτη αὕτη ἐκδρομὴ (Cavalcata) διήρκεσεν ἐπὶ πέντε ἡμέρας, πρὸς μεγάλην ζημίαν τῶν ἐχθρῶν. Τὴν Τετάρτην, 10 Ἰουνίου, ἐπεχείρησα μίαν καὶ δύο ἐκδρομὰς πρὸς τὸ μέρος τῆς Κισσάμου καὶ ἐπέστρεψα εἰς Χανιὰ τὸ Σάββατον 20 τοῦ ἰδίου. Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ δεκαήμερον εἶχον 100 ἱππεῖς καὶ 500 πεζοὺς καὶ τὸν Καλόγερον 1) μὲ τοὺς 150 Τούρκους καὶ Μουρτάτας του καὶ προσέτι δύο γαλέρας παραπλεούσας ὑπὸ τὸν Νικολὸ Λορεδὰν καὶ Νικολὸ Μοροζίνην. Οὕτως ἐπέφερον μεγάλας ζημίας εἰς τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐχθρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ συνέλαβον πολλοὺς ζῶντας καὶ νεκρούς.

Τὴν Τετάρτην πρωΐαν, 24 Ἰουνίου, ἐπεχείρησα τὴν τρίτην ἐκδρομὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦ Βρίγου (Brigu)

---

1) Πάντως πρόκειται περὶ λατίνου τινὸς καλογήρου ἢ ἀποίκου, ἐπικαλουμένου Καλογήρου, ἴσως διὰ τὰς πρός τινα καλόγηρον προτέρας αὐτοῦ σχέσεις, ἢ ὁ ἀντιγραφεὺς κάμει σύγχυσιν. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀγόμεθα, διότι ὁ Λεονάρδος Γραδενῖγος, ὁ Καλόγερος ἐπικαλούμενος, κατόπιν τῆς παραδοχῆς τῆς Ὀρθοδόξου Θρησκείας, πρῶτον εἶχεν ἤδη ἀποκεφαλισθῆ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1364 ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Ἡρακλείου, συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπικελευστοῦ Τριαδᾶ Γρίττη, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἐκ τῆς πρεσβείας εἰς Γένοβαν. Δεύτερον ἦτο εἷς τῶν ἐπισημοτέρων ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τῆς Βενετίας. Ὥστε καὶ ἂν ἔζη τώρα (1366) ἦτο ἀδύνατον νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Τούρκων καὶ τοῦ Τρεβιζὰν ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν.

καὶ ἐπεστρέψαμεν τὴν Πέμπτην ἑσπέρας τῆς 25ης ἰδίου, προξενήσαντες κατὰ τὰς δύο ταύτας ἡμέρας, μετὰ τῶν πεζῶν καὶ τῶν ἱππέων καὶ τῶν ἄνω ρηθεισῶν δύο γαλερῶν καὶ ἄλλων πλοίων ἐκ Χανίων καὶ Ἡρακλείου ἐλθόντων, μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Τὴν Παρασκευὴν πρωΐαν, 8 Ἰανουαρίου, ἐκαβαλίκευσα, τετάρτην φοράν, ἐκ Χανίων, μετὰ πεζικῆς καὶ ἱππικῆς δυνάμεως πρὸς τὴν Κίσσαμον, ἐπίστευον δὲ ὅτι ηὑρισκόμην πρὸ τοῦ Φρουρίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἀλλὰ τὸ μέρος κατελήφθη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ τόπου, οἱ ὁποῖοι εἶχον μάθει τὸ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ Μανούλη σύνθημα. Μὴ δυνηθεὶς λοιπὸν νὰ πράξω τι ἄξιον λόγου κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας, ἐπέστρεψα εἰς Χανιὰ καὶ διέμεινα μέχρι τῆς 16 τοῦ μηνός.

Τὴν Κυριακὴν πρωΐαν, 21 Μαρτίου 1367 1), ἐκαβαλίκευσα διὰ πέμπτην φορὰν ἐκ Χανίων μετὰ πεζῶν καὶ ἱππέων πρὸς τὰ μέρη Πάσαρον, Ἁρμυρόν, Μουσιόλαν 2) καὶ Στρόμπολι. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἄνθρωποι τῶν μερῶν τούτων προσήρχοντο καὶ ἐζήτουν χάριν, τοὺς συνεχώρουν, διότι ἐδείκνυον πίστιν καὶ ὑποταγὴν πρὸς τὴν Γαληνοτάτην Δημοκρατίαν. Παρέμεινα εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ὡς καὶ εἰς τὸ Chalopo 3) καὶ Lucorna μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ συλλάβω τὸν Ἰωάννην καὶ Γεώργιον Καλέργας, Τῖτον Βενιέρην καὶ τοὺς ἄλλους προδότας, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταφύγει εἰς Linopoli. Ἀντὶ ὅμως τούτων, συνέλαβον ἄλλους Ἕλληνας καὶ Λατίνους προδότας, τοὺς ὁποίους καὶ ὡδήγησα εἰς Χανιὰ τὴν 4 Ἀπριλίου καὶ τοὺς κατεδίκασα εἰς θάνατον. Ἔμεινα εἰς τὴν ἐκδρομὴν ταύτην 15 ἡμέρας.

Τὸ Σάββατον τὴν πρωΐαν, 10 Ἀπριλίου, ἐπεχείρησα

1) *Κατὰ τοὺς Βενετούς, τὸ ἔτος ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς πρώτης Μαρτίου. Ὅλα τὰ ἔγγραφα τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας καὶ τῶν ἐν ταῖς κτήσεσιν ἀντιπροσώπων αὐτῆς εἶναι χρονολογημένα κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο. Σήμερον πρὸς διάκρισιν σημειοῦται ὑπό τινων ἱστορικῶν,* M.V *ἢ* U V. =*ἔθος ἢ χρῆσις βενετικὴ* more Veneto).

2) *Μουσιόλα λέγεται σήμερον Μουσέλα (τῆς Μουσέλας ὁ ποταμὸς) μεταξὺ Ἁρμυροῦ καὶ Πετρὲ (τοῦ Πετρὲ ὁ ποταμός).*

3) *Σκαλωτὴν ἢ Καροτήν. Κατωτέρω ἀπαντᾷ* Calote *Πάντως πρόκειται περὶ τῆς Σκαλωτῆς ἢ Καροτῆς, χωρίων σῳζομένων καὶ σήμερον παρὰ τὰ μέρη ταῦτα ὡς καὶ τοῦ* Lucorna, *Κουρνᾶ καλουμένου σήμερον. Ἐπίσης τὸ* Linopoli *σήμερον Ἀνώπολις.*

ἕκτην ἐκδρομήν, καβαλικεύσας ἐκ Χανίων, μετὰ τοῦ πεζικοῦ καὶ τοῦ ἱππικοῦ μου καὶ ἔφθασα αὐθημερὸν εἰς ᾿Αμπρόσνερον 1), ἔνθα ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ Νικολάου Λορετὰν 2), προβλεπτοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ ἐκκινήσαντες ἐκεῖθεν, ἐφθάσαμεν εἰς Schifo (᾿Ασκύφου) καὶ ἐστρατοπεδεύσαμεν ἐκεῖ. ᾿Αφίχθησαν δὲ συγχρόνως καὶ ἄλλα στρατεύματα ἐξ ἄλλων μερῶν καὶ ἐξ ᾿Αποκορώνου καὶ ἐστείλαμεν τὴν ἰδίαν νύκτα τὸν στρατόν μας εἰς ᾿Ανώπολιν καὶ μᾶς ἔφερε τὴν Τρίτην εἰς ᾿Ασκύφου τοὺς ᾿Ιωάννην καὶ Γεώργιον Καλέργας καὶ Τῖτον Βενιέρην, τοὺς ζητουμένους τούτους προδότας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεκεφάλισα τὴν Τετάρτην ἑσπέρας εἰς Χανιὰ τὸν Γεώργιον Καλέργην, ὁ δὲ Νικόλαος ᾿Ιουστινιάνης ἐπανεχώρησεν εἰς Ἡράκλειον.

Καθ' ὃν χρόνον εἴμεθα ἐστρατοπεδευμένοι εἰς ᾿Ασκύφου, ἡμεῖς οἱ προρρηθέντες προβλεπταί, τὴν 13 ᾿Απριλίου 1367 καὶ περιεμένομεν παρὰ τῶν ἡμετέρων στρατιωτῶν νὰ συλλάβωσι καὶ ὁδηγήσωσι πρὸς ἡμᾶς τοὺς ρηθέντας προδότας, ἐγράψαμεν τὰς εὐχαρίστους καὶ καλὰς ταύτας εἰδήσεις πρὸς τὴν Γαληνοτάτην ᾿Αρχὴν τῆς Βενετίας καὶ ἐστείλαμεν τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν διοικητὴν Χανίων ᾿Ιάκωβον Δολφῖνον, ὁ ὁποῖος καὶ ἀπέστειλε γαλέραν ἐπὶ τούτῳ εἰς Βενετίαν, διὰ νὰ ἀναγγείλῃ τὴν καείσοδον τῶν ἡμετέρων εἰς ᾿Ανώπολιν. Ἡ εἴδησις τῆς καταλήψεως τοῦ ὀχυρωτάτου τούτου μέρους, διαδοθεῖσα πάραυτα (εἰς Βενετίαν), ἐνέπλησε πάντας νέας χαρᾶς καὶ παρηγορίας, διότι μετὰ τὴν κατάληψιν καὶ τοῦ τελευταίου τούτου καταφυγίου τῶν ἐπαναστατῶν, κατέπαυσε πλέον ὁ πόλεμος οὗτος, ὁ τόσον βαρὺς καὶ πολυδάπανος.

Προσθέτομεν ἀκόμη τὴν κάτωθι σημείωσιν τοῦ Νικολάου Τρεβιζάν, ἀφορῶσαν τὰς ἐνεργείας τοῦ νέου προβλεπτοῦ Ρεθύμνης ᾿Αλβίζε Μολίν, ὅστις ἐξελέγη ἀντὶ τοῦ φονευθέντος ᾿Ανδρέου Ζάνε.

---

1) Σήμερον Μπρόσνερο ἢ Ἐμπρόσνερο, χωρίον ᾿Αποκορώνου.

2) Φαίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Νικολάου ᾿Ιουστινιάνη καὶ ὄχι Λορετάν. Τὸν Νικόλαον τοῦτον ᾿Ιουστινιάνην (Nicolo Zustignan *ἢ* Zustinian) *προβλεπτὴν Ἡρακείου, βλέπομεν μετὰ τὴν ἕκτην ταύτην καὶ τελευταίαν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐκδρομήν, ἐπιστρέφοντα εἰς Ἡράκλειον.*

Ἀξίζει ἀκόμη ν' ἀναγνωσθῇ—γράφει ὁ Τρεβιζὰν— ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐγὼ παρέμενον εἰς τὸ Φρούριον Ἀποκορώνου, πρὸς βλάβην τῶν ἐχθρῶν, ὡς προεῖπον, καὶ ἔμαθον τὸν φόνον τοῦ προβλεπτοῦ Ἀνδρέα Ζάνε, εἰδοποίησα πάραυτα τὸν διοικητὴν Χανίων Ἰάκωβον Γραδενῖγον περὶ τοῦ συμβάντος, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἔχῃ μεγάλας συνεπείας καὶ ἐπεβάρυνε μεγάλως ἐπὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου. Ὁ Γραδενῖγος δὲ εἰδοποίησεν ἀμέσως τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν φρουρίων Μεθώνης καὶ Κορώνης καὶ οὗτοι τὰς ἐν Βενετίᾳ Ἀρχάς. Ὁ θάνατος τοῦ εὐγενοῦς Ζάνε, μεγάλως δυσηρέστησε καὶ κατελύπησε πάντας ἐν Βενετίᾳ καὶ ἐνέβαλεν εἰς σκέψεις σοβαρὰς περὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου. Ἐξελέγη δὲ ἀμέσως ὑπὸ τῆς Γερουσίας καὶ τοῦ Συμβουλίου καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡμεῖς, ἀντὶ τοῦ φονευθέντος προβλεπτοῦ Ἀνδρέα Ζάνε, ὡς προβλεπτὴς Ρεθύμνου ὁ Ἀλβίζε Μολίν, ὅστις καὶ ἀνεχώρησεν ἀμέσως ἐκ Βενετίας μετὰ τῶν ἐμπορικῶν γαλερῶν, τῶν προωρισμένων διὰ τὴν Ρωμανίαν. Ἔφθασε μέχρι Μεθώνης μετὰ τῶν γαλερῶν τούτων καὶ ἐκεῖθεν τὸν παρέλαβεν ὁ ἐπικελευστὴς Τριαδᾶς Γρίττης καὶ τὸν μετέφερεν εἰς Μυλοπόταμον. Ἐνταῦθα παρέμεινεν ἐπί τινα χρόνον μετὰ τοῦ προβλεπτοῦ Πανταλέων, ἔμεινεν ὁ Ἀλβίζε εἰς Μυλοπόταμον καὶ ἐπροξένησε μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, ὡδήγησε δὲ τοὺς ἡμετέρους εἰς Καλότε 1) (Calote) καὶ Στρόμπολι. Ἀλέξιος 2) Καλέργης, Ζώρζης, Μολῖνος, πλεῖστοι ἄλλοι προδόται καὶ ὁ ἐπίσκοπος 3) τῶν Ἑλλήνων, συλληφθέντες, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον.

---

1) Σκαλωτή.

2) Τὸ χειρόγραφον ἔχει Alegro *πάντως ὅμως πρόκειται περὶ τοῦ Ἀλεξίου Καλέργη, ὅστις ὡς σημειοῖ ὁ* Romanin Stor. Docum. *ἔνθ' ἀνωτέρω, σελ. 227, συνελήφθη μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ καὶ ἀπεκεφαλίσθη. Βλέπε καὶ* Nani, Mocenigo, Delle Rebellioni di Candia, *σελ. 38.*

3) Ἄγνωστον ποῖον ἐπίσκοπον ἐννοεῖ ὁ Τρεβιζάν, διότι οὐδαμοῦ ἀναφέρεται Ἕλλην ἐπίσκοπος τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν Κρήτῃ. Εἶναι ἀληθές, ὡς ἐγράφομεν καὶ ἀνωτέρω, ὅτι εἰς τὴν συνθήκην τοῦ προγενεστέρου Ἀλεξίου Καλέργη μετὰ τῆς Βενετίας 1299, ἀναφέρεται ἡ παραχώρησις εἰς τὸν Καλέργην, νὰ ἐκλέξῃ οὗτος τῆς ἀρεσκείας του Ἕλληνα ἐπίσκοπον εἰς Μυλοπόταμον, ὁ ὁποῖος ἔπειτα νὰ ἐκλέγηται ἄνευ ἐπεμβάσεως τῆς Βενετίας καὶ τοῦ πάπα. Ἀλλ' ἡ συμφωνία αὕτη παρεβιάσθη ἕνεκεν τῆς ἀντιδράσεως τοῦ λατινικοῦ κλήρου.

Συλληφθέντων οὕτω καὶ ἀποκεφαλισθέντων τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν καὶ καταπνιγείσης ἐν τῷ αἵματι τῆς ἐπαναστάσεως, ἐλήφθησαν ὑπὸ τῆς Βενετίας αὐστηρότατα μέτρα διὰ τὴν νῆσον. Ἐστάλη μὲ τὸν τίτλον τοῦ Γενικοῦ Καπετάνιου, ὁ Ἰωάννης Ζώρζης, ὅστις κατεδάφισε τὰ τείχη καὶ τὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον ὡς καταφύγια τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐφυλάκισεν ἢ ἔστειλεν εἰς ἐξορίαν τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν καὶ ἐπέβλεπεν αὐστηρῶς τοὺς ὑπόπτους. Πρὸς δὲ τούτοις, ἀπεστάλησαν ἐκ Βενετίας πολυάριθμοι «ν έ ο ι ἄ π ο ι κ ο ι» πρὸς κατάληψιν τῶν θέσεων τῶν φονευθέντων καὶ ἐξορισθέντων. Εἰς τοὺς νέους τούτους ἀποίκους παρεχωρήθησαν γαῖαι καὶ τὰ δημευθέντα τῶν ἐπαναστατῶν κτήματα. Οὕτως ἤρχισε νέα τυραννικὴ ζωὴ ἐν τῇ μαρτυρικῇ νήσῳ καὶ ἡ Βενετικὴ κυριαρχία ἠδυνήθη νὰ παραταθῇ μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος, ὅτε ὑπὸ τὰς γνωστὰς συνθήκας καὶ περιστάσεις, μετὰ πολυχρόνιον καὶ καταστρεπτικὸν 25)ετῆ ἀγῶνα, κατελαμβάνετο ἡ ἀτυχὴς αὕτη Μεγαλόνησος ὑπὸ νέων κατακτητῶν, τοὺς ὁποίους μετὰ 3 αἰῶνας, διὰ μυριονέκρων ἀγώνων καὶ μεγάλων θυσιῶν, ὡς κακούς, κακῶς ἐξεδίωξεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς καὶ ἡνώθη μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΤΑΞΕΙΣ.— ΛΑΤΙΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΛΗΡΟΣ.— ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Οἱ Βενετοὶ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι κατηγοροῦν τοὺς Κρῆτας ὡς ταραξίαν λαὸν («turbolente gente»), ἀδάμαστον, ἀνυπότακτον, ὡς συνωμοτοῦντα πάντοτε μὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς Βενετίας Γενοβέζους, Τούρκους καὶ λοιπούς. Πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἐκ τοῦ Βυζαντίου καταγομένων Ἀρχοντοπούλων καὶ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Βενετία, ἀντιθέτως λέγουν, διεπνέετο ἐν Κρήτῃ, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας της, ὑπὸ πνεύματος διαλλακτικοῦ, πνεύματος δικαιοσύνης, ἀνοχῆς καὶ ἀνεξιθρησκείας, μεγαλειτέρου καὶ τῆς ἐποχῆς μας. Ὅτι δὲν ἔχομεν δίκαιον ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ὅταν κατηγορῶμεν τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν ὡς μητρυιάν, ἄδικον, ἀδιάλλακτον, μισαλλόδοξον καὶ ἐπὶ τέλους ἀχάριστον πρὸς μίαν φυλήν, τὴν Ἑλληνικήν, ἡ ὁποία τῆς μετέδωκε τὰ φῶτα καὶ τῆς παρεῖχε τόσας πολεμικὰς δυνάμεις καθ' ὅλους τοὺς μετὰ τῶν ἐχθρῶν πολέμους της.

Θὰ ἦτο ἀληθῶς πολὺ νὰ ζητῆται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας νὰ συγχωρήσωμεν ἢ καὶ νὰ δικαιώσωμεν τὸ στρεβλὸν καὶ πολυμήχανον, ὅσον καὶ στεῖρον διοικητικὸν σύστημα τῆς Γαληνοτάτης εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς καταληφθείσας Ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον μετεχειρίσθη αὕτη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς ἰθαγενεῖς τῶν μερῶν τούτων.

Τί βλέπομεν, λόγου χάριν, εἰς τὴν Κρήτην ; Ἀμέσως ἀποστολὴν πολυπληθεστάτης «ἀ π ο ι κ ί α ς» ἐκ π α τ ρ ι κ ί ω ν, ἱ π π ο τ ῶ ν καὶ ὄ χ λ ο υ, ἐκτὸς βεβαίως τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. Εἰς αὐτοὺς διενεμήθησαν, κατὰ φεουδαλικὸν σύστημα, αἱ γαῖαι τῶν ἰθαγενῶν, τοὺς ὁποίους ἀπώθησαν εἰς τὰ ἀπώτερα καὶ ὀρεινότερα μέρη τῆς νήσου. Ἁρπαγὴν τῶν ἑλληνικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Μοναστηρίων. Δίωξιν τοῦ ἑλληνικοῦ Κλήρου καὶ κατά-

ληψιν τῶν Ἐπισκοπῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ὑπὸ Λατίνων ἐπισκόπων, εἰς τοὺς ὁποίους διενεμήθησαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, «διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ», κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν φράσιν τοῦ Παύλου Κονταρίνη 1).

Ὑποδούλωσιν καὶ ὑποχρέωσιν τοῦ λαοῦ νὰ κάμνῃ ἀγγαρείας εἰς τὰ δημόσια ἔργα (τὶς Βενετσιάκκες φορτέτζες ποῦ κατεδαφίζομεν σήμερον μὲ πολλοὺς κόπους καὶ μὲ μεγάλας δαπάνας, διὰ νὰ δώσωμεν ἀέρα, φῶς καὶ ὑγείαν εἰς τὰς πόλεις) καὶ τὰς γαλέρας. Ἀγορὰν καὶ πώλησιν τοῦ τιμαρίου μετὰ τῶν εἰς αὐτὸ προσκολλημένων δούλων, οἱ ὁποῖοι οὕτως ἠγοράζοντο καὶ ἐπωλοῦντο ὡς ἀνδράποδα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω 2).

Αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπον τοῦ διοικεῖν θέλουν νὰ ἐπιδοκιμάσωμεν ; Ὄχι, τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν!

Εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, θὰ ἴδωμεν βεβαίως, ὅτι ὁ λαὸς οὗτος ὁ δοῦλος καὶ μηδαμινὸς ἀνέκυψεν ἐκ τῆς μηδαμινότητος, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν εἶχον ρίψει οἱ κυρίαρχοι καὶ ἐκ τῆς δουλείας καὶ ἠνάγκασε τὴν Γαληνοτάτην νὰ τὸν προσέξῃ καὶ νὰ ἐπιδείξῃ πρὸς αὐτὸν μεγαλειτέραν στοργὴν καὶ κάποιαν ἠπιότητα καὶ εἰσαγάγῃ πολλὰς μεταρρυθμίσεις. Θὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις ἤλλαξαν ὄψιν καθ' ὁλοκληρίαν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἀπετέλει κατόπιν τὴν μεγάλην πλειοψηφίαν καὶ ἦτο τὸ σημαντικώτερον καὶ πλουσιώτερον τῆς νήσου. Οἱ ἰθαγενεῖς εὐγενεῖς σὺν τῷ χρόνῳ ηὐξάνοντο, ἄλλος τίτλος εὐγενείας, ὁ τῶν «σεβαστῶν», ὡς εἴπαμεν, ἐδημιουργήθη καὶ ἐδίδετο

---

1) Capitano Paolo Contarini Relazione 1578. Veneto Archivio Stata Busto 81.

2) Relazione Foscarini 1577 *δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ* Lamansky *εἰς τὸ ἔργον* Secrets d'Etat de Venise, Petersburg, 1884. Venet. Arch Stat. Bust. 78

Σχετικὰ περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς ἐν γένει πολιτικῆς τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας ἐν Κρήτῃ, βλέπε τὸ ἀναφερθὲν τῆς Eva Tea *μικρὸν ἔργον,* Saggio della Storia religiosa di Candia *Ἡ συγγραφεὺς εἰργάσθη ἀπ' εὐθείας εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Κρήτης ἐν Βενετίᾳ καὶ ἀρύεται τὰς πληροφορίας αὐτῆς ἀπὸ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα τῆς Βενετίας καὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ἐν Κρήτῃ, Δουκός, Προβλεπτῶν, Διοικητῶν καὶ λοιπῶν. Εἶναι λοιπὸν τὸ μικρὸν τοῦτο ἔργον σπουδαῖον βοήθημα διὰ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐχρησίμευσε καὶ ἡμῖν ως ὁδηγὸς καὶ βοήθημα εἰς τὴν ἀνὰ χεῖρας μικρὰν πραγματείαν.*

κυρίως εἰς τοὺς ἰσχυροὺς ἤδη κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ ἰθαγενεῖς φεουδάρχαι ἐπίσης ηὐξάνοντο ὁλονέν, οἱ πολῖται ἐγένοντο πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ πολλοὶ δοῦλοι ἀπηλευθερώθησαν.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΥΓΕΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Γνωρίζομεν, ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι τούτων ἦσαν αἱ ἐκ τοῦ Βυζαντίου σταλεῖσαι οἰκογένειαι. Φαίνεται δὲ ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453), ἄλλαι εὐγενεῖς οἰκογένειαι κατέφυγον εἰς Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας Βενετοκρατουμένας Ἑλληνικὰς χώρας, ἔνθα εὗρον περιποίησιν παρὰ τῶν ὁμογενῶν καὶ ποιάν τινα προστασίαν ὑπὸ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν 1). Εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους οἱ τίτλοι εὐγενείας ἢ ἐδίδοντο δι' ἐξαιρετικὰς ὑπηρεσίας ἢ καὶ ἠγοράζοντο διὰ χρημάτων 2). Τινὲς παρατηροῦν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐγενῶν ηὐξάνετο καθημέραν ἕνεκεν τῆς φιλοδοξίας τῶν Κρητῶν. Δέον ὅμως νὰ προστεθῇ καὶ ἕνεκα τῆς φιλοχρηματίας τῆς Γαληνοτάτης καὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ἐν τῇ νήσῳ. Ὁ Προβλεπτὴς Φοσκαρίνης ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν εὐγενῶν καὶ ὡρίσθη ἐπιτροπὴ ἀπὸ εὐγενεῖς Βενετοὺς καὶ Κρῆτας ἵνα ἐξεύρῃ τρόπον πρὸς τοῦτο. Ἐζητήθησαν αἱ γνῶμαι τῶν Προβλεπτῶν καὶ ἄλλων ἀρχῶν τῆς νήσου, ἀλλὰ δὲν κατέληξαν εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα.

Οἱ εὐγενεῖς Βενετοί. Τοὐναντίον οὗτοι σὺν τῷ χρόνῳ ὠλιγόστευον. Κατήγοντο ἢ ἀπὸ τοὺς πρώτους «ἀποίκους» τοῦ 12ου αἰῶνος ἢ ἀπὸ Κρῆτας ἀποκτήσαντας τὴν Βενετικὴν ἰθαγένειαν ἢ ἀπὸ ἀξιωματούχους Βενετοὺς καὶ ἀνωτέρους ὑπαλλήλους. Ὁ ἀριθμὸς τούτων ὁλονὲν καθίστατο μικρότερος. Οἱ μὲν πτωχεύοντες,

---

1) Ὁ Φοσκαρίνης εἰς ἔκθεσιν πρὸς τὴν Γερουσίαν τῷ 1579 γράφει : *Οἱ ἐκ Μονεμβασίας καὶ Πελοποννήσου ἐλθόντες καὶ κατοικήσαντες ἐν Κρήτῃ ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς ἀμοιβὴν τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν των πρὸς τὴν Δημοκρατίαν καὶ παρεχωρήθησαν εἰς αὐτοὺς γαῖαι καὶ ἐδόθησαν ὑπηρεσίαι. Οὗτοι ἰσχυρίζονται ὅτι κατάγονται ἐξ ἀρχαίων οἰκογενειῶν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.* Relazione Foscarini, 1579. Μουσεῖον Corr. Busta 78.

2) Relazione Foscarini, 1577· παρὰ Lamansky, app.

συνεχωνεύοντο μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, οἱ δὲ πλουσιώτεροι, συναθροίζοντες ὅσα ἠδύναντο, ἐπέστρεφον εἰς Βενετίαν, ἔνθα ἔζων μετὰ πάσης χλιδῆς καὶ εὐμαρείας ἐκ τῶν ἐξ ἁρπαγῆς συγκομισθέντων. Ἐνίοτε δὲ ἔκτιζον καὶ ἀπὸ μίαν Ἐκκλησίαν, πρὸς ἐξιλέωσιν καὶ οὕτως ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἐν Βενετίᾳ πολυάριθμοι Ἐκκλησίαι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὀλιγοστεύσαντες οὕτως οἱ εὐγενεῖς Βενετοί, ἕνεκεν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν πλουσιωτέρων εἰς Βενετίαν καὶ μαρανθείσης τῆς ζωῆς τῶν ἐναπολειφθέντων ἐν Κρήτῃ, ὡς ἐκ τῶν οἰκονομικῶν στενοχωριῶν καὶ τῶν χρεῶν, τὰ ὁποῖα τοὺς ἐπεβάρυνον, δὲν ἔμεινεν εἰς αὐτοὺς ἄλλη παρηγορία παρὰ μόνον ὁ χρυσὸς τῶν Ἑβραίων τῆς νήσου 1), ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Τὸ παράδειγμα τῆς ἀποδημίας τῶν εὐγενῶν Βενετῶν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Λατῖνοι ἐπίσκοποι καὶ ὁ ἀνώτερος Κλῆρος τῆς νήσου. Οἱ ἐπίσκοποι μετέβαινον μόνον ἀπο καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὰς ἐπαρχίας των, διὰ νὰ συνάξωσιν ὅσα περισσότερα ἠδύναντο, νὰ εἰσπράξωσι τὰ ἐνοίκια τῶν κτημάτων τῆς ἐπισκοπῆς των, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι, καὶ εἶτα ἀνεχώρουν δι' ἄλλους τόπους, ὅπου ἡ διαμονὴ καὶ ὁ βίος των ἦσαν πλέον εὐχάριστα, διὰ νὰ ἐνθυμηθῶσι τὰ ποίμνια αὐτῶν πάλιν κατὰ τὴν νέαν συγκομιδήν, ὁπότε ἐπέστρεφον πάλιν διὰ νὰ τὰ κουρεύσωσιν, ὡς καλοὶ ποιμένες ! 2).

Πρὸς τοὺς εὐγενεῖς Κρῆτας, ηὐξάνοντο καὶ οἱ φ ε ο υ δ ά ρ χ α ι. Εἴπαμεν ὅτι κατ' ἀρχὰς ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς Κρῆτας νὰ κατέχωσιν ἢ κληρονομῶσιν ἢ ἀγοράζωσιν φέουδα καὶ ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο δὲν ἤρθη ποτὲ ἐπισήμως. Ἀπηγορεύοντο δὲ ἐπισήμως καὶ οἱ μικτοὶ μεταξὺ Λατίνων καὶ Ἑλλήνων γάμοι καὶ πᾶσα μεταξὺ αὐτῶν συγγένεια. Εἰς τοὺς φεουδάρχας ἡ ἀπαγόρευσις ἦτο ἀκόμη αὐστηροτέρα. Ἀπηγορεύετο εἰς αὐτοὺς νὰ

---

1) Βλ. H. Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination Venet. en Crête de 1383 à 1485. Paris Ecoles Franç. d'Athènes et de Rome.

2) *Ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία τῆς Βενετίας ἀπέδιδεν ὅλα τὰ κακὰ τῆς Λατινικῆς θρησκείας ἐν Κρήτῃ καὶ τὴν ἀφάνειαν εἰς ἣν εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἀπουσίαν τῶν ἐπισκόπων ἐκ τῶν ἐπισκοπικῶν αὐτῶν ἑδρῶν καὶ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως μορφωμένων Κληρικῶν. Ἔλαβε δέ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, πολλάκις δραστήρια μέτρα, ὡς καὶ ὁ Πάπας, πρὸς περιορισμὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλ' εἰς μάτην.*

συνάπτωσι « parentela » μετὰ Ἑλλήνων, ἐπὶ ποινῇ ἀ-
πωλείας τοῦ φεούδου. Ἡ ἄδεια νὰ συνάπτωσιν οἱ Ἕλλη-
νες ἐπισήμως τοιαύτας συγγενείας μετὰ Λατίνων, ἀνα-
φέρεται κατὰ πρῶτον εἰς τὴν συνθήκην Ἀλεξίου Καλέρ-
γη τῷ 1299. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐπρόκειτο μόνον περὶ ἐ-
παναστατῶν, τοὺς ὁποίους ἐζήτει νὰ κολακεύσῃ ἡ Βε-
νετία καὶ ὄχι περὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων τῆς νήσου. Ἂν
ἐνθυμώμεθα καλῶς τοιαύτην γνώμην ἐξέφρασε καὶ ὁ
Ξανθουδίδης εἰς τὴν χριστιανικὴν Κρήτην. Αἱ διατάξεις
αὗται βεβαίως δὲν ἐφηρμόζοντο ποτὲ οὕτως ἐν τῇ πρά-
ξει καὶ βλέπομεν ὅτι καὶ ἡ Βενετία καὶ ὁ Πάπας προσε-
πάθουν, τοὐλάχιστον, νὰ ἐμποδίσωσι τὴν μετάβασιν εἰς
τὴν Ἑλληνικὴν θρησκείαν διὰ προσκομμάτων. Οὕτως ἀ-
πηγορεύθη εἰς τὸν Ἕλληνα νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ τῆς
Λατίνου γυναικός του. Ἂν δὲ ὁ ἀνὴρ ἦτο Λατῖνος, ἔπρε-
πε τὰ τέκνα νὰ εἶναι Λατῖνοι καὶ λάβουν λατινικὴν θρη-
σκευτικὴν μόρφωσιν 1). Ἀκριβῶς ἡ αὐτὴ ἰδεολογία ὑ-
πάρχει καὶ σήμερον εἰς τὴν Λατινικὴν Παπικὴν Ἐκκλη-
σίαν, ἔνθα ὁ Ὀρθόδοξος ἀνήρ, νυμφευόμενος μετὰ κα-
θολικῆς γυναικός, ὑποχρεοῦται νὰ δηλώσῃ ὅτι τὰ τέκνα
θὰ εἶνε καθολικὰ καὶ θ' ἀνατραφῶσιν εἰς τὸ καθολικὸν
Δόγμα 2). Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη μάλιστα τῆς Βενετικῆς
κατοχῆς ἐν Κρήτῃ, ὁ Πάπας ἦτο ἀκόμη αὐστηρότερος
καὶ διέτασσεν, ὅτι οἱ μέλλοντες νὰ κατέλθωσιν εἰς Κρή-
την Καθολικοί, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ παρουσιάζωνται
εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους του ἐν Κρήτῃ καὶ νὰ δηλῶσι
γραπτῶς κατ' ἔτος ὅτι εἶχον ἐξομολογηθῆ καὶ μεταλά-

---

1) *Περὶ ἀπαγορεύσεως τῶν μικτῶν γάμων εἰς τοὺς φεου-
δάρχας Λατίνους, βλέπε παρὰ τῇ* Eva Tea, *ἔνθ' ἀνωτέρω σ.
47 τὶ γράφει ὁ* Thomas Commission des Dogen Audreas
Dandolo-findie Insel Creta: «Eodem millessimo indictione
et die (1293 Ind. VI, 5 maggio) capia fuit pars inmaiori con-
silio, et ordinatum, quod si aliquis feudatusseu habens
burghesiam non possit facere parentelam cum aliquo gra-
eco; et qui fecerit perdat feudum et burghesiam et num-
quam possit habere feudum aut burghesiam nec esse habi-
tator in Insula Cretae». Βλ *καὶ* Scaffini; Notizie intorno ai
primi cento anni della dominazione Veneta in Creta, Ales-
sandria 1907, app. 61.

2) *Ἴδ. Ἀγαθαγ. Ξηρουχάκη ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀλη-
θείᾳ» 1924, Ἀρ. 12.*

θει 1). Ἀπηγορεύετο πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς Λατίνους νὰ παρίστανται ἢ λαμβάνωσι μέρος εἰς βαπτίσεις ἢ κηδείας Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων καὶ νὰ μετακαλῶσιν ἀκόμη «σχισματικοὺς» ἰατροὺς (εἴδομεν ὅτι ἐκάλουν τοὺς Ἑλλ. Ὀρθοδόξους σχισματικούς). Ἀπηγορεύετο νὰ κατοικῶσιν εἰς ὀρθόδοξα (σχισματικὰ ὡς ἔλεγον αἱ παπικαὶ ἀπαγορεύσεις) μέρη, ὅπου δὲν ὑπῆρχε παπικὴ Ἐκκλησία. Ἐκ τῶν φανατικῶν τούτων καὶ ἀνοήτων ἀπαγορεύσεων τοῦ Πάπα ἐξηρεθίζοντο οἱ Κρῆτες καὶ βλέπομεν τὴν Γερουσίαν νὰ καταβάλῃ πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως καθησυχάσῃ τὰ πνεύματα καὶ τὸν σύμβουλον αὐτῆς Π. Σάρμπι νὰ ἀποφαίνεται ὅτι αἱ παπικαὶ αὗται διατάξεις ἦσαν ἀνεφάρμοστοι καὶ δὲν ἐλήφθησαν ποτὲ ὑπ' ὄψει ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαληνοτάτης ἐν τῷ Βασιλείῳ τῆς Κρήτης 2).

Καίτοι, ὡς εἴπαμεν, τὰ ἀπαγορευτικὰ μέτρα περὶ φεούδων, γάμων κλπ. δὲν ἤρθησαν ποτὲ ἐπισήμως, ἐν τούτοις, φαίνεται, ὅτι ἐν τῇ πράξει συνέβαινεν ἀκριβῶς τὰ ἀντίθετον Διὰ τὰ φέουδα μάλιστα ἀναφέρεται ὅτι τὰ πρῶτα, τὰ ὁπωσδήποτε ἀναγνωρισθέντα εἰς Κρῆτας, δὲν ἐπλήρωνον κατ' ἀρχὰς οὔτε φόρους. Ἴσως, ὡς λέγει ὁ Zinkeisen 3), πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς ἀδικίας πρὸς αὐτούς, οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὰς ἐξῃροῦντο τῶν δημοσίων θέσεων. Ἴσως δὲ καὶ πρὸς διάκρισιν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, κατὰ τὴν διανομὴν τῶν προνομίων.

Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν φαίνεται ἡμῖν ὀρθὴ καὶ μᾶλλον ἀγόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ τοῦτο ἀπέβλεπε τοὺς ἐπαναστάτας, τοὺς ὁποίους ἡ Βενετία ἤθελε νὰ κολακεύσῃ. Ἄλλαις λέξεσιν, ἦτο ἓν προνόμιον ἀποσπασθὲν διὰ τῆς βίας ἐκ τῆς Γαληνοτάτης. Κατόπιν ὅμως ἡ διάκρισις αὕτη κατηργήθη, ἀλλὰ βλέπομεν ὅτι καὶ οἱ Κρῆτες ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς συμμετεῖχον εἰς τὰ δικαστήρια καὶ τὰς κατωτέρας δημοσίας ὑπηρεσίας. Προέβη δὲ ἡ Βενετία εἰς τὰς παραχωρήσεις ταύτας κατόπιν ἐπανειλημμένων διαμαρτυ-

---

1) *Ἰδ.* Codice Donà 489 *εἰς τὸ Μουσεῖον* Correr, Venezia.

2) *Βλ. Μουσεῖον* Correr Venezia, *Κῶδιξ Δονᾶ, ἔκδ. ἀνωτ. 489.*

3) Zinkeisen, Geschirhte des Osmanishen Reiches, Gotha *1840. Βιβλ. 4, Κεφ. 3 σελ. 638.*

ριῶν ἐναντίον τῶν ὑπ' αὐτῆς στελλομένων ὑπαλλήλων 1). Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ μετεβλήθη καὶ πολὺ ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων καὶ μετὰ τὴν συμμετοχὴν ταύτην τῶν Κρητῶν, ἕνεκεν τῆς ἀντιδράσεως τῶν ἐπιτοπίων συμβολαιογράφων —λέγουν αἱ ἐκθέσεις τῶν Προβλεπτῶν— οἱ ὁποῖοι συγκεντροῦντες μεγάλην δύναμιν, ἀνθίσταντο καὶ ἀντέδρων ἀποτελεσματικῶς εἰς τὰ μέτρα τῆς Βενετίας 2).

Ἡ τάξις τῶν φεουδαρχῶν τῆς νήσου ηὔξανεν εἰς βάρος τῶν ἀποίκων Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι καταχρεωμένοι, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ εὐγενεῖς, καὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνθέξωσιν εἰς οὐδένα μετὰ τῶν Κρητῶν συναγωνισμόν, οὔτε εἰς τὴν καλλιέργειάν τῶν ἀγρῶν, οὔτε εἰς τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἐξησκεῖτο μεγάλως μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, φοβισμένοι δὲ ἐξ ἄλλου ἐκ τῶν συχνῶν ἐπαναστάσεων, ἐπώλουν κρυφίως τὰ φέουδα αὐτῶν εἰς τοὺς Κρῆτας καὶ ἐπέστρεφον εἰς Βενετίαν 3).

Πλὴν τῶν φεουδαρχῶν, ἔχομεν εἰς τὰς πόλεις κυρίως, τοὺς ἀ σ τ ο ύ ς, οἱ ὁποῖοι ἐτροφοδότουν τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, ἐξησκεῖτο μεγάλως ἐν Κρήτῃ μετὰ τῆς Ἀνατολῆς. Μεταξὺ τούτων ἦσαν καὶ οἱ Μονεμβασιῶται, τοὺς ὁποίους περιγράφουν οἱ Προβλεπταὶ ὡς φανατικοὺς ἐναντίον τῶν Λατίνων, ἀτιθάσσους καὶ ταραξίας, ἰδίως ἐν Χανίοις, ἔνθα εἶχον διαιρέσει τὴν πόλιν εἰς δύο κόμματα, τὰ ὁποῖα καὶ διηύθυνον 4). Ἀναφέ-

---

1) Senato Mar *XIII π. 35—36, ἀναφέρεται ὅτι οἱ εὐγενεῖς Κρῆτες ἔστειλαν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Βεν. Δημοκρατίαν, τὴν 23 Ὀκτωβρίου 1490, παραπονούμενοι διὰ τὴν κακὴν ἐκλογὴν τῶν σταλέντων ὑπαλλήλων. Ἴδ. καὶ* Lamansky, *ἔνθ' ἀνωτέρω* app. *05.*

2) Venet. Arch. Stat. Relazione Fosc. Bust. 81. *Ἐπίσης,* Relaz Foscarini *παρὰ Λαμάνσκυ, ἔνθ' ἀνωτέρω. Καὶ ὁ Δοὺξ Κρήτης Τζιοβάννι ντα Πόντε τῷ 1639 εἰς ἔκθεσίν του πρὸς τὴν Γερουσίαν, λέγει ὅτι αἱ περισσότεραι θέσεις συμβολαιογραφικαὶ κατέχονται ὑπὸ Κρητῶν συμβολαιογράφων. Συμβουλεύει νὰ μὴ προσλαμβάνωνται Κρῆτες ὑπάλληλοι καὶ δὴ εἰς τὰ Δουκικὰ Γραφεῖα, παρὰ μόνον εἰς τὰς κατωτέρας θέσεις.* Relazione Giovanni Da Ponte. Venet. Arch. Stat. Bust. 81.

3) *Περὶ φεούδων τῶν Βενετῶν περιελθόντων εἰς Κρῆτας ἴδ.* Relazlons Foscarini, Bust. 78.

4) Venet. Arch. St. Relaz. Foscarini *1579, ἔνθ' ἀνωτ.* Bust. 78.

ρονται καὶ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι ἢ κατήγοντο ἀπὸ αἰχμαλώτους ἢ εἶχον κατέλθει εἰς Κρήτην δι' ἐμπορείαν καὶ εἶχον ἀγοράσει δι' ὀλίγων χρημάτων τὴν Βενετικὴν ὑπηκοότητα καὶ τὴν ἄδειαν νὰ παραμένωσιν ἐν τῇ νήσῳ καὶ νὰ ἐξασκῶσι τὸ ἐμπόριον ἢ ἄλλο τι ἐπάγγελμα.

Ἐπίσης ἀναφέρονται ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Βενετικῆς κυριαρχίας καὶ Ἑβραῖοι, οἵτινες διαδραματίζουσι μεγάλον ρόλον διὰ τοῦ πλούτου, τὸν ὁποῖον εἶχον συναθροίσει. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φοσκαρίνη ἦσαν εἰς Χανιὰ καὶ Ἡράκλειον 700 καὶ ἔξω εἰς Κοινότητας. Κατ' ἄλλας ἱστορικὰς μαρτυρίας, τῷ 1583 ὑπῆρχον ἐν Χανίοις μὲν 256, ἐν Ρεθύμνῳ 80 καὶ ἐν Ἡρακλείῳ 950 Ἑβραῖοι. Τινὲς τῶν ἱστορικῶν νομίζουν ὅτι οἱ Ἑβραῖοι κατῴκουν ἐν Κρήτῃ ἀκόμη καὶ πρὸ τῆς καταλήψεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Βενετίας. Κατ' ἀρχὰς ἀπελάμβανον σχετικῆς μόνον ἐλευθερίας, ἀλλὰ βραδύτερον ἡ Δημοκρατία ἐφέρετο πρὸς αὐτοὺς μετὰ μεγάλης ἐπιεικείας καὶ τοῖς παρεῖχε παραχωρήσεις καὶ προνόμια καὶ ἐξαιρέσεις ἀπὸ φόρους καὶ ἀγγαρείας, διὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ὑπηρεσίας των κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων, ἢ διὰ τὸν χρυσόν των, τοῦ ὁποίου ἔλαβε πολλάκις ἀνάγκην ἡ Κυβέρνησις τῆς Κρήτης καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ Γερουσία τῆς Γαληνοτάτης, ἡ φιλοχρήματος καὶ ἑτοίμη πάντοτε πρὸς εἴσπραξιν ὀλίγων χρημάτων, νὰ λύσῃ καὶ τοῦ τελευταίου ὀνειδιστικοῦ σημείου ἑνός «Ο», τὸ ὁποῖον ἔφερον οἱ Ἑβραῖοι ἐπὶ τοῦ στήθους πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν Χριστιανῶν 1). Δέον λοιπὸν νὰ γίνῃ δεκτὸν τὸ ὑπό τινων ἱστορικῶν ἀναφερόμενον, ὅτι ἡ Κρήτη ὑπῆρξε καταφύγιον τῶν Ἱσπανῶν καὶ Γερμανῶν Ἑβραίων τοῦ ἀντισημιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα 2).

Ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ἤδη παραχωρεῖται, ἀντὶ χρημάτων βεβαίως, εἰς τοὺς Ἑβραίους ἡ Βενετικὴ ὑπηκοότης, ἐλευθερία νὰ κτίζωσιν οἰκίας καὶ συναγωγὰς καὶ ἐλευθερία νὰ κατοικῶσι καὶ νὰ ἐμπορεύωνται καὶ ἔξω τῆς ἑβραϊκῆς συνοικίας, ἐλάττωσις φόρων καὶ ἀπαλλα-

---

1) Κ. Σάθας, Documents inédits pour l'histoire de la Grèce au moyen âge. Paris, 1867, *Τόμ. II σελ. 54· ἰδ.* Noiret, *ἔνθ' ἀνωτέρω.*

2) H. Strobl. *Κρέτα Γεωγραφικὸς—Ἱστορικὸς χάρτης.* München 1874-75.

γὴ ἀπὸ ἀγγαρείας 1). Εἰς τὰς ἐξεγέρσεις τοῦ λαοῦ, ὄχι μόνον δὲν ἔλαβον ποτὲ μέρος, ἀλλὰ τοὐναντίον, πολλάκις ἐπρόδιδον τοὺς ἐπαναστάτας. Συνωμοσία τῷ 1453—54 ἀνεκαλύφθη καὶ ἐπροδόθη ὕπς Δαυΐδ Ἠλία Μαυρογονάτου 2). Ἡ τοκογλυφία τῶν Ἑβραίων τῆς Κρήτης εἶχε λάβει τοιαύτας διαστάσεις, ὥστε τῷ 1415, δὲν εὑρίσκοντο εἰς ὅλην τὴν νῆσον τρεῖς εὐγενεῖς χωρὶς χρέη πρὸς τοὺς Ἑβραίους. Ἡ Γαληνοτάτη, ἡ ὁποία ἐφαίνετο ὅτι ἤθελε νὰ προστατεύσῃ τοὺς ὑπηκόους της ἀπὸ τοὺς τοκογλύφους Ἑβραίους, ἐπεμβαίνει τώρα ὑπὲρ αὐτῶν καὶ ζητεῖ νὰ πληρωθῶσι τὰ χρέη, ἔστω καὶ ἐν μέρει 3).

Ἡ ἐλευθέρα ὅμως ἐπικοινωνία καὶ ὁ συγχρωτισμὸς τῶν Ἑβραίων μετὰ τῶν Χριστιανῶν ἔφερε μεγάλην διαφθορὰν καὶ προεκάλεσεν ἐντόνους διαμαρτυρίας. Οὕτως ἠναγκάσθη ὁ προβλεπτὴς Φοσκαρίνης νὰ λάβῃ αὐστηρὰ περιοδικὰ κατ᾽ αὐτῶν μέτρα καὶ ἀντιμετωπίσῃ ὅλας των τὰς μεθόδους. Οἱ Ἑβραῖοι προσεποιοῦντο, ὡς καὶ οἱ Τοῦρκοι, τὸν Χριστιανὸν καὶ ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Λατίνων ἐπισκόπων καὶ τοῦ Λατινικοῦ κλήρου, ὡς κατηχούμενοι ἢ καὶ ἐγίνοντο πράγματι Χριστιανοί, διὰ νὰ ἀποφύγωσι τὰ περιοριστικὰ μέτρα τοῦ Φοσκαρίνη 4). Διὰ τῶν αὐστηρῶν δὲ τούτων μέτρων τοῦ Φοσκαρίνη ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν δύναμιν τῶν Ἑβραίων ἀπὸ δὲ τοῦ 1600 καὶ ἑξῆς δὲν γίνεται πλέον λόγος περὶ αὐτῶν ἐν Κρήτῃ.

Ἀγροτικὸς λαός. Φαίνεται ὅτι ἀπετέλει καὶ οὗτος ὅλως ἰδιαιτέραν τάξιν. Ἀλλὰ περὶ τούτου ὁμιλοῦσι συγκεχυμένως οἱ ἱστορικοί. Τινὲς τὸν χωρίζουν εἰς «Ἀρχοντορωμαίους» «Ἀρχοντοπούλους» καὶ «Παροίκους» ἢ «δούλους». Ὁ Gerland, «Οἱ εὐγενεῖς Κρῆτες» ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Ζαμπέλιον, δίδει τὸν ἑξῆς ὁρισμὸν τῶν δύο πρώτων τάξεων. «Ἀρχοντορωμαῖοι» ἢ «Ἀρχοντόπουλοι» ἦσαν Ἕλληνες προσωπικῶς ἐλεύθεροι, ἀλλ᾽ ἐξηρτῶντο οἰκο-

1) Predelli. Regesti dei Commemoriali. Venezia, *1876, σ. 1268. Περὶ τῶν Ἑβραίων ἐν Κρήτῃ, ἴδ. χρονικὰ* Tuazzi, *παρὰ Ἰσραὴλ Στέβη.* Revue des Etudes Juives. *Τόμος 26, ἀρ. 52. 6. 198 καὶ ἑξῆς.*

2) *Χρονικὰ* Tuazzi, *ἔνθ᾽ ἀνωτέρω.*

3) Noiret, ἔνθ᾽ ἀνωτ.

4) Relazion Foscarini 1577, ὑπὸ Lamansky, ἔνθ᾽ ἀνωτ.

νομικῶς ἀπὸ συγγενῆ των τινὰ πλούσιον. Ἄλλαις λέξεσιν, εἶδος ὑποτελῶν, ὑποχρεωμένων νὰ κάμνωσιν ἀγγαρείας εἰς τὰ φρούρια καὶ τὰς γαλέρας ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου των 1). Ὁ Προβλεπτὴς Βενέδικτος Μόρος τοὺς διακρίνει, εἰς καταγομένους ἐξ εὐγενῶν Ἑλλήνων «Ἀρχοντορωμαίους» καὶ καταγομένους ἐκ Βενετῶν ἀποίκων «Ἀρχοντοπούλους». Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι αἱ κλάσεις αὗται ἦσαν δύο: ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι. Ἐλεύθεροι χωρικοὶ οἵτινες ἢ ἦσαν συνδεδεμένοι μὲ ἀρχαιοτέρας εὐγενεῖς οἰκογενείας καὶ ὑποτελεῖς αὐτῶν, ἢ εὐγενεῖς, οἵτινες ἀπώλεσαν τὸ φέουδον καὶ ἠναγκάζοντο νὰ μένωσιν ὑπὸ νέον κύριον νὰ τὸ καλλιεργῶσιν, ἢ δοῦλοι ἀπελευθερωθέντες καὶ σταλέντες νὰ οἰκήσωσι τὰ ἐρημωθέντα ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν μέρη τῆς νήσου. Μεταξὺ ὅλων τούτων ἀπήλαυον ἐξαιρετικῶν προνομίων οἱ καταγόμενοι ἐκ Βενετῶν ἀποίκων, οἱ ὁποῖοι καὶ ἦσαν ἀπηλλαγμένοι πάσης προσωπικῆς ἀγγαρείας εἰς τὰ φρούρια καὶ τὰς γαλέρας 2).

Πάροικοι ἢ δοῦλοι 3). Ἡ τάξις αὕτη τῶν κατοίκων ἦτο τὸ ὑπόλειμμα τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος. Οὗτοι δὲ καὶ παρεβιάζοντο ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων κλάσεων. Ἦσαν ἀναποσπάστως συνδεδεμένοι μὲ τὸ φέουδον. Ἐπωλοῦντο καὶ ἠγοράζοντο μετ᾽ αὐτοῦ καὶ ἐξετέλουν πᾶσαν ὑπηρεσίαν τοῦ κυρίου των, ὅστις τοῖς παρεῖχε τὴν τροφὴν καὶ τὴν γῆν, τὴν ὁποίαν ἐκαλλιέργουν πρὸς ὄφελος αὐτοῦ. Ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία τοὺς εἶχε καταγράψει εἰς τὰ κτηματολόγια καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς ἀπηλευθέρωσε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ἢ διὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ἐξαιρετικὰς ὑπηρεσίας των ἢ διὰ νὰ οἰκήσωσιν, ὡς εἴπαμεν, καταστραφέντα ἢ ἐρημωθέντα μέρη τῶν ἐπαναστατῶν 4). Πῶς ἐξεμεταλλεύοντο τοὺς δυστυχεῖς τούτους οἱ φεουδάρχαι τὸ βλέπομεν ἀπὸ τὴν ἀντίστασιν καὶ ἀντίδρασιν τὴν ὁποίαν ἀντέταξαν ὅταν οἱ δοῦλοι οὗτοι ἐζήτησαν τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος. Οἱ φεου-

---

1) Gerland, His. Nobilt. Cretoise. Μετάφρ. ἰταλ. εἰς Bolletino Araldico. Venezia 1903.

2) Βλ. Zinkeisen ἔνθ᾽ ἀνωτέρω, Geschichte des Osmanishen Reiches, σελ. 687.

3) Relazion. Foscarini παρὰ Lamansky, ἔνθ᾽ ἀν. app.

4) Ἴδ. καὶ Relaz. Foscarini, παρὰ Lamansky, ἔνθ᾽ ἀν. app.

δάρχαι ἔστειλαν εὐθὺς πολυάριθμον πρεσβείαν εἰς Βενετίαν καὶ ἐπιστολὰς καὶ ἐζήτουν τὴν κατάργησιν τοῦ θεσμοῦ. Ἡ Γαληνοτάτη, κατὰ τὴν συνήθη αὐτῆς πονηρὰν μέθοδον, προσεπάθησε νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, ἤτοι τὰς ἀπαιτήσεις τῶν φεουδαρχῶν, μὲ τὰς ἀρχὰς δῆθεν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης! Εἰργάσθησαν δὲ τόσον ἐπιτηδείως οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῆς πρὸς τοῦτο, ὥστε ἐσχηματίσθη ἡ πεποίθησις εἰς τοὺς καταδυναστευομένους δούλους, ὅτι ἡ δουλεία των ὠφείλετο εἰς τὴν σκληρότητα καὶ ἀπανθρωπίαν τῶν εὐγενῶν καὶ φεουδαρχῶν, ἐναντίον τῆς θελήσεως τῆς Δημοκρατίας 1). Γενικῶς ἑκάστη τάξις ἐφθόνει τὴν ἄλλην: Οἱ εὐγενεῖς Βενετοὶ φθονοῦνται ὑπὸ τῶν Κρητῶν εὐγενῶν διὰ τὰ πλούτη των. Οἱ εὐγενεῖς Κρῆτες ἀπὸ τοὺς πολίτας καὶ οὗτοι ἀπὸ τοὺς χωρικούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων πάλιν ὑπάρχει ἀντιζηλία μεταξὺ προνομιούχων καὶ ὑποκειμένων 2). Τῆς ἀντιζηλίας δὲ ταύτης τῶν διαφόρων τάξεων ἐζήτησε πάντοτε νὰ ὠφεληθῇ ἡ πονηρὰ Βενετία καὶ νὰ στρέψῃ τοὺς μὲν κατὰ τῶν δέ, κατὰ τὸ Ρωμαϊκὸν σύστημα: «Διαίρει καὶ βασίλευε».

Τοιαῦται ἐν ὀλίγοις, αἱ κοινωνικαὶ τάξεις τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης ἐπὶ Βενετοκρατίας. Δὲν ἦτο δὲ διάφορος καὶ ἡ ζωὴ αὐτῶν. Τὴν ζωὴν καὶ τὴν δυστυχίαν τοῦ λαοῦ τούτου περιγράφουσι πολλάκις διὰ μελανῶν χρωμάτων οἱ Προβλεπταὶ τῆς νήσου. Ὁ Τοσκαρίνης τῷ 1577, ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων. Ὁ λαὸς ὑποφέρει, ἐργάζεται εἰς τὰς ἀγγαρείας, δεικνύει ὀλίγην προθυμίαν. Δὲν ἀγαπᾷ τοὺς εὐγενεῖς διότι σκέπτεται ὅτι ἐξ αἰτίας τῶν εὐγενῶν τούτων προέρχονται ὅλαι αἱ στερήσεις του. Ἡ γῆ εἶναι ὀλίγον καλλιεργημένη καὶ ἐνῷ ἡ Κρήτη ἄλλοτε ἦτο αὐτάρκης, τώρα δέον νὰ εἰσάγωνται ὅλα ἔξωθεν κλπ. 3). Ἐπίσης ὁ Προβλεπτὴς Ἀλβίζος Γριμάνης ἔγραφε τῷ 1586 πρὸς τὴν γερουσίαν ὅτι ὁ λαὸς τῆς Κρήτης ὑποφέρει μεγάλως. Οἱ ἄνθρωποι σπανίως γηράσκουσιν, ἀλλ' ἀποθνήσκουσι νέοι ἐκ τῆς ἐλλιποῦς καὶ κακῆς τροφῆς 4). Ἀριθμητικῶς ὑπερισχύει τὸ ἰθαγενὲς Ἑλλην. στοιχεῖον καὶ

1) Ἴδ. καὶ Relaz. Foscarini, παρὰ Lamansky, ἔνθ' ἀν. app.
2) Relazione Foscarini, Bust. 79.
3) Relazione Foscarini 1577. Arch. Ven. Stat. Busta 78 καὶ παρὰ Lamansky
4) Relaz. Alvise Grimani. Ven. Arch. Stat. Bust. 79.

αἱ στερήσεις αὗται ἐγένοντο αἰσθηταὶ κυρίως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν πόλεων. Ἐν τούτοις ἡ ἀναλογία εἰς τὰς πόλεις ἦτο διάφορος. Οὕτως εἰς τὸ Ἡράκλειον, μετὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Βενετικῆς κατοχῆς, ἐπλεόναζον οἱ εὐγενεῖς Κρῆτες καὶ σημμετεῖχον, ὡς εἴπαμεν, εἰς τὰ δικαστήρια καὶ τὰ κατώτερα δημόσια ὑπουργήματα.

Τὴν δυστυχίαν τοῦ λαοῦ ἐφανέρωνε καὶ ἡ ἀθλία κατάστασις τῶν πόλεων, ἡ παρακμὴ αὐτῶν καὶ τῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐκεῖ ἀνεγείρει ἡ Βενετικὴ ἀλαζονεία καὶ τὰ ὁποῖα μᾶς περιγράφει ὁ Γκέρολα, εὑρίσκοντο σχεδὸν κατεστραμμένα. Αἱ Ἐκκλησίαι, Λατινικαὶ καὶ Ἑλληνικαὶ βεβαίως, ἐφαίνοντο τῷ 1615 εἰς τὸν Ἀντώνιον Μοτσενῖγον ἑτοιμόρροποι, ὡς λείψανα ἐρημωμένων πόλεων. Εἰς τὰ πέριξ χωρία τοῦ Ἡρακλείου «Βυζαντινὲς Ἐκκλησίτσες» εὑρίσκοντο πέριξ ταπεινῶν οἰκίσκων, ἀνοικταὶ εἰς δύο μικρὰς πλατείας, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον διὰ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν κρεμάλαν 1). Εἰς τὰ Χανιά, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Φοσκαρίνη, ὑπερίσχυε τὸ Βενετικὸν στοιχεῖον καὶ οἱ εὐγενεῖς ἦσαν πλέον μετρημένοι, ζωηροί, εὐαίσθητοι καὶ συντηρητικοί. Ἡ πόλις ἦτο πλουσία ἀπὸ οἰκοδομὰς καὶ Ἐκκλησίας καὶ παρεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐπισκεπτῶν πρὸς τὴν Βενετίαν καὶ τὴν Κάπουαν. Εἰς τὴν Σητείαν καὶ τὸ Ρέθυμνον ὑπερίσχυε μεγάλως τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον 2).

Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας φαίνεται ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἐλάμβανον τὰ ὀνόματα τῶν εὐγενῶν Βενετῶν ἵνα τοὺς ἐξευμενίζωσιν, οἱ δὲ πλουσιώτεροι ὡμίλουν τὴν γλῶσσαν τῶν ἀποίκων καὶ ἐτήρουν τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτῶν ἢ χάριν ματαιοδοξίας ἢ διὰ πολιτικοὺς λόγους, ἵνα κολακεύσωσι δηλ. τὰς ἀρχάς. Αὐτὸ τοὐλάχιστον ἀναφέρουσιν οἱ Βενετοὶ ἱστορικοί 3). Ἡμεῖς ὅμως γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ ἐν Βενετίᾳ ἔγγραφα τῶν Ἀρχείων, ὅτι καὶ ἂν συνέβη τοῦτο, περιελάμ-

---

1) G. Gerola Monumenti veneti nell'Isola die Creta Venezia Τόμ. I. σελ. 6.

2) Βλ. G. Gerola ἔνθ' ἀνωτ. Monum Venet. Τόμ. I. σελ. 24 καὶ Andrea Cornaro Ἱστορία Κρήτης, B. V. σ. 375.

3) Παράβ. Andrea Cornaro ἔνθ' ἀνωτ. Ἱστορία τῆς Κρήτης Venezia, σ. 375.

βανε μόνον κατοίκους τινὰς τῶν πόλεων, τὸ δὲ μέγιστον μέρος τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἰδίως τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἔμεινε στερρῶς πιστὸν καὶ ἀσάλευτον εἰς τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν, παρ' ὅλας τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου πιέσεις τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου. Τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῆς ἐμμονῆς του ταύτης, τὰ βλέπομεν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, ὁπότε ὅλοι σχεδὸν οἱ Βενετοὶ ἄποικοι εἶχον ἐξελληνισθῆ. Πολὺ ἐνωρὶς μάλιστα, πλεῖστοι καὶ ἐξ αὐτῶν ἀκόμη τῶν εὐγενῶν ἀποίκων, ἀνεμίχθησαν διὰ τῶν μικτῶν γάμων, καὶ συνεχωνεύθησαν μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πόλεις, πολὺ δὲ περισσότερον εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν. Οἱ τῶν πόλεων, ἐν τούτοις διετήρησαν περισσότερον χρόνον τὴν θρησκείαν, τὰ ἤθη καὶ τὴν γλῶσσάν των. Ἔξων ἀπὸ τὰ φέουδά των οἱ φεουδάρχαι, καὶ ἀπὸ τὰ ἀξιώματα καὶ προνομίας οἱ ἀξιωματοῦχοι καὶ προνομιοῦχοι. Ἀλλ' εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν συνέβη ἀκριβῶς τὸ ἐναντίον. Ὑποχρεωμένοι οἱ ἄποικοι Βενετοὶ νὰ μένωσιν εἰς τὰς ἐπαρχίας, καθηλωμένοι ὑπὸ τῶν ὅρων τῆς ζωῆς εἰς τὰ μέρη τὰ ὁποῖα δὲν ἐγνώρισαν ποτὲ νὰ ἐκμεταλλευθῶσιν, ἐστερημένοι δὲ συνεχοῦς ἐπαφῆς μετὰ τῶν ἄλλων Βενετῶν τῆς νήσου, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀναπτυχθῶσι καὶ ἀνυψωθῶσιν ὑπεράνω τῶν ἰθαγενῶν. Τοὐναντίον, ὡς ἐκ τῆς διαρκοῦς μετὰ τούτων ἐπαφῆς καὶ τῶν μικτῶν γάμων, ἔχασαν ταχέως τὰ ἤθη καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν των καὶ ἀφωμοιώθησαν ταχέως μετὰ τῶν ἰθαγενῶν[1]).

Οὕτως, ὁ Γενικὸς Προβλεπτὴς Garolamo Trevisan, ἔγραφε τῷ 1627, πρὸς τὴν Γερουσίαν τῆς Βενετίας περὶ τῶν ἐξελληνισθέντων Βενετῶν πῶς συμβαίνει ὥστε ὅταν κανεὶς πτωχεύῃ, γίνεται Ἕλλην, καὶ ὅταν πλουτίζῃ, γίνεται Λατῖνος. Ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὸ πλεῖστον πτωχεύουσιν οἱ εὐγενεῖς Βενετοί, συμβαίνει οὕτως ὥστε ἂν εἷς Ἕλλην ἀσπάζεται τὴν Λατινικὴν θρησκείαν, ἑκατὸν Λατῖνοι ἀσπάζονται τὴν Ἑλληνικήν[2]). Οὕτω προσεπάθουν νὰ ἐξηγήσωσιν οἱ Προβλεπταὶ τὴν φυσικὴν ταύτην καὶ ψυχικὴν ἀφομοίωσιν τῶν ἀποίκων Βενετῶν πρὸς τοὺς

1) **Παράβ.** Andrea Cornaro **ἔνθ' ἀνωτ. Ἱστορία τῆς Κρήτης,** σ. 375.

2) Relazion. Trevisan. Arch. Venet. Bust. 375.

ἰθαγενεῖς καὶ παρηγορήσωσι τὴν Γαληνοτάτην καὶ παρηγορηθῶσι δὲ καὶ οἱ ἴδιοι! Οἱ φεουδάρχαι καὶ καστελλάνοι ἔζων εἰς τὴν ὕπαιθρον ὡς δυνάσται. Ἐστρατοπεδευμένοι μετὰ τῶν ὁπλοφόρων των εἰς πύργους ὠχυρωμένους καὶ δεσπόζοντες τῶν πέριξ, ἐκυβέρνων συγχρόνως ὡς τύραννοι προστάται καὶ δικασταὶ ἐπὶ τῶν παροίκων, τῶν κατοικούντων πέριξ τοῦ πύργου. Οἱ Προβλεπταὶ Φοσκαρίνης καὶ Γκαρζώνης εἰς τὰς ἐκθέσεις των πρὸς τὴν Γερουσίαν καὶ τὸν Δόγην Βενετίας περιγράφουσι διὰ μελανῶν χρωμάτων τὴν ζωὴν τῶν δυστυχῶν τούτων ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν καστελλάνων καὶ φεουδαρχῶν 1). Θὰ ἦτο δὲ ὄντως μακρηγορία νὰ περιγράψῃ τις τὰς ἀδικίας, τὰς καταχρήσεις, στερήσεις καὶ καταδυναστεύσεις τῆς μαρτυρικῆς τούτων ζωῆς.

Οἱ Προβλεπταὶ τῆς νήσου ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τοὺς δεσπότας αὐτοὺς καὶ τυράννους καὶ βελτιώσωσι τὴν θέσιν τῶν τυραννουμένων. Οὗτοι παρουσιάζοντο κατὰ τὰς ἐπισκέψεις τῶν Προβλεπτῶν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς κολάσεώς των, καὶ ἔξαλλοι καὶ μὲ φρίκην διηγοῦντο τὴν βασανισμένην των ζωήν. Ἐξ ἄλλου, τὰ τυχὸν λαμβανόμενα μέτρα βελτιώσεως αὐτῶν, ἐξήγειρον τοὺς τυράννους, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Προβλεπτῶν, τοὺς ἠνάγκαζον νὰ πληρώσωσι διὰ νέων μαρτυρίων τὴν πρόσκαιρον ἀνακούφισιν!

Ταῦτα προστιθέμενα εἰς τὴν ζωήν, τὴν ὁποίαν διῆγεν ὁ λοιπὸς λαὸς τῆς νήσου μὲ τὰς ἀγγαρείας καὶ τοὺς φόρους τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀφίνωσιν εἰς τὸ δημόσιον ὅ,τι εἶχον, ἂν ἀπέθνῃσκον χωρὶς τέκνα, ἐξηγοῦν πῶς ὁ λαὸς ἐκεῖνος εἶχε περιέλθει εἰς τελείαν μηδαμινότητα. Πολλοὶ διὰ νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τὰς ἀγγαρείας, ἐπλήρωνον τὸ ἀντισήκωμα τὸν ἐπὶ τούτῳ φόρον, καταστρεφόμενοι τελείως. Κατέφευγον, ὡς εἴπαμεν, εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ σπήλαια, ὁπόθεν τοὺς ἐξέβαλλον οἱ στρατιῶται τῆς Γαληνοτάτης βίᾳ, διὰ νὰ τοὺς ὑποβάλλωσιν ἐκ νέου βαρυτέραν τυραννίαν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς δικαιοσύνης 2).

---

1) Relazion. Foscarini καὶ Γκαρζώνη, Arch. Venet Bust. 78.

2) Paskely's Travels in Creta, London 1837, V. II ἔνθα δημοσιεύει μέγα μέρος τῆς ἐκθέσεως τοῦ 1584 τοῦ Γκαρζώνη. Ἴδ. καὶ Dispacci Misti. 1579. Dispacci Provved]Aori, Arch. Venet.

Εἰς τὸν φαῦλον αὐτὸν κύκλον τῶν κακῶν καὶ τῶν ἐπανορθώσεων καὶ τῶν μεταρρυθμίσεων, δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἵσταται ἡ ἀληθῶς τραγικὴ τύχη τῆς νήσου καὶ ἡ πρωτίστη αἰτία τῆς καταστροφῆς αὐτῆς. Μετὰ τὰ μέτρα ταῦτα, τὰ ἡμίμετρα μᾶλλον καὶ ἀσταθῆ, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο νὰ ἐφαρμόσωσιν ὑπάλληλοι, πολλάκις ἀνάξιοι καὶ ἀνίκανοι, ὡς εἴπαμεν ἀνωτέρω, δὲν ἔπραττεν ἄλλο ἡ Βενετία, παρὰ νὰ δυσαρεστῇ πάντοτε τοὺς μεγάλους καὶ ἰσχυρούς, χωρὶς νὰ ὠφελῇ τοὺς τυραννουμένους. Εἰς τοὺς μὲν ἐπηύξανε τὴν ἀνησυχίαν περὶ τῆς προνομιακῆς αὐτῶν θέσεως, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους ἐνέβαλλε τὴν πεποίθησιν ὅτι εἰς κάθε κυριαρχίαν, Τουρκικὴν ἢ Βενετικήν, θὰ ὑπέφερον καὶ δὲν ἤξιζε νὰ ριψοκινδυνεύωσιν ἐναντίον ἐχθροῦ, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἀλλαγή, ἀλλ' ὄχι καὶ χειροτέρευσις τῆς ζωῆς. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι τινὲς βαρυνθέντες τὰς πιέσεις καὶ τὴν ζωὴν ταύτην ἐν τῇ νήσῳ, ἀνεχώρησαν κρυφίως εἰς ξένας χώρας, ὅπως εὕρωσι καλλυτέραν ζωὴν καὶ δὴ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Προξένων, ἔνθα καὶ ἔτυχον θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, κυρίως μετὰ τὴν μεγάλην πεῖναν τοῦ 1625. Ἡ ἔξοδος αὕτη ὅμως, ἐνέβαλεν εἰς ὑποψίας τὴν Γαληνοτάτην, ἥτις καὶ διέταξεν αὐστηρὰς ἀνακρίσεις, ὁπότε ἐξηκριβώθη ὅτι ἦσαν «ἐργάται» ἢ «μικρέμποροι», ἀναγκασθέντες νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ κράτος τῆς Γαληνοτάτης ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν καὶ τῆς πείνης 1).

Ἐ κ κ λ η σ ί α. Ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, ἦτο ἀκόμη τραγικωτέρα τῆς τοῦ λαοῦ! Κλῆρος, Λατρεία, Μοναστήρια καὶ πᾶν ἐκκλησιαστικὸν εἶχον περιέλθει εἰς λίαν θλιβερὰν κατάστασιν. Πάντες οἱ προβλεπταὶ περιγράφουσιν εἰς τὰς ἐκθέσεις των τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν τοῦ Κλήρου, Ἑλληνικοῦ καὶ Λατινικοῦ καὶ τῶν Μοναστηρίων καὶ τὴν μεγάλην ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν κατάπτωσιν Κλήρου καὶ λαοῦ καὶ ἐλήφθησαν πολλάκις, ματαίως, σπασμωδικὰ μέτρα πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶν τούτων καὶ

Παρβ. καὶ Lamansky, ἔνθ' ἄνωτ. app. 043.—Ἴδ. καὶ Relazion. τῶν Γενικῶν Προβλεπτῶν Francesco Molin 1632, καὶ Giovanni Vitturi, Arch. Venet. Bust. 80 καὶ 78.

1) Paskely, ἔνθ' ἄνωτ — Ἴδε καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Γερουσίαν Alvise Corner, St. Arch. Disp. Provv. 1628.

ἐξύψωσιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ φρονήματος τῶν Βενετῶν ἀποίκων, ἄλλοτε δὲ πιεστικὰ ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου, τὰ ὁποῖα ἐξήγειρον τοὺς Κρῆτας.

Πᾶσαι αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς νήσου, 11 τὸν ἀριθμόν, κατελήφθησαν, ὡς ἐλέχθη, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ Λατίνους Ἐπισκόπους ὡς καὶ ἡ Ἀρχιεπισκοπή, τοὺς ὁποίους διώριζεν ὁ Πάπας, ἐκ καταλόγου ὑποψηφίων, τὸν ὁποῖον ὑπέβαλεν εἰς αὐτὸν ἡ Κυβέρνησις τῆς νήσου. Αἱ διενέξεις ἦσαν συχναὶ μεταξὺ Πάπα καὶ Βενετίας περὶ τοῦ ἂν θὰ διορισθῇ ὁ ἐπίσκοπος ἐκ τῶν ὑποδεικνυομένων τῆς Βενετίας ἢ τῶν εὐνοουμένων τοῦ Πάπα 1).

Ἐπειδὴ ὁ Πάπας ἀρνεῖται νὰ διορίσῃ Ἀρχιεπίσκοπον Κρήτης τῆς ἀρεσκείας καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βενετίας, διέτασσεν ἡ Γερουσία τοὺς προβλεπτὰς τῆς νήσου τῷ 1408 νὰ κατασχεθῶσι καὶ ἐνοικιασθῶσι τὰ κτήματα τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Συμμορφωθέντος ὅμως τοῦ Πάπα καὶ διορίσαντος Ἀρχιεπίσκοπον τὸν Leonardo Delfino, διατάσσονται πάλιν οἱ προβλεπταὶ νὰ ἐπιστρέψωσι τὰ κατασχεθέντα μὲ τοὺς τόκους των 2).

Πλὴν τῶν Ἐπισκόπων εἰς ἑκάστην Ἐπισκοπὴν ἵστατο ὁ Βικάριος καὶ οἱ Κανονικοί, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὸ «Capitolo». Ὁ Βικάριος συνεκέντρου πολλάκις περὶ αὐτὸν τοσαύτην δύναμιν, κυρίως κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Ἐπισκόπου ἐκ τῆς ἕδρας του, ὥστε νὰ καθίσταται ἐπίφοβος εἰς τὸν Ἐπίσκοπον καὶ ἐλαμβάνοντο, εἰς τοιαύτην περίπτωσιν, μέτρα πρὸς περιορισμὸν τῆς δυνάμεως ταύτης τοῦ Βικαρίου. Οἱ κανονικοὶ ἦσαν διάφοροι τὸν ἀριθμόν, ἀναλόγως τοῦ πλούτου καὶ τοῦ μεγέθους ἑκάστης Ἐπισκοπῆς. Ἐξηρτῶντο οὗτοι ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπον καὶ τὸν Βικάριον, διωρίζοντο ὅμως ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον, ἡ δὲ κυβέρνησις ἐπεκύρου τὸν διορισμόν, παρέχουσα συγχρόνως τὴν μισθοδοσίαν καὶ ἄλλα πλούσια χορηγήματα, μέχρι μὲν 200 δουκάτων, αἱ ἐπιτόπιοι ἀρχαί, ἀπὸ 200 καὶ ἄνω, ἡ Γερουσία τῆς νήσου 3).

---

1) Cicogna Κῶδιξ 3612. Ἴδ. καὶ Gerland, das Arch. IV. des Herzogs von Candia, Strassburg. 1899. p. 84. Noiret, ἔνθ' ἀνωτέρω.

2) Noiret ἔνθ' ἀνωτέρω.

3) Museo Civico di Padua, Commissione Cappello, c. 48. Ἴδ. καὶ Tea ἔνθ' ἀνωτέρω.

Ἐπίσης τὸν «Primicerio» τοῦ μὲν Ἁγίου Μάρκου διώριζεν ὁ Δοὺξ Κρήτης, εἰς δὲ τὰς Καθεδρικὰς Ἐκκλησίας τῶν ἄλλων πόλεων, τοὺς διώριζον οἱ διοικηταί, ὁ Πάπας καὶ ἡ Βενετία ἐλάμβανον μέρος μόνον εἰς περίπτωσιν ἀσυμφωνίας. Ἡ θέσις τοῦ Κανονικοῦ ἦτο ἐπικερδὴς ὅθεν καὶ περίβλεπτος. Ἦτο πολλάκις κληρονομική, ἐπωλεῖτο ἢ ἐνοικιάζετο καὶ ἀπετέλει ἐμπόριον. Ἡ ἀγραμματωσύνη τῶν Κανονικῶν τούτων ἦτο τοιαύτη, ὥστε πολλάκις δὲν ἐγνώριζον οὔτε γραφήν, οὔτε ἀνάγνωσιν! 1).

Πλὴν τούτων ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν ὁ Ἀρχιδιάκονος καὶ οἱ διάκονοι εἰς τὰς λοιπὰς Ἐπισκοπάς, καθὼς καὶ οἱ Πνευματικοί, ὁ Κανονικὸς Θεολόγος, ὁ Ἱελετάρχης, ὁ Ἐξορκιστής, οἱ Ἐφημέριοι, οἱ Ψάλται καὶ Νεωκόροι καὶ πλῆθος «ἀθλίων» ἀποζώντων ἐκ τῶν πιπτόντων ψυχίων τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου κυρίου των, ἐν ἀναμονῇ καταλήψεως θέσεως. Πλὴν δὲ τῆς συνήθους ταύτης συνθέσεως ἑκάστης Ἐπισκοπῆς, ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν οἱ Ἀποστολικοί, ὁ Συμβολαιογράφος, οἱ Θησαυροφύλακες καὶ ἄλλοι, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς μὲ τὴν δικαιολογίαν, ὅτι ὅλαι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ὑποθέσεις ἑκάστης Ἐπισκοπῆς συνεκεντροῦντο εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν 2).

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος εἶχεν ἀπόλυτον πνευματικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ Λατινικοῦ καὶ Ὀρθοδόξου Κλήρου, ἐζήτει ὅμως νὰ ἐξασκῇ τοιαύτην καὶ ἐπὶ πολιτικῶν ὑποθέσεων καὶ τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Προέκυπτεν, ὡς ἐκ τούτου, συχνὰ διένεξις μεταξὺ πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐν τῇ νήσῳ Ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι ἐλύοντο συνήθως ὑπὲρ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Πάπα καὶ εἰς βάρος τοῦ Ὀρθο-

---

1) Relazioni Marino Cavalli, Arch. St. Bust. 78.- Pietro Paradonna Sindico del Levante 1566 Bust. 74. Foscarini Bust. 78 καὶ Tea ἔνθ' ἀνωτ. σ. 3 καὶ 9 καὶ ἀλλαχοῦ. Ὁ Zuanantonio-Bon-rettor τῆς Σητείας ἔγραφε πρὸς τὸν Δόγην, 13 Ἀπριλίου 1607: Τὸ Κανονικᾶτον τοῦ Ἀμυγδαλοκεφάλου, ἐδῶ εἰς τὴν Σητείαν, ἐνοικιασμένον μὲ 700 perperi τὸ ἔτος. Τὸ Κανονικᾶτον Ἀσκορδαλέας, χρυσᾶ Τσεκίνια 10 τὸ ἔτος. Τὸ Κανονικᾶτον Ἀγκυναρᾶς εἰσοδήματος τριάκοντα misure (μουζούρια) σίτου καὶ 15-20 mustacchi (μίστατα) οἴνου.... Ἴδ. Zinkeisen, ἔνθ' ἀνωτ. IV. p. 637. Παρὰ Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 29.

2) Ἴδ. Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 4.

δόξου Κλήρου καὶ λαοῦ 1). Τῷ 1530 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἐξέδωκε διάταγμα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἱερέων, διότι ἐχειροτονοῦντο χωρὶς τὴν ἄδειαν αὐτοῦ καὶ μάλιστα ἔξω τῆς νήσου, εἰς χώρας κατεχομένας ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἀνενέωσε δὲ τὰ παπικὰ διατάγματα τοῦ 1495 2). Ἡ Γαληνοτάτη ἐξ ἄλλου ἀπηγόρευσεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Κρήτης τοῦ νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ μεταβαίνωσιν ἔξωθεν καὶ χειροτονῶνται, ἐπὶ ποινῇ 200 δουκάτων, οὐχὶ εἰς Μεθώνην ἢ Κορώνην, ὡς κατεχομένας ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλ' εἰς τὴν Μονεμβασίαν νὰ χειροτονῶνται οὗτοι ὡς κατεχομένην ὑπὸ τῆς Βενετίας 3).

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, κατὰ τοὺς μετέπειτα μάλιστα χρόνους, ἀπέκτησεν ἐν τῇ πράξει μεγαλειτέραν δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ τῶν Ὀρθοδόξων Κληρικῶν τῆς νήσου. Εἰς αὐτὸν παρεχωρήθησαν διὰ Παπικῆς Βούλας τοῦ Κλήμεντος ἤδη ἀπὸ τοῦ 1267, ὅλαι αἱ Ἐκκλησίαι τοῦ Ἡρακλείου, πλὴν τῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ἀλλ' οὗτος ἐζήτει καὶ τὰς Ἐκκλησίας τῶν πέριξ χωρίων, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ἰδιωτικὰ παρεκκλήσια. Ἡ Κυβέρνησις ὅμως ἐπέμεινεν ἀρνουμένη καὶ οὕτως ἐπῆλθε συμφωνία νὰ μείνωσιν εἰς τοὺς ἰδιώτας 4).

Μοναχικὰ Τάγματα καὶ Μοναστήρια. Πλὴν τοῦ λατινικοῦ τούτου ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου Κλήρου, ὅστις κατὰ τὴν εὐφυᾶ ἔκφρασιν τοῦ Κονταρίνη ἦτο προωρισμένος «διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ», δι' ὃ καὶ ἔλαβε, διὰ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, τὴν μερίδα τοῦ λέοντος ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν Μοναστηριακῶν

---

1) Arch St. Letttera del Reggimento al Gonsiglio dei X Dispacci Misti. Bust 1579 ἴδ. καὶ Procuratie de Supra 412, p. 64.

2) Noiret (Documents inédits pour servir à l'histoire de Grèce 1383-1483. Paris. Ecoles françaises d'Athènes et Rome). Ordini 17 Dicembre 1429—10 Aprile 1432. 25 Ottobre 1435.

3) Ἴδ. Ducale Nicolo Tron Benedetto Gritti, 1478, 29 Maggio εἰς Μουσεῖον Correr, Κώδ 489. Περὶ τῶν διαταγμάτων χειροτονίας Ἑλλήνων ἱερέων ἴδ. καὶ Gerland, das Arch. c. p. 61. Ducali 13 Ciugnio 1464-14 Agosto 1465-9 Aprile 1467-19 Maggio 1474-23 Maggio - 23 Dicembre 1495-24 Guglio 1501. Ἐπίσης εἰς Μουσεῖον Correr, 1150. Ἐπιστολὴ Φασκαρίνη. Καὶ Consultori in Jure, 482. Ἐπίσης Ordini dell'Arcivescovo, 13 Maggio 1550 Ordini di Daniele Barbarigo, 9 Agosto 1567, παρα Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 9.

4) Archivio Ducalé Candia, Catast. Eccl. et Mon. B. 13 Ἴδ. καὶ Seaftini, ἔνθ' ἀν. app. p. 42 καὶ Tea ἔνθ' ἀν. σ. 9.

κτημάτων, ἔχομεν ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καὶ ἄλλην θεϊκὴν εὐλογίαν, τὴν πληθώραν τῶν Λατίνων μοναχῶν καὶ Μοναστηρίων.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16 αἰῶνος ἠριθμοῦντο ἐν Κρήτῃ 34 Λατινικὰ Μοναστήρια, μεταξὺ τῶν ὁποίων 5 γυναικεῖα 1). Κατὰ μαρτυρίαν δὲ τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ Φραγκίσκου Μολὶν κατὰ τὸ 1632, ἠριθμοῦντο μεταξὺ Σκητῶν (Abarie) καὶ Μοναστηρίων περὶ τὰ 376, σχεδὸν ὅλων πλουσίων 2). Μεταξὺ τῶν Μοναχικῶν Ταγμάτων, τὸ τῶν Φ ρ α γ κ ι σ κ α ν ῶ ν, ἦτο τὸ ἀρχαιότερον καὶ πολυπληθέστερον. Τὸ πλέον πλούσιον καὶ τὸ πλέον καλῆς φήμης διὰ τὸ κοσμικὸν καὶ ἐλευθεριάζον πνεῦμα καὶ τὸ φιλοτάραχον τῶν ἀποτελούντων αὐτὸ μοναχῶν. Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, κατόπιν παραπόνων τῶν εὐγενῶν Κρήτης, ἐστάλησαν ἐκ Βενετίας εὐσεβεῖς μοναχοὶ διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς παράδειγμα εἰς τοὺς Φραγκισκανούς, οἱ ὁποῖοι ἔζων ὡς λαϊκοὶ καὶ διέπραττον ἀτιμωρητεὶ παντὸς εἴδους ἐγκλήματα 3). Ἐπίσης ἐκ τῶν Δ ο μ η ν ι κ α ν ῶ ν, τὰ Μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Πέτρου εἰς Ἡράκλειον καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Χανιά, ἦσαν κατ' ἀρχὰς πλούσια καὶ πολυάριθμα. Ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἤρξατο ἡ παρακμὴ αὐτῶν, ἐκ τῆς «Ἁρπαγῆς» τῶν Ἀποστολικῶν ἐπιθεωρητῶν, οἱ ὁποῖοι τὰ ἀπεγύμνωσαν 4).

Τὰ γυναικεῖα Μοναστήρια ἐπίσης δὲν ἔλαβον ὑπὸ εὐσέβειαν καὶ εὐλάβειαν. Αἱ μοναχαὶ τοῦ Ἁ. Φραγκίσκου, κακοήθεις, ἄκοσμοι, ἄτακτοι καὶ ἀτίθασσοι, ἐγκατέλειπον πολλάκις τὸ σχῆμα, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς οἰκίας των 5). Ἀλλὰ δὲν ἦσαν καλλίτεραι αἱ τοῦ τάγματος τῶν Βενεδικτίνων, τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης, τοῦ Ἡρακλείου, ἔνθα ἐστάλησαν ἐκ Βενετίας εὐσεβεῖς μοναχαί, ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς παράδειγμα καὶ ἀναδιοργανώσωσι τὴν Ἀδελφότητα. Ἕνεκεν δὲ τοῦ βίου καὶ τῆς δια-

---

1) G. Gerola M. Ben. Τόμ. I σ. III.

2) Relazion. Francesco Molin 1632, Arch. St. Bust. 80.

3) Relazion. Molin, Bust. 80. Ἴδ. καὶ Noiret ἔνθ' ἀνωτ. 14 Marzo 1590. Ἴδ. καὶ Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 68.

4) Relazion. Molin, ἔνθ' ἀνωτ. Bust. 80. Ἴδε καὶ Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 7 καὶ 29.

5) Relazion. Foscarini 1575 Bust. 78.

γωγῆς τῶν μοναζουσῶν τούτων, δὲν ἐπέτρεπον οἱ εὐγενεῖς τῆς νήσου εἰς τὰς θυγατέρας των μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος, νὰ εἰσέρχωνται καὶ μονάζωσιν εἰς τὰ Μοναστήρια ταῦτα, προτιμῶντες νὰ κρατῶσιν αὐτὰς εἰς τοὺς οἴκους των καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ γάμος αὐτῶν καθίστατο ἀδύνατος, ἕνεκα τῆς τότε ἀπαιτουμένης προικός. Κατόπιν τούτου ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Γριμάνης τῷ 1600 ἵδρυσεν ἐξ αὐτῶν τάγμα Καπουτσίνων εἰς Ἡράκλειον ἐκ 30 εὐγενῶν μοναζουσῶν, τὸ ὁποῖον ἐπροίκισε χρηματικῶς ὁ προβλεπτὴς Φαλιέρος 1).

Οἱ Καπουτσῖνοι, μοναχοὶ καὶ μοναχαὶ ἦσαν φανατικοὶ καὶ μισαλλόδοξοι, καθὼς καὶ οἱ τῶν ἄλλων Μοναχικῶν Ταγμάτων. Ἐπετίθεντο κατὰ τῆς Ὀρθοδόξου θρησκείας καὶ ἐκήρυττον ὅτι, ὅστις δὲν πιστεύει εἰς τὰ παπικὰ δόγματα καὶ τὸ καθαρτήριον, δὲν πιστεύει εἰς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τῶν παρηκόων δὲ ἐξαπέλυον τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Πάπα καὶ τῶν Λατίνων Ἐπισκόπων. Ἐπίσης ἐκήρυττον μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν ὅτι ἡ Γαληνοτάτη εἶναι ἐχθρὰ τοῦ ποντίφηκος καὶ ὁ Θεὸς θὰ ἐτιμώρει πάντα, ὅστις θὰ ὑπηρέτει ὑπὸ τὴν Βενετικὴν σημαίαν 2). Ἐπὶ τῶν Μοναστηρίων τούτων ἐξήσκουν ποιάν τινα δικαιοδοσίας ὁ μὲν Ἀρχιεπίσκοπος ἐν τῇ ἰδιότητί του, ὡς Ἀποστολικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ, οἱ Μαγιστράτοι τῆς Βενετίας, ἵνα ἐξασκήσωσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τῶν Ἡγουμένων καὶ οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν Ταγμάτων, οἵτινες ἐπήρχοντο συχνά, ἵνα «λεηλατήσωσι καὶ σπείρωσι ζιζάνια». Ἀλλ' οἱ μᾶλλον ἐπιτήδειοι καὶ δολοπλόκοι ἐν Κρήτῃ καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν ἦσαν οἱ Ἰ η σ ο υ ῖ τ α ι. Δὲν ἄφινον οὗτοι εὐκαιρίαν ἀπὸ τοῦ νὰ σπείρωσι ζιζάνια ἢ νὰ καταστρατηγήσωσι τοὺς νόμους τοῦ Κράτους ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζων. Μέγα μέρος τοῦ Ἀρχιπελάγους ἦτο εἰς χεῖράς των καὶ διετέλει ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἐπιρροήν. Κέντρον εἶχον ἐκλέξει τὴν Χίον, ἔνθα παρέμενον 18 σεβάσμιοι Πατέρες. Ἐκεῖθεν δὲ ἐξωρμῶντο εἰς τὰς διαφόρους νήσους πρὸς ἄγραν.

---

1) Relazion. Capitan. Candia, Arch. St. Bust. 81.

2) Relazion. Travisani, Arch. St Bust. 80. Ἴδε καὶ Relazion. Molin Bust. 80. Lettera dei Colonelli greci al Provveditore —Dispaccio Morosini 17 Settempre 1625. σχετικὰ παρὰ Τευ ἔνθ' ἀνωτέρω σ. 57 καὶ 63.

Παρέμενον ἐπί τινα χρόνον διὰ νὰ κηρύξωσι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου ἢ πρὸς ἐξομολόγησιν καὶ συγχώρησιν τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ καὶ πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν δογμάτων εἰς τοὺς παῖδας. Ἀποκρύπτοντες τὸν σκοπόν των, τῆς μισαρᾶς προπαγάνδας, ἐπιτήδειοι δὲ τοὺς τρόπους προσείλκυον τοὺς κατοίκους, καὶ τούτους ἐφόρτωνον μὲ δῶρα κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των 1). Ἐπὶ τῶν Τούρκων ἐπίσης ἐξήσκουν μεγάλην ἐπιρροὴν καὶ εἶχον ἐξησφαλισμένην τὴν ὑποστήριξιν τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν εἰς τὰ προπαγανδιστικὰ αὐτῶν σχέδια. Ὁ Μοροζίνης ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἰησουῖται εἶχον πείσει τὸν Πασᾶν τῆς Χίου νὰ ἀπαγχονίσῃ τὸν Μητροπολίτην τῆς νήσου. Ἐπίσης ὑπεστηρίζοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, οὐχὶ μόνον ὅταν ἐπρόκειτο περὶ Ὀρθοδόξων καὶ Ἰουσουϊτῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς διαφορὰς μεταξὺ Καθολικῶν, ὡς συνέβη ἐν Νάξῳ, ἔνθα ὑπεστηρίχθησαν οἱ Ἰησουῖται ἐκθύμως ἐναντίον τῶν Φραγκισκανῶν, καίτοι τὸ δίκαιον ἦτο ὑπὲρ αὐτῶν τῶν τελευταίων 2).

Μετὰ τὴν Φλωρεντικὴν ψευδοσύνοδον, ἔνθα ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Πάπα δῆθεν ἡ ἕνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς, πράγματι δὲ ἡ ὑποταγὴ τῆς πρώτης εἰς τὰ ἀνόητα δόγματα τοῦ Ποντίφηκος, ὅστις προσεποιεῖτο ἔκτοτε ὅτι διώριζε τὸν Λατῖνον Πατριάρχην Κων)πόλεως, ἔλαβε δὲ τὸν ψιλὸν καὶ ἐφήμερον τοῦτον τίτλον καὶ ὁ Βησσαρίων, στίφη φανατικῶν Ἰησουϊτῶν καὶ Καπουτσίνων ἐξεχύθησαν εἰς Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας Βενετοκρατουμένας Ἑλληνικὰς χώρας, πρὸς διάδοσιν τῶν Παπικῶν δογμάτων, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς διδασκαλίας εἰς τοὺς πάντας. Ὑπεστηρίζοντο ἐκθύμως ὑπὸ τῶν Πρέσβεων Γαλλίας καὶ Ἱσπανίας, οἱ ὁποῖοι τοὺς ἐθεώρουν ὡς τοὺς καλλιτέρους ἐπικούρους διὰ τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις των ἐν Ἀνατολῇ. Διένεμον οἱ Ἀπόστολοι οὗτοι τοῦ Πάπα καὶ τῆς προπαγάνδας «fide» ἐμπνευσμένας λιβελλογραφίας ἐναντίον τοῦ Μάρκου Μητροπολίτου Ἐφέσου καὶ τῶν ἄλλων Ὀρθοδόξων Ἑλλη-

---

1) Arch. Stat. Bust. 80, Relazion. Morosini 1629. Molin 1632. Contarini 1636.

2) Cappelletti, Jesuiti e la Republica di Venezia, Venezia 1873. Ἴδε καὶ Tea, ἔνθ' ἀν. σ. 32, 33, 58 κλπ. Περὶ Ἰησουϊτῶν

νων Ἱεραρχῶν καὶ ὑπὲρ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ ψευδοσυνόδου καὶ ψευδενώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν 1). Τοὺς λιβέλλους τούτους ἦσαν ὑποχρεωμένοι οἱ Λατῖνοι Ἐπίσκοποι νὰ ἀναγινώσκωσι δημοσίᾳ ἐπ' Ἐκκλησίαις. Ὡς ἦν ἑπόμενον, ἡ Κρήτη, ὡς ἐκ τῆς Γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως καὶ τῆς σπουδαιότητος ἣν παρουσιάζει ὁ μικτὸς αὐτῆς πληθυσμός, πρὸς δὲ καὶ τῆς ἐμμονῆς τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων εἰς τὴν θρησκείαν αὐτῶν καὶ τὰ πάτρια, ἀπετέλει τὸ κέντρον τῆς μισαρᾶς των προπαγάνδας.

Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Ἰησουϊτῶν ἐν Κρήτῃ ἐγένετο ἀπὸ τοῦ 1585 2), ὅτε ὁ Γενικὸς προβλεπτὴς Alevise Grimani μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ρεθύμνης ἀπεφάσιζε νὰ ἱδρύσῃ ἐν Κρήτῃ «Collegio». τοῦ ὁποίου τὴν διεύθυνσιν θὰ ἀνέθετον εἰς τοὺς Ἰησουΐτας. Τὸ Κολλέγιον τοῦτο θὰ ἀνεπλήρου τὸ τοῦ Βησσαρίωνος ἐν παρακμῇ εὑρισκόμενον 3). Οὕτως οἱ Ἰησουῖται ἐγκαθίσταντο ὁριστικῶς ἐν Κρήτῃ ὑπὸ διπλῆν προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Δὲν ἐβράδυναν ὅμως νὰ μετανοήσωσιν οἱ προστάται των. Οἱ Ἰησουῖται ἕνεκεν τῆς διαγωγῆς αὐ-

---

1) *Κῶδιξ* Dona *489.*
2) *"Ιδ.* Arch. Stat. Bust. 79, Relazion Alvise Grimani.
3) *Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου Παταβίου Ἀριθ. 6992, εὑρίσκεται διαθήκη τοῦ* Giosofatle Paleopapa, *Ἐπισκόπου Κισσάμου ("Ιδ.* Tea, *ἔνθ' ἀνωτ. σ. 57) διὰ τὴν ἵδρυσιν εἰς Πατάβιον Κολλεγίου, ἀντὶ τοῦ ἐν Κρήτῃ τοῦ Βησσαρίωνος εὑρισκομένου ἐν παρακμῇ. Εἰς τὸ ἐν Παταβίῳ Κολλέγιον τοῦτο θὰ ἐφοίτων ἐκ τῶν τοῦ Παλαιόπαπα διατεθέντων 24 μαθηταί, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀρκετὸν τὸ κληροδότημα, ἀπεφασίσθη νὰ στέλλωνται 12 μὲν εἰς τὸ Πατάβιον καὶ 12 εἰς τὸ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου ἐν Ρώμῃ, ἔνθα βέβαια δὲν ἐδιδάσκοντο πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ἀλλὰ τὴν ἀδιαλλαξίαν καὶ πείσμονα ἐμμονὴν εἰς τὰ παπικὰ δόγματα καὶ ἀνέπτυσσον μεγαλείτερον ζῆλον καὶ αὐτῶν τῶν Καθολικῶν (ἴδ. Ματθαῖον Καριοφύλλην καὶ ἄλλους), δι' ὃ καὶ ἐπιστρέφοντες ἐν Κρήτῃ ἐθεωροῦντο ξένοι καὶ ἤρχοντο πολλάκις εἰς ρῆξιν μὲ τὰς Βενετικὰς Ἀρχὰς τῆς νήσου, ὡς ἐκ τῆς ἀδιαλλαξίας αὐτῶν. Οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ ἐν Παταβίῳ Κολλεγίου τοῦ Παλαιόπαπα, ἐξ ἀντιθέτου ὑπὸ τὴν σώφρονα διεύθυνσιν τοῦ Ἀντ. Κοτούνη, διεκρίθησαν καὶ διὰ τὴν φιλοπατρίαν αὐτῶν, καὶ τὴν φιλονομίαν ὑπὸ τὴν Βενετικὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος των, καὶ τὴν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν αὐτῶν πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον πίστιν. Περὶ τοῦ Κολλεγίου τούτου καὶ τοῦ Κοτούνη θὰ ἤξιζε νὰ γίνῃ ἰδιαιτέρα μελέτη ἐκ τῶν σῳζομένων ἐγγράφων :* Documenti del Collegio Paleopapa, *B. 606 ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Παταβίου (Παρὰ* Tea *ἔνθ' ἀντ. σ. 59).*

τῶν καὶ πολιτειας, τῶν καταχρήσεων καὶ σφετερισμοῦ κληροδοτημάτων, προωρισμένων διὰ τοὺς πτωχούς, τὰ ὁποῖα ἐνέμοντο, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς διδασκαλίας, πράγματι δὲ τῆς προπαγάνδας, καὶ πρὸ παντὸς ἕνεκα τῆς ἀντιπατριωτικῆς αὐτῶν πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κολλεγίου διδασκαλίας ἐξεδιώχθησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος ὑπὸ τῶν Βενετικῶν Ἀρχῶν τῆς νήσου καὶ ἐπιβιβασθέντες ὑπὸ στρατιωτικὴν συνοδείαν διὰ τὸ νησίδιον τῶν Χανίων Θοδωροῦ, ἔμειναν ἐκεῖ καὶ ἀνέμενον ἐπὶ δύο μῆνας, ἕως ὅτου εὑρεθῇ ἕτερον πλοῖον, τὸ ὁποῖον τοὺς παρέλαβε διὰ τὸν λιμένα τῆς Ραγούζης. Μετά τινα δὲ ἔτη ἐπεχείρησαν, ἀλλὰ ματαίως, νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Κρήτην 1). Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἰησουϊτῶν ἐκλήθησαν δύο Φραγκισκανοὶ νὰ λειτουργῶσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν των. Ὁ προβλεπτὴς Nicolo Segredo ἔγραψε τῷ 1606 εἰς τὴν Γερουσίαν ὅτι διὰ τὰ εἰσοδήματα τῶν Ἰησουϊτῶν, θὰ ἐκτελέσῃ τὰς διαταγὰς τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας. Μένει ὅμως κατάπληκτος πῶς οὗτοι ἐσφετερίσθησαν κληροδοτήματα προωρισμένα διὰ πτωχούς, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι θὰ ἐδίδασκον τὰ γράμματα εἰς τοὺς παῖδας, τῇ ἀληθείᾳ ὅμως, ἐξήσκουν προπαγάνδαν 2). Ὁ προβλεπτὴς Μοροζίνης παρεπονεῖτο εἰς τὴν Γερουσίαν διὰ τὸν Ἐπίσκοπον Σαντορίνης διαμένοντα ἐν Κρήτῃ ὅτι εὑρίσκετο διὰ τοῦ γραμματέως του εἰς σχέσεις μὲ τὸν πρέσβυν τῆς Γαλλίας ἐν Κων)πόλει προπαγανδιστὴν καὶ ὅτι ἔφθασαν δύο Ἰησουῖται ἐν Σαντορίνῃ χωρὶς ἄδειαν καὶ ἐκήρυττον λέγοντες ὅτι ἔχουσι τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὸν Πάπαν. Τὰ ἴδια ἔπραττον καὶ εἰς Τῆνον, διὰ τοῦτο ἔστειλε καὶ γράμματα πρὸς τὸν διοικητὴν Τήνου ἵνα ἐκδιώξῃ ἐκεῖθεν τὸν Λατῖνον Ἐπίσκοπον Ἐδέσης, μέγαν προπαγανδιστὴν 3). Ἐπίσης ὁ Γενικὸς προβλεπτὴς Francesco Molin, ἔγραψε τῷ 1632 εἰς τὴν ἔκθεσίν του ὅτι οἱ Ἰησουῖται πρῶτον καὶ ὕστερον καὶ οἱ Καπουτσῖνοι ἦσαν ἐναντίον τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας καὶ ἐκήρυττον κατὰ τὴν πρόσκλησιν τῶν στρα-

---

1) Arch. Stato Dispacci Proveditori 1600,26 Gingnio καὶ 8 Settembre.

2) Arch. St. Dispacci Prov. 1606,6 Ottobre.

3) Arch. St. Dispacci Prov. 1628. Dispaccio Morosini al Senato.

τιωτῶν ὑπὸ τὰ ὅπλα, ὅτι ἡ Δημοκρατία ἐκήρυξε πόλεμον κατὰ τοῦ Καθολικοῦ Πρίγκηπος (Πάπα) ἀδίκως καὶ ὁ Θεὸς θὰ τιμωρήσῃ ἐκεῖνον, ὅστις θὰ κατετάσσετο ὑπὸ τὰς σημαίας τῆς Δημοκρατίας, ἀπειλοῦντες ἀφορισμοὺς κατὰ τῶν παρηκόων 1).

Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην πρὸς τοὺς νέους ἐξεδιώχθησαν οἱ Ἰησουῖται ἐκ Κρήτης. Εἰς τὴν ἐπιμονήν των νὰ ἐπιστρέψουν, ἀνέθηκεν ἡ Βενετία εἰς τὸν Σύμβουλον αὐτῆς Παῦλον Σάρπην νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα καὶ ἀποφανθῇ...... Εἶναι γνωστὸν τὸ γενικὸν ἀξίωμα τῆς διδασκαλίας τῶν Ἰησουϊτῶν: «ὁ σκοπὸς ἁγιάζει τὰ μέσα». Σκοπὸς τῶν Ἰησουϊτῶν ὑπῆρξε πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἡ προπαγάνδα καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Τάγματος αὐτῶν ὑπεράνω τῶν ἄλλων μοναχικῶν Ταγμάτων. Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰησουϊτισμοῦ αὐτὸ διδάσκει. Κατὰ τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἡ διδασκαλία καὶ ἡ ἐκπαίδευσις τῶν νέων δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἡ αὐτὴ πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἀλλὰ καιροσκόπος καὶ διάφορος, ἀναλόγως τοῦ τόπου καὶ τοῦ σκοποῦ, σχετικὴ κυρίως μὲ τὸ Κράτος, ἔνθα ἐξασκεῖται.

Ὁ Σάρπης ἐξετάζων τὸ ζήτημα ἀπεφάνθη: Οἱ Ἰησουῖται δὲν ἐξεδιώχθησαν ἐκ Κρήτης παρὰ μόνον διὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν πρὸς τοὺς νέους, σχετικῶς μὲ τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν. Οἱ Ἰησουῖται ἐδίδασκον τοὺς νέους ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι καλὸν καὶ ὠφέλιμον δι' ἓν Κράτος, εἶναι βλαβερὸν δι' ἄλλο. Ὥστε ἀναλόγως τῆς μεταβολῆς τῶν Κρατῶν, δέον νὰ μεταβάλλεται καὶ ἡ διδασκαλία τῶν νέων... Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ὠφέλιμον διὰ στρατιωτικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται καὶ ἐνδυναμοῦται διὰ τῆς βίας, εἶναι βλαβερὸν δι' ἄλλο Κράτος εἰρηνόφιλον, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται μόνον διὰ τῆς τηρήσεως τῶν νόμων. Ἡ διδασκαλία τῶν Ἰησουϊτῶν συνίσταται εἰς τὸ ν' ἀπογυμνῶσι τὸν μαθητὴν κάθε ὑποχρεώσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὸν φυσικὸν πρίγκηπα, ἀπαιτοῦσα ὅλην τὴν ἀγάπην καὶ τὸν φόβον πρὸς τὸν πνευματικὸν ἡγεμόνα, εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ ὁποίου δέον νὰ ὑποτάσσεται ἀπολύτως. Ἡ μέθοδος αὕτη ὅμως τῆς

1) **Arch. St. Relazion. Morosini. 1629. Bust. 80 Βλ. καὶ Relazion. Molin καὶ Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 57.**

ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων (καὶ εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς μεθόδου ταύτης δὲν ἔχουν οἱ Ἰησουῖται ὁμοίους) εἶναι κατάλληλος διὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐκκλησιαστικῶν Κοινοτήτων, βλαβερὰ ὅμως διὰ Κράτη, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀληθὴς ἀρετή 1). Ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ Σάρπη θέτει τέρμα εἰς τὴν ἐπιμονὴν τῶν Ἰησουϊτῶν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς Κρήτην.

Τοὺς Ἰησουΐτας ἀντικατέστησαν σήμερον εἰς τὸ ἔντιμον ἔργον τῆς προπαγάνδας εἰς τὰς ἡμετέρας χώρας οἱ αὐτοκαλούμενοι «Ἑλληνόρρυθμοι» μὲ τὸ ἴδιον ψεῦδος εἰς τὰ χείλη καὶ τὴν ὑποκρισίαν ἐν τῇ καρδίᾳ!

Ἐκ τῶν Μοναχικῶν τούτων Ταγμάτων ἐξήρχοντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἱ Λατῖνοι Ἐπίσκοποι Κρήτης καὶ τῶν λοιπῶν Βενετοκρατουμένων Ἑλληνικῶν χωρῶν, τυφλὰ ὄργανα τῆς παπικῆς προπαγάνδας Fide, πτωχοὶ καὶ φιλόδοξοι, ὡς παρετήρει ὁ ὀξυδερκὴς Φοσκαρίνης, μὴ φροντίζοντες δι' ἄλλο, παρὰ μόνον πρὸς πλουτισμόν 2). Ἐκ τῶν Ἐπισκόπων καὶ Ἀρχιεπισκόπων Κρήτης, 3 ἐγένοντο Πατριάρχαι Κων)πόλεως, 2 Ἀλεξανδρείας, 3 παπικοὶ Ἔξαρχοι (Legati). Ἐκ δὲ τῶν ταγμάτων τῶν Καρμελητῶν, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Πέτρος Θωμᾶς, ὁ εἰς Ἅγιον ἀνακηρυχθεὶς ὑπὸ τοῦ Πάπα, διὰ τὴν δραστηριότητα καὶ τὰ σκληρὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐφήρμοσεν οὗτος ὡς ἱεροεξεταστὴς ἐναντίον τῶν «Ἑλληνικῶν αἱρέσεων» καὶ τῶν «Ἑλλήνων αἱρετικῶν» 3). Ἐκ δὲ τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου ἐν Ἡρακλείῳ ἐξῆλθεν ὁ Κρὴς τὴν καταγωγὴν Πέτρος Φιλάρετος Ἐπίσκοπος Μεδιολάνων, γενόμενος καὶ εἶτα Πάπας Ρώμης ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος Ε'. Οὗτος ἔμεινε πάντοτε συνδεδεμένος μὲ τὸ Μοναστῆρί του ἐν Ἡρακλείῳ. Ἔστειλεν ἐκ Βολωνίας τεχνίτας νὰ τὸ ἐπιδιορθώσωσι καὶ ἐτέθη ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ Μοναστηρίου τὸ οἰκόσημον καὶ ἡ ἐπιγραφή του. Ἐκ Ρώμης δὲ ὁ Πάπας ἔστειλε θύραν ἐπεξειργασμένην ἐκ μαρμάρου Κορράρας μὲ πολύτιμα ἱερὰ σκεύη καὶ «συγχωροχάρτια» 4) διὰ νὰ μὴ λησμονῆται βεβαίως ἡ τέχνη!

---

1) *Παρὰ* Tea *ἔνθ' ἀνωτ. σ. 59—59.*
2) Arch. Stat. Relazion. Foscarini, Bust. 80.
3) G. B. Gams, Series Episcoparum Ecclesiae Catholiche, Radis=bene 1837.
4) Βλ. Muazzo, fragmenti e memorie del Regno di Candia.

Οἱ Πάπαι εἶχον περὶ πολλοῦ τὸν φανατικὸν τοῦτον κλῆρον καὶ ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ Καθολικισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ, ἀνῆκον δὲ πάντες οὗτοι, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν προπαγάνδαν Fide. Ὑπεστήριζον τοῦτον εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν καὶ μὲ πάντα τρόπον καὶ εἰς πάσας τὰς μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας διενέξεις. Ὑπέθαλπον τὴν πάντοτε αὐξάνουσαν ἀπληστίαν τῶν Ἀρχιεπισκόπων καὶ Ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν τῆς νήσου. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀνεξήγητον πῶς καθ' ὅλην τὴν μακρὰν περίοδον τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, δὲν ἔπαυσαν ἐν Κρήτῃ αἱ διενέξεις μεταξὺ Λατινικοῦ Κλήρου καὶ τῶν Διοικητῶν τῆς νήσου, εἰς τὰς ὁποίας λαμβάνουν πολλάκις μέρος ὑπὲρ καὶ κατὰ ὁ Πάπας τῆς Ρώμης καὶ ὁ Δόγης τῆς Βενετίας, ὡς ἐλέχθη. Εἴπαμεν ὅτι οἱ Πάπαι διὰ τῆς προπαγάνδας Fide διένεμον λιβέλλους καὶ ἄλλα ἐξυβριστικὰ κατὰ τῶν Ἑλλήνων βιβλία, διὰ τῶν ὁποίων ἐζήτουν νὰ ὑποστηρίξωσι τὰς ἀποφάσεις τῆς ψευδοσυνόδου τῆς Φλωρεντίας, ἐξεγείροντες οὕτω τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐπιφέροντες μεγάλην σύγχυσιν. Οἱ Διοικηταὶ τῆς νήσου εὑρέθησαν οὕτως εἰς δύσκολον θέσιν ὡς ἐκ τῆς ἀπροκαλύπτου ταύτης προπαγάνδας καὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου. Ὁ προβλεπτὴς Μοροζίνης εἰς ἔκθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν Γερουσίαν περιέγραφε τῷ 1627, τὸ ἔργον τῆς προπαγάνδας καὶ τὴν στάσιν τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ τηροῦν αἱ ἀρχαὶ τῆς νήσου ἀπέναντι ταύτης.

Ἐν πρώτοις παραπονεῖται οὗτος διὰ τὰς προσαπτομένας κατηγορίας ὅτι εὐνοεῖ τοὺς Ἕλληνας. Πράγματι δὲ ὑφίστατο ὁμαδικὴ παρὰ τοῦ Λατινικοῦ κλήρου, διὰ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν σχετικὴν ἠπιότητα πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Εἶτα ὁ Μοροζίνης ἀνάγει εἰς ἀξίωμα ὅτι οἱ Διοικηταὶ τῆς νήσου καὶ ἀλλαχοῦ ὅπου κυριαρχεῖ ἡ Βενετία, πρέπει νὰ εἶναι ὡς ὁ «δέκτης τῆς ζυγαριᾶς» διὰ νὰ δεικνύωσι καὶ ἀπονέμωσι δικαιοσύνην. Διὰ νὰ τηρῶσι τὴν ζυγαριὰν πάντοτε εὐθεῖαν, πρέπει νὰ τηρῶσι ὡς ἡνωμένας τὰς δύο θρησκείας, διότι τὸ νὰ ὁμιλῇ τις περὶ τοῦ Λατινικοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ δόγματος ὡς νὰ ἦσαν δύο διάφοροι θρησκεῖαι, τοῦτο εἶναι ἐπιβλα-

---

ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Σεμιναρίου Βενετίας, Κῶδιξ 234.

σὲς εἰς τὴν Δημοκρατίαν. Ἡ Ἑλληνικὴ θρησκεία ἐξ ἄλλου, δέν ἠξίωσε ποτὲ οὐδὲν ἕτερον, παρὰ τὴν διατήρησίν της. Ἐκεῖνοι λοιπὸν οἱ ὁποῖοι ζητοῦσι, διὰ λιβέλλων καὶ ἄλλων μέσων, νὰ ἐξεγείρωσι τοὺς Ἕλληνας δὲν πράττουν ἄλλο, ἀπὸ τοῦ νὰ καταστήσουν μισητοὺς τοὺς Λατίνους. Ἐπὶ τέλους εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας προσεπάθησε νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν Λατινικήν. Ἡ δημοσίευσις δὲ τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου ταύτης, ὡς ζητοῦσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς προπαγάνδας Φίντε, θὰ ἐπροξένει χειροτέραν ἐντύπωσιν καὶ θὰ εἶχε χειρότερα ἀποτελέσματα ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῶν Ἰησουϊτῶν καὶ Καπουτσίνων μοναχῶν. Οὐδεὶς δὲ κληρικὸς ἢ εὐσεβὴς Λατῖνος, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὰ βιβλία ταῦτα τὰ ἐκ τῆς Λατινικῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεταφρασθέντα, πλὴν δοκτορίσκου τινός, νεανίου, ἐκπαιδευθέντος εἰς τὸ Κολλέγιον τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου ἐν Ρώμῃ (ἐννοεῖ Πέτρον τινὰ Μοδινὸν καλούμενον). Ἑπομένως ἡ διάδοσις τοιούτων βιβλίων, δὲν θὰ εἶχεν ἄλλο ἀποτέλεσμα ἀπὸ τοῦ νὰ προκαλέσῃ σκάνδαλον. Τέλος δὲ 200 ἔτη νῦν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας οὐδέποτε ἐδημοσιεύθη τὸ βιβλίον τοῦτο (τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου περὶ ὑποταγῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Λατινικὴν) εἰς τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης, ἔνθα δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη προπαγάνδας τῶν φανατικῶν Φίντε. Ὥστε δὲν πρέπει νὰ γίνῃ οὐδεὶς νεωτερισμός 1).

Βεβαίως κλῆρος μὲ τοιαύτας ἀρχὰς καὶ τόσον τυφλὸν φανατισμὸν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὐδοκιμήσῃ τοὐλάχιστον ἐν Κρήτῃ. Ἡ παπικὴ εὐμένεια δὲν ἦτο δυνατὴ νὰ σταματήσῃ τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων καὶ σώσῃ τὰς τύχας τοῦ κλήρου τούτου. Τὸν βλέπομεν δὲ περιελθόντα σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τελείαν κατάπτωσιν καὶ ἐκμηδενισμόν. Οὔτε δὲ καὶ τὰ πλούτη τοῦ Κλήρου τούτου, προερχόμενα ἐκ τῆς ἁρπαγῆς τῶν Ἑλληνικῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, ὡς εἴπομεν, ἠδυνήθησαν νὰ σταματήσωσι τὴν κατάπτωσιν ταύτην. Τοῦτο ἀποδίδουσιν οἱ ἱστορικοὶ εἰς τὴν τελείαν ἀπάθειαν τοῦ ἀνωτέρου Κλήρου καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῶν Ἐπισκόπων νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰς Ἐ-

---

1) Relazion. Morosini al Senato. Dispacci Prov. 1627. Arch. St. - Ἴδε καὶ Tea, ἔνθ' ἀνωτέρω σ. 65.

πισκοπικὰς αὐτῶν ἕδρας. Πράγματι δὲ ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ ΙΒ΄ ἠναγκάσθη νὰ ἐξαπολύσῃ αὐστηρὰν βούλαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1408, πρὸς τὸν Κλῆρον τῆς Κρήτης, διὰ τῆς ὁποίας διέτασσεν ὅλους τοὺς κατέχοντας ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς ἕδρας των, εἰς ἃς καὶ νὰ παραμείνωσι μονίμως, ἐπὶ ποινῇ ἀφαιρέσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων εἰς τοὺς κατωτέρους κληρικούς, στερήσεως δὲ τῆς ἐπισκοπικῆς ἕδρας, τοὐλάχιστον ἐπὶ 6 μῆνας εἰς τοὺς Ἐπισκόπους. Ἔκτοτε δὲ τοιαῦτα Παπικὰ καὶ Δουκικὰ γράμματα συχνάκις ἐπαναλαμβάνονται, χωρὶς νὰ ἐπιφέρωσι σπουδαῖα ἀποτελέσματα 1).

Εἰς τὸ Μουσεῖον Κορρὲρ 2) ὑπάρχει ἀπόφασις τῆς Γερουσίας περὶ ἀμέσου καὶ ἐνεργητικῆς ἐπεμβάσεως τῆς Δημοκρατίας εἰς τὸν Πάπαν τῆς Ρώμης πρὸς διόρθωσιν τοῦ κακοῦ καὶ ὁδηγίας τῆς Γαληνοτάτης πρὸς τὰς Ἀρχὰς τῆς Κρήτης: Ἐπιθυμοῦντες νὰ προβλέψωμεν μὲ ὅλην τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς μας, πρὸς δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἐξυπηρέτησιν τῆς Ἁγίας Καθολικῆς θρησκείας, ἀνεξαρτήτως τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας, πρὸς τὴν ὁποίαν δέον νὰ ὀφείλεται δίκαιος σεβασμός, καὶ συμφώνως μὲ τὰς ἄλλας ἡμῶν ἀποφάσεις καὶ μάλιστα ἐκείνας τοῦ 1586, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν κακῶν καὶ τῶν καταχρήσεων αἵτινες λαμβάνουσι χώραν εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Κρήτης, ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν Ἐπισκόπων, ἐπενέβημεν δραστηρίως παρὰ τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ τοῦ Βασιλείου τούτου, ζητοῦντες ὅπως ἀμέσως ἀποφασίσῃ νὰ διορίσῃ πρόσωπον τῆς ἐμπιστοσύνης μας ἀφωσιωμένον πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ἱκανὸν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀντιπρόσωπός του (Βικάριος) καὶ ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν Κρήτην (ὁ Βικάριος οὗτος) ἐντὸς δύο μηνῶν. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ οἱ λοιποὶ Ἐπίσκοποι διὰ τὰς ἐπισκοπικάς των ἕδρας, ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χρονικοῦ διαστήματος... Κατὰ τὴν ἄφιξιν δὲ τούτων ὀφείλεται νὰ τοὺς παρέχητε κάθε δικαίαν καὶ ἁρμόζουσαν ὑποστήριξιν ὅπως δύνανται νὰ

---

1) Predelli, Regesti dei commemoriali. Venezia, 1876-96. Bella piccola di Gregorio XII al Clero di Candia, 20 Giugnio 1408— Παράβ. Σάθας, Documents inédits pour l'histoire de la Grèce en moyen âge, Paris, 1867, II 233, καὶ Noiret ἔνθ' ἀνωτ. 11 Giugnio 1417—24 Ottobre 1418 καὶ Tea ἔνθ' ἀν. σελ. 5.

2) Mus. Correr, Cicogna 3612, 28 Febraio 1578.

ἐξασκῶσι μετὰ πάσης εὐκολίας τὰ ποιμαντορικά των καθήκοντα χάριν τῶν ψυχῶν καὶ ἱκανοποιήσεως τῶν λαῶν καὶ ἰδίως ἵνα συγκρατῶσι τοὺς Λατίνους εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν θρησκείαν. Ἀλλ' ὅπως ἐλέχθη, αἱ ἐπεμβάσεις αὗται δὲν ἔσχον ποτὲ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Οἱ Ἐπίσκοποι ἐξηκολούθουν νὰ θεωρῶσι ὡς ἀνυπόφορον ἐξορίαν τὴν παραμονὴν εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς ἕδρας. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐφαίνετο καὶ εἰς τοὺς κατωτέρους ἐκείνους Κληρικούς, οἱ ὁποῖοι μόνον τὴν «λειτουργοφυλλάδαν» ἠδύναντο νὰ ἀναγνώσωσιν. Οὕτως ὅταν ὁ Φοσκαρίνης ἐπεσκέφθη ὅλην τὴν νῆσον, εὗρεν ἕνα μοναχὸν καθ' ὅλην τὴν Ἱεράπετραν, ὅστις ἐπὶ πλέον δὲν ἐτέλει λειτουργίαν 1). Ὁ Ἐπίσκοπος ἀφοῦ ἐπέτυχε νὰ εὐρυνθοῦν τὰ ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς του (Ἱεράπετρας) συνέλεξε τὰ εἰσοδήματα καὶ ἀνεχώρησε διὰ νὰ τὰ ἀπολαύσῃ ἡσύχως εἰς Ἡράκλειον καὶ ἐπιστρέψῃ πάλιν κατὰ τὴν νέαν ἐσοδείαν. Τὸ αὐτὸ δὲ συνέβαινε καὶ εἰς τὰ Χανιά, ὅπου ἡ ἀπουσία τοῦ ἐπισκόπου ἐπροκάλει ἀταξίας πάσης φύσεως. Ἡ χερσόνησος καὶ ἡ Ἀρκαδία ἔμενον χωρὶς λειτουργίαν καὶ εἰς ὅλον τοῦτο τὸ διαμέρισμα ὑπῆρχον δύο μόνον ἐκκλησίαι τῶν Φραγκισκανῶν, ἔνθα ἐτελεῖτο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν λειτουργία. Τῷ 1600 ἀναφέρονται ὡς κατοικοῦντες εἰς τὰς ἕδρας των οἱ Ἐπίσκοποι Χανίων (Ἀγυιά), Ρεθύμνου (Καλαμῶνος) καὶ Σητείας. Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1605 δὲν παρέμεινεν οὐδεὶς Ἐπίσκοπος ἐν Κρήτῃ παρὰ μόνον ὁ τῆς Τήνου ἐλθὼν τυχαίως 2).

Τὸ παράδειγμα τῶν Ἐπισκόπων ἠκολούθουν οἱ Κανονικοί. Κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα οἱ προβλεπταὶ τῆς νήσου παρεπονοῦντο ὅτι ὀλίγοι μόνον «ἀμαθεῖς Κανονικοὶ» ὑπῆρχον διὰ πολλὰς ἐκκλησίας καὶ οἱ ὀλίγοι οὗτοι ἀμαθεῖς παρέμενον εἰς τὰς πόλεις, ἔνθα καὶ μόνον ὑφίστατο

1) Arch. St. Relazion, Foscarini 1575. Bust. 78. Ὁ ρηθεὶς rettore Zuanentonio Bon (Zinkeisen, ἔνθ' ἀνωτ. IV. σ. 637, παρὰ Tea, σ. 29) μᾶς λέγει τὸ Ἐπισκοπᾶτον τῆς Ἱεράπετρας, εἶναι ἐνοικιασμένον ἀπὸ τὸν κ. Ζ. Β. Vidali, ἀντὶ χιλίων Βενετικῶν δουκάτων, τὸ ἔτος. Τὸ τῆς Σητείας, ἀντὶ 90 χρυσῶν τσεκινιῶν καὶ ἱκανῆς ποσότητος οἴνου.

2) Arch. St. σχετικὰ εἰς Dispacci Rettori, Capitono L. Marcello, 30 Novembre 1605. Ἴδε καὶ 2 Maggio, Canea, 30 Settebre 1615–23 Maggio 1616 καὶ ἀλλαχοῦ. Ἴδε καὶ παρὰ Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 5.

ἀκόμη ἡ Λατινικὴ θρησκεία. Εἰς τὰς διατάξεις Γριμάνη 1) περιγράφεται ζωηρῶς ἡ παρακμὴ τῆς Λατινικῆς θρησκείας ἐν Κρήτῃ: Αἱ ἐκκλησίαι εἶνε ἑτοιμόρροποι, χωρὶς θύρας καὶ παράθυρα, χωρὶς ἄμφια καὶ σκεύη, τόσον ἀκάθαρτοι, ὥστε ἦτο ἀνάγκη νὰ καθαρισθῇ ἰδιαιτέρως ἡ Ἁγία Τράπεζα διὰ νὰ τελεσθῇ ἡ λειτουργία. Τὰ λειτουργικὰ βιβλία κομματιασμένα καὶ δυσανάγνωστα. Ὁ Ἅγιος Ἄρτος σητόβρωτος καὶ χωρὶς δισκοπότηρον. Πολλάκις ὁ λειτουργὸς ἐπερίμενεν ἐπὶ ὥρας τὸν νεωκόρον διὰ νὰ φέρῃ τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ κηρία. Ἄλλαι ἐκκλησίαι, τῇ συμμετοχῇ τοῦ προφύλακος, μετεβάλλοντο τὴν νύκτα εἰς κοιτῶνας καὶ ἕτεραι ἐχρησίμευον, ὡς ἀποθῆκαι κλπ. Εἰς τὴν ἐλεεινότητα τῶν ἐκκλησιῶν, ἀνταπεκρίνετο ἡ ἐλεεινότης καὶ ἡ ἀμάθεια τῶν λειτουργῶν 2). Περὶ τῆς ἀμαθείας καὶ ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου προσεχῶς 3).

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΛΗΡΟΣ

Εἴπομεν ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς καταλήψεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Βενετῶν, κατελήφθησαν καὶ αἱ Ὀρθόδοξοι Ἐπισκοπαὶ ὑπὸ Λατίνων Ἐπισκόπων καὶ ἐκηρύχθησαν ἐν διωγμῷ οἱ ἐπιζῶντες νόμιμοι Ἕλληνες Ἐπίσκοποι ἢ ἔζων ἐξ ἐλεημοσύνης. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀναφέρονται ὀνόματα Ἑλλήνων Ἐπισκόπων ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ δέον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἢ ἦσαν οὗτοι διαβατικοὶ ἢ γίνεται σύγχυσις Ἑλλήνων παπικῶν Ἐπισκόπων 4). Πράγματι δὲ ὑπῆρξαν παπικοὶ Ἐπίσκοποι ἐκ

---

1) Μουσεῖον Correr – Morosini 96 N. 34.

2) Relazion. Foscarini Bust. 78. Ordini di Daniele Barbarigo Deca di Candia Relazioni 1567. Bust. 81. Relazion Marino Cavalli 1573. B 78. Zuane Mocenigo 1589. Bust. 79. *καὶ ἀλλαχοῦ. Ἴδ. καὶ* Tea, *ἔνθ' ἀν. σ. 5 καὶ ἑξῆς.*

3) Περὶ τῆς ἀμαθείας καὶ ἠθικῆς τε καὶ ὑλικῆς καταπτώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου γράφουσιν εἰς τὰς ἐκθέσεις των οἱ προβλεπταὶ κἄπως ἐξωγκωμένα τὰ πράγματα, ἴσως περισσότερα ἀφ' ὅσα πράγματι συνέβαινον, ἐκ φανατισμοῦ ἴσως ἢ ὑπερβολικοῦ ζήλου, ὡς θὰ ἴδωμεν.

4) *Ὁ Πρόλας* Mon. Ven. *Τόμ. I, σελ. 64 καὶ Τόμ. II σ. 109 ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἐπισκοπὴ Χερρονήσου ἦτο ἀκόμη Ἑλληνικὴ κατὰ τὸ ἔτος 1248 καὶ ὁ Ἐπίσκοπός της εὑρίσκετο εἰς σχέσεις μὲ τὸν Αὐτοκράτορα Κων)πόλεως. Ἐπίσης ἀναφέρει*

Κρήτης καταγόμενοι, ὡς Διονύσιος Ζανετῖνος ἐκ Μυλοποτάμου, Ἰωάννης (εἰς ἄλλα ἔγγραφα ὑπάρχει Γεώργιος) Παλαιόπαπας Ἐπίσκοπος Κισάμου κατὰ τὸ 1580. Οὗτος κατέβαλε πᾶσαν ἐνέργειαν, ὅπως μεταβάλῃ τὴν Ἐπισκοπὴν ταύτην εἰς παπικὸν κέντρον, ἀλλὰ προσέκρουσεν ἐπὶ τῆς ἀδαμάστου ἐμμονῆς τῶν κατοίκων εἰς τὴν Ὀρθόδοξον θρησκείαν. Μὴ δυνάμενος δὲ νὰ ὑποφέρῃ τὴν περιφρόνησιν ταύτην, ἀνεχώρησεν εἰς Βενετίαν, συναποκομίζων και τὰ πλούτη τῆς Ἐπισκοπῆς του, τὰ ὁποῖα καὶ διέθηκε πρὸς ἵδρυσιν ὁμωνύμου Κολλεγίου εἰς Πατάβιον. Ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω ὑπάρχει εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου Παταβίου, διαθήκη τοῦ Ἰωσὰφ Παλαιόπαπα Ἐπισκόπου Κισάμου 1583, 18 Φεβρουαρίου, διὰ τὴν ἵδρυσιν κολλεγίου ἐν Παταβίῳ (Testamento di Giosafatte Paleopapa, Vescovo di Kisamo, per la fontazione di un Collegio Greco a Padova [1]). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου πάντοτε Ἐπισκόπου, ἀφοῦ συμφωνεῖ καὶ ἡ χρονολογία 1580 καὶ 1583. Ἡ Γαληνότης δὲν ἐπέτρεψε ποτὲ καθ' ὅλον τὸν μακραίωνα τῆς ἐν Κρήτῃ κυριαρχίας της, τὴν παραμονὴν Ἕλληνος Ὀρθοδόξου Ἐπισκόπου ἐν τῇ νήσῳ, οὔτε καὶ τῶν ἄλλων λογίων Ἑλλήνων ἐν Κρήτῃ ἢ εἰς τὰ Κύθηρα, Ἐπισκοπὴν ἐξαρτωμένην ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐκ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης ἢ τὴν Νάξον. Τὸ παράδειγμα τοῦ πολυπαθοῦς Μαξίμου Μαργουνίου, ἐκλεγέντος ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Κυθήρων καὶ οὐδέποτε δυνηθέντος νὰ καθέξῃ τὴν Ἐπισκοπὴν ταύτην, εἶναι σαφὴς ἀπόδειξις περὶ τοῦ—ἀδικαιολογήτου—φόβου τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία ἐφο-

---

Νικηφόρον τινὰ Ἐπίσκοπον φυγάδα ἐκ Κων)πόλεως τῷ 1303 καὶ Μακάριον τελευταῖον Ἐπίσκοπον τῶν «σχισματικῶν Ἑλλήνων» 1371. (Ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, οὔτε οἱ σημερινοὶ Καθολικοί, καίτοι κατὰ τὰ ἄλλα σοφοὶ ἴσως, δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένοι φανατισμοῦ, καὶ ἐνῷ οὗτοι εἶναι οἱ πραγματικῶς σχισματικοί, καλοῦσιν ἡμᾶς σχισματικούς !) Πάντα ταῦτα χρήζουσι μεγάλης σαφηνείας. Ἐπίσης ἡ συμφωνία Ἀλεξίου Καλέργη μετὰ τῆς Γαληνοτάτης καὶ τοῦ Πάπα, νὰ διορίζῃ ὁ Καλέργης Ἐπίσκοπον τῆς ἐκλογῆς του εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ἀρίου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μυλοποτάμου, ἔμεινεν ὡς εἴπομεν ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἕνεκεν τῆς σφοδρᾶς ἀντιδράσεως τοῦ Λατινικοῦ κλήρου.

1) Βιβλιοθήκη Πανεπ. Παταβίου. Documenti del Collegio Paleopapa Busta 606 N. 6992 *Ἴδ. καὶ* Tea, *ἔνθ' ἀνωτ. σ. 57.*

βεῖτο τὰ φῶτα τῶν λογίων καὶ τὴν παραμονὴν αὐτῶν εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς κατεχομένας Ἑλληνικὰς χώρας. Πάντες οἱ μεγάλοι καὶ λόγιοι Κρῆτες τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος ἔζησαν μακρὰν τῆς πατρίδος των. Ἂν δέ τις ἐζήτησεν ἐκεῖ καταφύγιον, ἀπηλάθη ὑπὸ συνοδείαν ἢ ἠναγκάσθη νὰ κλεισθῇ εἴς τι Μοναστήριον ὅπου ἦτο ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνος 1). Πρὸς παραμονὴν Ἕλληνος Ἐπισκόπου ἐν Κρήτῃ ἀνθίστατο ὁ εἰς ἄκρον φανατικὸς Λατινικὸς Κλῆρος καὶ ἡ Δημοκρατία ἐφοβεῖτο τὴν μῆνιν καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Ποντίφηκος. Ἐφοβεῖτο τὴν ἐπιρροὴν τῶν Ἑλλήνων Ἐπισκόπων παρὰ τῷ λαῷ καὶ τῷ κλήρῳ καὶ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, τοῦ ὁποίου αἱ σχέσεις μὲ τὸν Σουλτᾶνον ἐθεωροῦντο ὑπ' αὐτῆς πάντοτε ὕποπτοι. Ὁ Φοσκαρίνης ἐγνώριζεν ὅτι «ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἔπιπτεν εἰς τὴν πυρὰν διὰ τὸν Πατριάρχην του» καὶ συνεβούλευεν εἰς τὰς ἐκθέσεις του τὴν Γερουσίαν τῆς Βενετίας νὰ μὴ γίνωσι μὲν δεκτοὶ Ἕλληνες Ἐπίσκοποι ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ νὰ θεωρῆται ὁ Πατριάρχης φίλος τῆς Βενετίας καὶ καταβάλληται πᾶσα προσπάθεια ὅπως μὴ ὑπόκειται οὗτος εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν Τούρκων 2). Ἡ Γαληνοτάτη ἔβλεπε πρὸς τούτοις τὴν διηνεκῶς αὐξανομένην κατάπτωσιν τῆς Λατινικῆς θρησκείας ἐν τῇ νήσῳ 3). Ἐπηρεάζετο ἀπὸ ὑπερζηλωτὰς καὶ φανατικοὺς Προβλεπτάς της καὶ δὲν ἤκουεν ἄλλους μετριοφρονεστέρους. Ἡ πρότασις τοῦ Leonin Servo 4)

---

1) Tea, ἔνθ' ἀνωτέρω σ. 73.

2) Relazion. Foscarini 1575 καὶ Relaz. Alvise Grimani 1586, Bust. 79. Ἐπίσης Relaz. Girolamo Trevison 1627, Bust. 80 καὶ ἀλλαχοῦ.

3) Τῷ 1587 ἔγραφεν ἡ Γαληνοτάτη πρὸς τοὺς Προβλεπτάς της ἐν Κρήτῃ νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἐπιστρέφοντας εἰς τὰς ἕδρας των Ἐπισκόπους νὰ συγκρατήσωσι τοὺς Λατίνους εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν θρησκείαν... Ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀπεσκίρτησαν ἕνεκεν τῆς ἀπουσίας τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν ἱερέων, θὰ θελήσωσι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν θρησκείαν μας πρὸς δόξαν τοῦ Ἁγίου Θεοῦ καὶ πρὸς ἰδίαν αὐτῶν ὠφέλειαν... Ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐξασκήσητε ὅλην σας τὴν ἐπιρροὴν εἰς τοὺς Ἐπισκόπους ὅπως λειτουργήσωσιν ὅλαι αἱ Λατινικαὶ Ἐκκλησίαι πρὸς παρηγορίαν τῶν κατοίκων, ἵνα οὗτοι ἐξακολουθήσωσι πρεσβεύοντες τὴν Λατινικὴν θρησκείαν, ἡ ὁποία δὲν πρέπει νὰ φθείρηται ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν Ἐπισκόπων καὶ Κληρικῶν.

4) Ἡ Eva Tea *θέλει τὸν* Leonin Servo *ἐκ Κων)πόλεως ἔμπορον μὲ ἔνδυμα διπλωμάτου ὡσεὶ τὸ ὄνομα* Leonin Servo

καὶ ἄλλων νὰ στέλλωνται εἰς Κρήτην Ἐπίσκοποι διὰ τὴν Ὀρθόδοξον θρησκείαν, πρότασις γενομένη κατ' ἀρχὴν δεκτὴ ὑπὸ τῆς Γερουσίας, ἐγκατελείφθη πάραυτα εἰς τὰς διαμαρτυρίας τοῦ Φοσκαρίνη. Οὗτος ἦτο μὲν ἐκ τῶν καλλιτέρων ὑπαλλήλων, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισεν ἡ Κρήτη ἐπὶ Βενετοκρατίας καὶ εἶχε σταλῆ εἰς τὴν νῆσον ὡς μεταρρυθμιστὴς μὲ ἀπόλυτον ἐξουσίαν, ἀλλὰ φανατικὸς Καθολικὸς καὶ Ἑλληνόφοβος παρεσύρετο ὑπὸ τοῦ φανατισμοῦ του καὶ τοῦ λατινικοῦ κλήρου.

Τῷ 1588 ἐζήτησεν, ἐκ συμφώνου βεβαίως μὲ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ἀπὸ τὴν Γερουσίαν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβῆρος, οὗτινος ὡς γνωστόν, ἕδρα ἦτο ἡ Βενετία, νὰ κατέλθῃ εἰς Κρήτην καὶ διευθετήσῃ τὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Κλήρου. Ὁ Φοσκαρίνης ὅμως ἐπολέμησε σφοδρῶς τὴν πρότασιν καὶ ἐπέσεισε τὸν Τουρκικὸν κίνδυνον ἐκ τῆς ἐπαφῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου μὲ τοὺς Κρῆτας. Ἡ καχύποπτος Βενετία διεῖδεν ἀμέσως Τουρκικὸν δάκτυλον, συνωμοσίας μὲ τὸν Πατριάρχην καὶ τοὺς Τούρκους! Ἀποτέλεσμα, ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης ἀδείας, ἐφυλακίσθη ὁ Φιλαδελφείας, ὁ ὕποπτος συνωμοσίας καὶ μόνον κατόπιν ἐπιστολῶν τοῦ Βαΐλου τῆς Γαληνοτάτης ἐκ Κων)πόλεως, ἠλευθερώθη καὶ παρεχωρήθησαν αὐτῷ ὡς ἀμοιβή, πρόσθες καὶ παρηγορία, 25 λίραι μηνιαίως!

Ὁ Φοσκαρίνης ἐγνώριζε προσωπικῶς τὸν Σεβῆρον. Γράφει λοιπόν, μεταξὺ ἄλλων, πρὸς τὴν Γερουσίαν. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας εἶναι πολὺ ἐπιτήδειος, ὀξυδερκής, ἐκθέτει καλῶς τὰς σκέψεις του, ἀκριβῶς διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει. Ὡς ἀντελήφθην, δὲν ἐπιδιώκει κανὲν ἀξίωμα ποῦ θὰ ἠδύνατο νὰ τοῦ προσφέρῃ ἡ Λατινικὴ θρησκεία, οὔτε γνωρίζω ἂν ἐπιζητῇ ἀξίωμα ποῦ θὰ ἠδύνατο νὰ τοῦ προσφέρῃ ἡ Ἑλληνική.... Τὸ Βασίλειον τῆς Κρήτης δὲν ἔχει ἀνάγκην τούτου ἢ ἄλλου τινὸς ὁμοίου. Φέρει κατόπιν διάφορα ἐπιχειρήματα ὁ Φοσκαρίνης. Τὸ δικαίωμα λ. χ. τοῦ Κράτους νὰ μὴ δέχηται ἀνθρώπους ἐπιφόβους. Τὰς ἀποφάσεις τῆς Γερουσίας καὶ πολὺ πρότερον ἤδη ἀπὸ τοῦ 1454

νὰ εἶναι Ἑλληνικὸν καὶ ἡ γνώμη τούτου νὰ μὴ ἐπανελήφθη καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀντιπροσώπων τῆς Βενετίας ἐν Κρήτῃ. Tea *ἔνθ' ἀνωτ. σ. 13.*

περὶ τοῦ Ἑλλην. Κλήρου τῆς νήσου καὶ τὰς τοῦ 1575, ὅτι ἡ Γερουσία ἐδέχετο νὰ ἐκλεγῶσιν ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου 4 Ἐπίσκοποι καὶ εἷς Ἀρχιεπίσκοπος εἰς τὴν Κρήτην καὶ ὅτι κατόπιν τῶν διαμαρτυριῶν του καὶ τῆς ἐκθέσεώς του τοῦ 1575, ἐγκατέλειψεν ἡ Γερουσία τὸ σχέδιον ἐκεῖνο. Λέγει ὅτι ἀπηγόρευσεν εἰς τὸν Φιλαδελφείας νὰ κηρύττῃ εἰς τὰ Χανία καὶ ὑπενθυμίζει τὴν ἀπαγόρευσιν εἰς τὸν Μαργούνιον νὰ καταλάβῃ τὴν ἐπισκοπικήν του ἕδραν ἢ καὶ νὰ παραμείνῃ ἐν Κρήτῃ καὶ τὰς ἰδίας ἀπαγορεύσεις εἰς τοὺς ἐπισκόπους Ζακύνθου, Κερκύρας καὶ Νάξου, καὶ ἐπισείει τὸν Τουρκικὸν κίνδυνον ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι οὗτοι εἶναι ἐπίφοβοι εἰς τὸ Κράτος, διότι οἱ Τοῦρκοι ὑποκινοῦσι τὰς φιλοδοξίας αὐτῶν καὶ συνωμοτοῦσι 1). Τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῆς στάσεως ταύτης τοῦ Φοσκαρίνη κατὰ τοῦ Σεβήρου τὰ εἴπομεν.

Τῷ 1593 πάλιν ἄλλος Προβλεπτής, ὁ Μοτσενῖγος, ἐπρότεινε νὰ στέλλωνται τοὐλάχιστον ἀνὰ 5—6 μῆνας Ἕλληνες Ἐπίσκοποι εἰς Κρήτην, πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ Κλήρου. Τὰ Ἑλληνικὰ Μοναστήρια καὶ ὁ Κλῆρος θὰ τοῖς παρεῖχον τὰ μέσα τῆς διαμονῆς, ἡ δὲ Γαληνοτάτη θὰ ὠφελεῖτο διότι πάντως οἱ Ἐπίσκοποι οὗτοι θὰ παρεκίνουν τοὺς κατοίκους νὰ προσέρχωνται νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὰς γαλέρας 2). Ἀλλὰ καὶ ἡ πρότασις αὕτη ἀπερρίφθη καθὼς καὶ αἱ προηγούμεναι. Ἐπίσης ὁ Γενικὸς Προβλεπτὴς Μολὶν συνεβούλευε τῷ 1632 ὅτι θὰ ἦτο ὠφέλιμον ὅπως ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ Πατριάρχου ἐκλεγῶσιν εἰς Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας νήσους Ἕλληνες Ἐπίσκοποι καλῆς διαγωγῆς καὶ πίστεως πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ὑπάρχουσι δὲ τοιοῦτοι, διότι οἱ Ἐπίσκοποι οὗτοι θὰ εἶχον τὴν ὑποστήριξιν τοῦ λαοῦ, ὅστις κατὰ μεγάλην πλειονότητα εἶναι Ἑλληνικός 3). Ὥστε δὲν πρέπει νὰ παραμένῃ οὐδεὶς Ἕλλην Ἐπίσκοπος ἐν Κρήτῃ ἢ ἀλλαχοῦ τῶν Βενετοκρατουμένων Ἑλληνικῶν χωρῶν. Οὗτοι εἶναι ἐντολοδόχοι τοῦ Πατριάρχου καὶ ὁ Πατριάρχης εἶναι ἐπίφοβος καὶ ὕποπτος διότι ἐκλέγεται ἀπὸ τὸν Σουλτᾶνον! Ἀλλ᾽

---

1) Ἐπιστολὴ G. Foscarini al Senato 1588, Museo Correr 1150.

2) Relazion. Juana. Mocenigo, Arch. St Bust. 75.

3) Relazion. Molin.

ὁ Πατριάρχης πρέπει νὰ εἶναι φίλος τῆς Βενετίας. Ἔχει μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ ὁ Βάϊλος, ἀλλὰ κρυφίως (Βενετσιάνικη διπλωματία) καὶ νὰ τοῦ προσφέρῃ δῶρον χρυσοῦν σταυρὸν ἀξίας 200 Βεν. τσεκινίων 1).

Οὕτω ὁ Ἑλλ. Ὀρθόδοξος Κλῆρος Κρήτης, στερούμενος ἰδίων Ἐπισκόπων, ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν Λατῖνον Ἀρχιεπίσκοπον τῆς νήσου, διὰ τὰς Ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις καὶ ἐκ τῶν Βενετικῶν ἀρχῶν διὰ τὰς λοιπάς. Αἱ Ἀρχαὶ διώριζον τὸν Π ρ ω τ ο π α π ᾶ ν καὶ τὸν Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η ν, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὴν ἱεραρχίαν τῆς Κρήτης! Ὁ Πρωτοπαπᾶς ἦτο εἶδος Βηκαρίου τῆς Δημοκρατίας. Οἱ Πρωτοπαπάδες ἦσαν καθ' ὅλην τὴν νῆσον 4, ἀνὰ εἷς εἰς ἕκαστον διαμέρισμα. Εἰς τὸ Ἡράκλειον ἐξελέγετο ὑπὸ τοῦ Δουκὸς Κρήτης, εἰς δὲ τὰ Χανία, Ρέθυμνον καὶ τὴν Σητείαν ὑπὸ τῶν Προβλεπτῶν καὶ τῶν Συμβούλων των. Ἡ Βενετία ἐπενέβαινε μόνον εἰς περίπτωσιν ἀσυμφωνίας ἢ διὰ νὰ ἐκλεγῇ πρόσωπον πιστὸν πρὸς αὐτήν. Ἡ Κυβέρνησις μάλιστα τῆς νήσου δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Πρωτοπαπάδες νὰ ἐξασκήσωσι τὰ ἱερατικὰ αὐτῶν καθήκοντα, ἂν πρῶτον δὲν ὡρκίζοντο πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν Γαληνοτάτην Δημοκρατίαν. Ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἱερεῖς. Πολλάκις μάλιστα ἐξήσκησεν ἐμπράκτως τὸ δικαίωμα τοῦτο, διατάξασα τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Πρωτοπαπᾶ Ρεθύμνης Πέτρου Ζαγγαροπούλου, ὡς μὴ πιστοῦ πρὸς τὴν Βενετίαν καὶ τὴν ἐκλογὴν νέου Πρωτοπαπᾶ 2). Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἐξ ἄλλου, διεξεδίκησε τὸν διορισμὸν τῶν Πρωτοπαπάδων καὶ Πρωτοψαλτῶν καὶ οὕτω ἐπήρχετο ῥῆξις. Οὕτω ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μᾶρκος Ἰουστινιάνης ἔγραφε τῷ 1394 ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως Κρήτης, διότι αὕτη διώρισε Πρωτοπαπάδες καὶ Πρωτοψάλτας. Ἡ Κυβέρνησις δὲ ἀπήντα ὅτι ὁ διορισμὸς τούτων ἀνήκει εἰς αὐτὴν καὶ ὅτι εἶναι ἀστήρικτοι αἱ διαμαρτυρίαι ὅτι ἡ Πολιτεία ἐπεμβαίνει εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας 3). Οἱ Προβλεπταὶ πολλάκις ἐπρότεινον

---

1) Ἐπιστολὴ Ἀνδρέα Tron πρὸς τὸν Βάϊλον τῆς Βενετίας ἐν Κων)πόλει 1618, 17 Αὐγούστου, Dona 489.

2) Ducale di Nicolo Tron πρὸς Benedetto Gritti 1478, 29 Maggio, A. C. 489. Lamansky, ἔνθ' ἀνωτέρω app. 045.

3) Ἴδε Lamansky ἔνθ' ἀνωτ. app. καὶ Noiret ἔνθ' ἀνωτ.

εἰς τὴν Δημοκρατίαν ν' αὐξηθῶσι τὰ προνόμια τῶν Πρωτοπαπάδων, διὰ νὰ τοὺς καταστήσῃ περισσότερον ἀφωσιωμένους πρὸς τὴν Βενετίαν καὶ τοὺς ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Πατριάρχου 1). Ὁ Πρωτοψάλτης κατ' ἀρχὰς περιωρίζετο μόνον εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ψάλτου, κατόπιν ὅμως τὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα αὐτοῦ ηὐρύνθησαν τόσον ὥστε νὰ συγχέωνται μετὰ τῶν τοῦ Πρωτοπαπᾶ. Ἐφόρει οὗτος στιχάριον καὶ ἐξελέγετο μεταξὺ τῶν ἐμπνεόντων ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν Κυβέρνησιν Κρήτης καὶ τὴν Βενετίαν.

Καίτοι ὁ Ἑλληνικὸς Ὀρθόδοξος Κλῆρος ἐστερεῖτο ἱεραρχίας. Καίτοι παρεμβάλλοντο ἄπειροι δυσχέρειαι ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν τῆς Βενετίας εἰς τοὺς Ἐπισκόπους, τοὺς ὁποίους ἐνίοτε ἐζήτει τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον νὰ στείλῃ εἰς Κρήτην πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς πίστεως καὶ τακτοποίησιν τῶν πνευματικῶν ὑποθέσεων τοῦ Κλήρου. Καίτοι ὁ Κλῆρος οὗτος εὑρίσκετο ἐν οἰκονομικῇ καὶ ἠθικῇ καὶ ἐν πνευματικῇ καταστάσει καὶ ἀμαθείᾳ ὁμοίᾳ μὲ τὸν Λατινικόν, ἂν μὴ καὶ χειροτέρᾳ. Καίτοι ἐθεωρεῖτο φανατικὸς καὶ μισαλλόδοξος, ἐνῷ τοιοῦτος πράγματι ἦτο ὁ Λατινικός, ἀπειθάρχητος καὶ ἀνυπότακτος. Καίτοι διεβάλλετο ἀεννάως ὑπὸ τῶν μὲν καὶ ὑπεβλέπετο ὑπὸ τῶν δὲ (Λατιν. Κλήρου καὶ ἀντιπροσώπων Βενετίας), ὡς δῆθεν ἕτοιμος πάντοτε εἰς προδοσίαν καὶ συνωμοσίας μὲ τοὺς Τούρκους. Ἐν τούτοις ἓν εἶναι βέβαιον, ὅτι οἱ δυστυχεῖς καὶ ἀμαθεῖς καὶ ἁπλοῖ οὗτοι ἱερεῖς, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ πάτρια καὶ εἶχον ἐστραμμένα τὰ ὄμματα πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον περιμένοντες τὴν ἡμέραν τῆς ἐκ τοῦ Βενετικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθερώσεως αὐτῶν. Οἱ Κρῆτες, ὡς καὶ πάντες οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, ἐφύλαξαν τὴν θρησκείαν καὶ τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἔθιμα αὐτῶν καὶ ἦσαν πάντοτε ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν των, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ μόνον ἀπέβλεπον μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων καὶ εἰς αὐτὴν εἶχον στηρίξει τοὺς πόθους των πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ ἀπελευθέρωσιν, ἔγραφεν ὁ Θερειανὸς 2).

---

1) Relazion. Girolamo Trevissan Prow. Generale al Senato. Arch. St Bust 80.

2) *Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Θερειανοῦ, Τόμ. III. Πρόλογος (Τεργέστη 1890). Παράβ. καὶ Α. Δημητρακοπούλου, Ὀρθόδοξος Ἑλλάς, Λειψία 1882.*

Παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ κλήρου ἵστατο πάντοτε ὁ λαὸς τῆς Κρήτης, ὅστις περιέβαλλε δι' ἐμπιστοσύνης τοὺς ταπεινοὺς τούτους καὶ ἁπλοῦς ἱερεῖς καὶ διὰ μεγάλης ὑπολήψεως ἐτίμα. Οἱ προβλεπταὶ ἐγνώριζον τοῦτο καὶ ὅτι ὁ λαὸς ἐκαλλιέργει ἐν συναγωνισμῷ τὰ κτήματα τῶν ἱερέων δωρεάν. Ὅτι ὁ λαὸς ἤκουε περισσότερον τοὺς ἱερεῖς παρὰ τὰς Βενετικὰς ἀρχὰς καὶ ἐξετέλει διαταγὰς εὐκολώτερον ἀπὸ τὰς ἀποφάσεις τῶν δικαστῶν καὶ ὅτι ὅστις ἔχει μαζύ του τοὺς ἱερεῖς καὶ τὸν λαὸν 1). Ταῦτα ἐξηγοῦντο ὡς δεισιδαιμονία τοῦ λαοῦ ὑπὸ τῶν Προβλεπτῶν, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπεν ἡ Βενετία καὶ οἱ Προβλεπταί της νὰ εἶχον καλλίτερον ψυχολογήσει τὸν λαὸν τοῦτον καὶ τὸν Κλῆρον τῆς νήσου. Θὰ ἔπρεπεν ἄλλως νὰ ἔχῃ σταθμίσει τὰ Διοικητικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ αὐτῆς μέτρα. Θὰ ἔπρεπε ν' ἀκούσῃ τὰς συμβουλὰς τῶν μετριοφρονεστέρων αὐτῆς Προβλεπτῶν καὶ ὄχι τοὺς ὑπερζηλωτὰς διοικητάς, οἱ ὁποῖοι ἐξήσκουν πολλάκις ζῆλον Καθολικισμοῦ καὶ φανατισμὸν μεγαλείτερον καὶ τῆς Κυβερνήσεως, τὴν ὁποίαν ἀντεπροσώπευον. «Οἱ Διοικηταὶ τῆς νήσου πρέπει νὰ κρατοῦν τὴν ζυγαριὰ πάντοτε ἴσια», συνεβούλευεν ὁ συνετὸς Φραγκῖσκος Μοροζίνης 2). Τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώξῃ ἡ Γαληνοτάτη καὶ τοὺς ἰθαγενεῖς καὶ τοὺς ἀποίκους καὶ διὰ τὰς δύο θρησκείας. Δὲν θὰ ἔπρεπε λοιπὸν οἱ Διοικηταί της νὰ ἀφίνωνται καὶ παρασύρωνται ἀπὸ τὸν φανατικὸν Λατινικὸν Κλῆρον ἐναντίον τῶν Ὀρθοδόξων. Ἐγνώριζον καλῶς καὶ ἔβλεπον οἱ Διοικηταὶ οὗτοι καὶ οἱ Προβλεπταὶ τῆς Βενετίας ὅτι ὁ Λατινικὸς Κλῆρος ἦτο πράγματι φανατικὸς καὶ μισαλλόδοξος καὶ πολεμικὸς καὶ μικρολόγος καὶ ἀπαιτητικός, ὅσον καὶ ἄδικος, ὄργανον τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς νήσου, ἥτις πάλιν ἦτο ὄργανον τῆς προπαγάνδας Fide καὶ τοῦ Ποντίφηκος τῆς Ρώμης. Ἀμελὴς καὶ ἄνευ πατριωτισμοῦ καὶ ξένος πρὸς τὰς τύχας τῆς δυστυχοῦς ἐκείνης χώρας, τὴν ὁποίαν ἀπεμύζα!

Ἀντὶ δὲ τούτων, τί βλέπομεν νὰ πράττῃ ἡ Βενετία; Προσεποιεῖτο λ. χ. ὅτι ἐσέβετο καὶ ἐπροστάτευε τὴν θρη-

---

1) Arch. St. Relazion. Luca Michael, 1571 καὶ 1582 Bust. 78 καὶ Relazion. Trevisan. Ἴδε καὶ Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 10.

2) Arch. St. Dispacci prow. 1527. Relazion. Morosini al Senato 1627.

σκείαν τῶν ὑπηκόων της, πράγματι ὅμως συνέδραμε τὸν Πάπαν ἐναντίον τοῦ «σχίσματος» καὶ τῶν «σχισματικῶν». «Ἡ Βενετία εἰργάσθη περισσότερον διὰ τὴν ἕνωσιν ἀπὸ τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας» ἔγραφεν ὁ Μπασαντόνα 1). Ὅταν, εἰς τὴν ψευδοσύνοδον ταύτην, ἠξίωσαν οἱ Ἕλληνες τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Ἑλληνικῶν Ὀρθοδόξων Ἐπισκοπῶν τῆς Κρήτης καὶ τῶν ἄλλων Βενετοκρατουμένων νήσων, ἐδόθη κατ' εἰσήγησιν βεβαίως τῆς πονηρᾶς διπλωματίας τῆς Βενετίας, ἡ γελοία ἀπάντησις, ὅτι θὰ ἦτο δίκαιον νὰ στερηθῶσι τούτων οἱ Λατῖνοι Ἐπίσκοποι, ἀλλ' ὅτι εἰς τὰς Ἐκκλησίας ἐκείνας ὅπου ὑπῆρχον δύο Ἐπίσκοποι, εἷς Ἕλλην καὶ εἷς Λατῖνος, θὰ ἔμενε μόνον ὁ Ἕλλην, ἂν πρὸ αὐτοῦ ἀπέθνῃσκεν ὁ Λατῖνος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἦσαν ἐπίσης Ἕλληνες. Ἂν ὅμως ἀπέθνῃσκε πρῶτος ὁ Ἕλλην, τότε ὁ Λατῖνος θὰ ἔμενε μόνος εἰς τὴν Ἐπισκοπήν, μετὰ τὸν θάνατον δὲ τούτου θὰ προέβλεπεν ὁ Ποντίφηξ τῆς Ρώμης διὰ τὴν διηνεκῆ κατοχὴν τῆς Ἐπισκοπῆς 2). Τὰς ἀποφάσεις δὲ τῆς ψευδοσυνόδου ταύτης, καίτοι δὲν ἐτήρησεν οὐδ' αὐτὸς ὁ Πάπας, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον οἱ Ἕλληνες, ἡ δὲ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία οὔτε καὶ τὰς ἀνεγνώρισεν, ἐν τούτοις ἡ Βενετία τὰς ἔλαβε κατὰ γράμμα καὶ τὰς ἔθηκεν ὡς βάσιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς της πολιτικῆς εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς κατεχομένας Ἑλληνικὰς χώρας!

Ὅταν τῷ 1369 ὁ Πάπας Οὐρβανὸς ὁ Ε΄ ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς Ὀρθοδόξους ἱερεῖς τῆς νήσου νὰ μεταβαίνωσιν ἔξω καὶ χειροτονῶνται ὑπὸ Ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων καὶ ὑπεχρέωσεν αὐτοὺς νὰ τελῶσι τὰς ἀκολουθίας κατὰ τὰ παπικὰ δόγματα, ἡ Δημοκρατία τότε ἡ ὁποία ἐφαίνετο ὅτι ἐσκόπει νὰ ἐφορμόσῃ ἄλλα μέτρα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπεχώρησεν εἰς τὰς παπικὰς ἀξιώσεις καὶ ἔδωκεν ἀναλόγους διαταγὰς εἰς τοὺς ὑπαλλήλους της. Ὅταν δὲ ἡ Βενετία ἐψήφιζε νόμους ὑπὲρ τῶν Ὀρθοδόξων ὑπηκόων της ἢ ἀπηύθυνε συμβουλὰς εἰς τοὺς Διοικητὰς καὶ Προβλεπτὰς τῆς νήσου νὰ μὴ ἐνοχλῶνται οὔτοι εἰς τὰ τῆς θρησκείας των ἢ νὰ μὴ διαρπάζωνται αἱ Ἐκκλησίαι των καὶ νὰ παρίστανται ἀντιπρόσωποι τῆς

1) Relazion. Foscarini, 1579. Bust. 78 καὶ Lamansky, ἔνθ' ἀνωτ. app. 070. καὶ 080. καὶ Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 18.21.

2) Μουσεῖον Correr. Κῶδιξ Dona 489, ἀριθ. 17.

Κυβερνήσεως εἰς τὰ κατὰ τῶν Ὀρθοδόξων ἱεροεξεταστικὰ δικαστήρια κλπ 1), ἦτο εὔκολον νὰ νομίζῃ τις ὅτι τὰ μέτρα ταῦτα θὰ προσέκρουον εἰς τὸν φανατισμὸν τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου καὶ θὰ ἔμενον ἀνεφάρμοστα. Τὰ ἡμίμετρα καὶ πολλάκις ἀνεφάρμοστα ταῦτα μέτρα τῆς Γαληνοτάτης καὶ ὁ φανατισμὸς τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου ἠνάγκαζον πολλάκις τὸν ἰθαγενῆ λαὸν νὰ ἀποστρέφηται πᾶν Λατινικόν, τὴν δὲ παπικὴν θρησκείαν περισσότερον τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Τούρκων 2). Πολλοὶ ὑποχρεωμένοι ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των ν' ἀκολουθῶσι τὰς Λατινικὰς λιτανείας, ἀπέφευγον μὲ πάντα τρόπον, ἴσως οὐχὶ τόσον ἐξ ἀντιπαθείας πρὸς τὰς Βενετικὰς Ἀρχάς, ὅσον διὰ νὰ μὴ ἔλθωσιν εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Λατίνους. Τοῦτο πάλιν δυσηρέστει τὴν Βενετίαν. Ἂν οἱ ὑπήκοοί της ἠγάπων τὸν Δόγην, διατὶ νὰ μὴ πηγαίνουν νὰ προσεύχωνται δι' αὐτὸν; ἔλεγεν ὁ ἀντιπρόσωπός της Basadonna 3).

Ἡ τακτικὴ τῆς Γαληνοτάτης, μετὰ τὴν ἀνάνυψιν καὶ ἰσχὺν τῶν ἰθαγενῶν τῆς νήσου, καὶ τὴν ὁσημέραι κατάπτωσιν τῶν ἀποίκων Βενετῶν, ἦτο μία: «νὰ γίνωνται νεωτερισμοί». Εἰς τοῦτο συνέτεινε μεγάλως τὸ καχύποπτον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διεῖπε καὶ τὴν Γερουσίαν τῆς Βενετίας καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους της ἐν Κρήτῃ, Διοικητάς τε καὶ Προβλεπτάς. Δὲν ἔβλεπον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς παρὰ μόνον ῥοπὴν πρὸς συνωμοσίας καὶ συνεννόησιν μετὰ τῶν Τούρκων. Ἡ τακτικὴ αὕτη ἐφηρμόζετο κυρίως ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς. Ταῦτα δὲ ἐνῷ ἐξηκολούθουν αἱ ἀλλεπάλληλοι καταχρήσεις καὶ ἡ ἀπληστία τῶν Ἀρχιεπισκόπων καὶ Ἐπισκόπων καὶ ἡ μισαλλοδοξία καὶ ὁ φανατισμὸς τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀντιπροσώπων της καὶ οἱ ἀφορισμοὶ τοῦ Πάπα!

Ἡ Βενετία ἠθέλησε νὰ φαίνηται ἀρεστὴ εἰς ὅλους. Συνεβούλευε λ. χ. διὰ τοῦ Λουκᾶ Μιχαὴλ: «Οἱ εὐγενεῖς, Κρῆτες καὶ Βενετοί, ἂς ζοῦν κατὰ τὸ Ρωμαϊκὸν δόγμα, οἱ πολῖται καὶ ὁ ὄχλος κατὰ τὸ Ἑλληνικόν.... Ὅλοι εἶναι χριστιανοί» 4). Ἐν τῇ πράξει ὅμως ἡ θεολογία αὕτη

---

1) Dona ἔνθ' ἀνωτ. καὶ παρὰ Lamansky. app. 043. Βλ. καὶ Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 18.

2) Relazion. Foscarini 1575, Bust. 78.

3) Relazion. Basadonna.

4) Relazion. Luca Michael, Bust. 78. Arch. St.

τῆς Γαληνοτάτης ἐφηρμόζετο, κατὰ διαταγὴν πάλιν αὐτῆς τῆς θεολογούσης Βενετίας, διαφορετικά: Ἐνεργεῖ σχισματικός τις ἱερεὺς προπαγάνδαν μεταξὺ Λατίνων; νὰ ἐξετασθῇ τοῦτο καὶ ἂν ἀποδειχθῇ ὡς ἀληθές, νὰ κρεμασθῇ οὗτος ἢ κατ᾽ ἄλλον τρόπον νὰ θανατωθῇ, ἀλλὰ κρυφίως. Δέρνει ὁ Διοικητὴς Πέτρος Κόντε τοὺς Ἕλληνας, διότι δὲν γονατίζουν καὶ δὲν προσεύχονται ὑπὲρ τοῦ Δόγη; καλῶς, ἀλλὰ νὰ γίνηται τοῦτο εἰς τρόπον ὥστε νὰ πιστεύῃ ὁ Πατριάρχης των ὅτι τοῦτο γίνεται χωρὶς τὴν διαταγὴν τῆς Βενετίας. Ὁ Ἐπίσκοπος Χανίων ἐξυβρύζει καὶ πιέζει τοὺς Ἕλληνας; νὰ τοῦ εἴπουν ὅτι ἡ Βενετία δὲν ἀνέχεται νεωτερισμούς. Τὸ αὐτὸ νὰ εἴπουν καὶ εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Ρεθύμνης 1).

Ὡς ἐλέχθη, ἡ Ἰησουϊτικὴ δικαιοσύνη τῆς ἀλλοπροσάλλου Βενετίας καὶ αἱ χριστιανικαὶ συμβουλαί της δὲν ἐφηρμόζοντο οὕτως ἐν τῇ πράξει. Προκειμένου μάλιστα περὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, τὰ πράγματα ἦσαν ἀκόμη τραγικώτερα. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Κρήτης εὑρίσκετο ἀπ᾽ εὐθείας εἰς συνεννοήσεις μὲ τὴν προπαγάνδαν Fide καὶ τὸν Πάπαν. Τὰ πολυώνυμα Μοναχικὰ τάγματα ἐξ ἄλλου ἤγειραν πάντοτε νέας ἀξιώσεις, ἐνέσπειρον ζιζάνια καὶ προεκάλουν διενέξεις. Κατηγόρουν ὅτι δὲν ἦτο ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ πάντοτε ἀρκούντως ἐνεργητικὴ ἐναντίον τῶν «σχισματικῶν καὶ αἱρετικῶν Ἑλλήνων». Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος πάλιν, εὑρίσκων οὕτω ἀφορμήν, ἐλάμβανε πιεστικὰ μέτρα κατὰ τῶν Ὀρθοδόξων. Τῷ 1578, ἀνενέωσε τὰ διατάγματα τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ Ε΄ νὰ μὴ χειροτονῶνται παρὰ μόνον Λατῖνοι ἱερεῖς. Νὰ μὴ γίνωνται κηρύγματα εἰς τὰς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας παρὰ μόνον μὲ τὴν ἄδειαν τοῦ Λατίνου Ἐπισκόπου καὶ μὲ θέμα τῆς ἐκλογῆς του. Οἱ Ὀρθόδοξοι ἱερεῖς νὰ ὑπογράψουν (ἱεροκρυφίως) ἔγγραφον, διὰ τοῦ ὁποίου ν᾽ ἀναγνωρίζουν τὸν Πάπαν Ρώμης ὡς κεφαλὴν τῆς Ἐκκλησίας 2). Ἡ Γαληνοτάτη πάλιν πληροφορηθεῖσα ταῦτα, ἔγραψεν εἰς τὸν Δοῦκα Κρήτης Ἑρμόλον Τέρπολον τῷ 1578: Ὑμεῖς πρέπει νὰ γνωρίζετε ὅτι μετὰ πάσης ἐπιμελείας φροντίζομεν, ὥστε οἱ ὑπήκοοί μας ἐν Κρήτῃ καὶ τὰ ἄλλα ἰδικά

---

1) Relazion. Foscarini, 1579. Bust. 78. Παράβ. καὶ Lamansky, ἐνθ᾽ ἀνωτ. app. 070, 073 καὶ 080 καὶ Tea, ἔνθ᾽ ἀν. σ. 13,21.

2) Μουσεῖον Correr. Κῶδιξ Dona 489.

μας μέρη, νὰ ἔχωσιν ἐλευθερίαν θρησκεύματος. Περὶ τούτου δὲ ἐγένοντο αἱ δέουσαι παραστάσεις εἰς τὸν Ποντίφηκα τῆς Ρώμης 1). Ἡ τακτικὴ αὕτη διοικήσεως λαοῦ γενναίου καὶ φιλελευθέρου ἐκ μέρους τῆς Δημοκρατικῆς Βενετίας, τὰ ἑκάστοτε σπασμωδικῶς λαμβανόμενα ἡμίμετρα καὶ οὐδέποτε ἐφαρμοζόμενα, αἱ ἀπάνθρωποι ἀδικίαι ἁρπαγαὶ καὶ πιέσεις τῶν φεουδαρχῶν καὶ τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου, προὐκάλεσαν πάντοτε τὴν ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ τούτου καὶ τὰς συχνὰς ἐπαναστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐν τῇ ἐξελίξει των ἐλάμβανον χαρακτῆρα ἱεροῦ θρησκευτικοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος: Ὡρκίζοντο νὰ πολεμήσωσιν «ἐναντίον τῶν Λατίνων ὑπὲρ πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας». Πάντοτε δὲ εἰς ὅλας τὰς ἐξεγέρσεις βλέπομεν πρωτοστατοῦντα τὸν Κλῆρον. Τῷ 1454 ἀναφέρεται συνωμοσία εἰς Ρέθυμνον μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Σήφην Βλαστὸν καὶ συνεργάτας πολλοὺς ἄλλους παπάδες. Τὴν συνωμοσίαν ταύτην προὔδωκεν εἰς τὰς Ἀρχὰς ὁ Ἑβραῖος Δαυῒδ Ἠλία Μαυρογόνατος 2). Τῷ 1458 ἑτέρα ἐξέγερσις εἰς Ρέθυμνον διαρκέσασα μέχρι τοῦ 1460 3). Εἰς ταύτην ἔλαβον μέρος πολλοὶ «ἄρχοντες» μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, Ἰωάννης Μελισσηνός, Ἰωάννης Γαβαλᾶς, ὅστις φέρεται ἀποσπασθεὶς τῶν συντρόφων του καὶ παραδοθεὶς εἰς τὰς Ἀρχὰς ἐφυλακίσθη, εἶτα ὅμως ἔτυχε συγγνώμης καὶ ἀμοιβῆς. Καὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν ταύτην φέρονται λαβόντες μέρος πολλοὶ παπάδες καὶ ὁ Πρωτοπαπᾶς, δι' ὃ καὶ ἐλήφθησαν κατ' αὐτῶν αὐστηρὰ μέτρα. Ἄλλης «σοβαροτάτης ἐπαναστάσεως» τῶν χωρικῶν Ρεθύμνου, ὑποθαλπομένης ὑπὸ τῶν Κληρικῶν, ποιεῖται μνείαν ὁ Μάρκος Καβάλλης ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν Γερουσίαν τῷ 1573. Ἀπεστάλη δὲ ὑπὸ τῆς Γαληνοτάτης ὁ κόμης Ἀβογάρδος, μὲ τὴν διαταγὴν νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ συγχωρήσῃ τοὺς ἀθώους χωρικούς. Μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν ἀπηγχονίσθησαν ὀκτὼ ἱερεῖς καὶ εἷς λαϊ-

---

1) Arch. St. Dispacci, 1578.

2) Muatso, Fragmenti del Regno di Candia. Σεμινὰρ Ἀρχιεπισκοπῆς Βενετίας.

3) Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, Τεργέστη 1908, σ. 21, σημείωσις.

κός1). Τὰ ἐν τῷ ἀρχείῳ τῆς Βενετίας ἔγγραφα ἀναφέρουν ὁμοίως ἑτέραν ἐπανάστασιν τῷ 1574, ἣν καλοῦσι συνωμοσίαν λαοῦ καὶ Κλήρου μετὰ τοῦ Πατριάρχου, ὅστις εἰς τὰ ὄμματα τῆς Δημοκρατίας ἦτο ἓν μὲ τὸν Τοῦρκον. Τὴν συνωμοσίαν ταύτην κατήγγειλε πρὸς τὸν Φοσκαρίνην ὁ Φραγκισκανὸς μοναχὸς Γαβριέλος, προστατευόμενος τῆς Βενετίας. Ὁ Πατριάρχης, λέγουσι τὰ ἔγγραφα, εὑρίσκετο εἰς μυστικὴν ἀλληλογραφίαν μὲ τοὺς κληρικοὺς τῆς περιφερείας Χανίων Γεώργιον Δεστεραῖον, Γεώργιον Τσαγγαρόπουλον (ἴσως τῆς οἰκογενείας τῶν κτητόρων Γουβεργέτου καὶ Ἁγίας Τριάδος) καὶ Δημήτριον Βλαστὸν Πρωτοψάλτην. Οὗτος κατηγορεῖτο ὅτι εὑρίσκετο ἀπὸ πολλοῦ χρόνου εἰς σχέσεις μετὰ τῶν Τούρκων καὶ παρηκολουθεῖτο αὐστηρῶς ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν Κρήτης2). Εἰς ὅλας ταύτας τὰς ἐπαναστάσεις ζητοῦσιν οἱ Βενετοὶ ἱστορικοὶ ἄλλα αἴτια, ὡς νὰ μὴ ἔφθανον τὰ πολλάκις ἀναφερθέντα· βλέπουσι δὲ πανταχοῦ τὴν ἀνάμιξιν τῶν Τούρκων. Ἴσως, γράφουσιν οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν πάντοτε ἕτοιμοι ν᾿ ἀνοίξωσι νέας ὁδοὺς πρὸς τὴν Δύσιν, ἐζήτουν νὰ ἐπωφεληθῶσι τῶν ταραχῶν καὶ προκαλέσωσι συμφωνίαν μεταξὺ τοῦ Κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς νήσου καὶ τοῦ Πατριάρχου καὶ καρπωθῶσιν ὠφελείας. Εἶναι δύσκολον νὰ κατανοήσῃ τις τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῶν ἱστορικῶν τούτων καὶ τῶν χρονογράφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ σήμερον ἀκόμη δὲν δύνανται νὰ ἐξηγήσωσι πῶς οἱ Τοῦρκοι ἄφινον τοὺς Ἕλληνας Ἐπισκόπους νὰ ζῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἥσυχοι εἰς τὰς ὑπ᾿ αὐτῶν κατεχομένας χώρας, ἐνῷ ἡ Βενετία ἀπηγόρευε τοῦτο εἰς τὰς κτήσεις της. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν δύνανται καὶ οἱ τοῦ αἰῶνός μας ἱστορικοὶ νὰ ἐξηγήσωσι. Τὰ ἔγγραφα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος εἶναι γεμάτα ἀπὸ συνωμοσίας, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εὑρίσκονται πάντοτε πρωτοπαπάδες καὶ καλόγηροι καὶ πρωτοψάλται. Τοῦτο καὶ ἂν ἀκόμη δὲν σημαίνῃ ἀπ᾿ εὐθείας προδοσίαν πρὸς τὸν Τοῦρκον, ἐν τούτοις τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σουλτᾶνος ἠνείχετο τοὺς Ἕλληνας Ἐπισκόπους εἰς τὰ μέρη του, ἐνῷ ἡ Βενετία δὲν τοὺς ἄφινεν οὔτε κἂν ν᾿ ἀποβιβασθῶσιν εἰς Κρήτην, ἀρκεῖ νὰ ἐξηγή-

1) Relazion. Marino Cavalli, Bust. 78.

2) Relazion. Foscarini, Bust. 78.

ση τὴν στάσιν τῶν Κρητῶν πρὸς τοὺς ἀπίστους Τούρκους 1).

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἐξάγεται ὅτι ἡ Βενετικὴ Δημοκρατία δὲν μετεχειρίσθη τοὺς ὑπηκόους της πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατὰ τοὺς μακροὺς χρόνους τῆς ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίας της καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα ἦτο καταθλιπτικὸν καὶ ἄδικον. Δὲν ἔδειξε ποτὲ πραγματικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ τῆς νήσου, ἀλλὰ τὸν ἐκράτει εἰς τελείαν ἀμάθειαν καὶ δὲν τὸν ἐπροστάτευε σοβαρῶς ἀπὸ τοὺς φεουδάρχας καὶ τὸν Λατινικὸν Κλῆρον. Δὲν ἔκτισε σχολεῖα ἐν Κρήτῃ, ἔκτισεν ὅμως Μοναστήρια καὶ φρούρια καὶ στρατῶνας, ἐπὶ τῶν ὁποίων, ὡς εἴπομεν ἄλλοτε, ὕψωσεν ὁ βάρβαρος Τοῦρκος τὴν ἡμισέληνον, ἕως ὅτου ἦλθεν ἡ εὐλογημένη ἡμέρα καὶ ἀντικατεστάθη αὕτη διὰ τοῦ σταυροῦ, κατόπιν αἰώνων δουλείας καὶ διὰ ποταμῶν αἱμάτων τοῦ γενναίου λαοῦ τῆς νήσου καὶ μεγάλων θυσιῶν τοῦ εὐγενοῦς Ἑλληνικοῦ Γένους.

Ὀλίγα ἔπραξεν ἡ Βενετία ἀφ' ἑαυτῆς ἐν Κρήτῃ, περισσότερα ἴσως ἀναγκασθεῖσα ὑπὸ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἔπραξεν ἀφ' ἑαυτῆς προδίδει τοὺς σκοποὺς τῆς μονίμου, τῆς ἀενάου κατοχῆς καὶ τῆς ἐκλατινίσεως τῆς νήσου. Δὲν ἐπέτυχεν ὅμως, διότι τοῦτο ἀπήτει τὴν ἀφομοίωσιν, τὴν ψυχικὴν μεταβολὴν τῶν ἰθαγενῶν. Οἱ κάτοικοι ἐξεμηδενίσθησαν βεβαίως καὶ ἠφανίσθησαν κατ' ἀρχάς, ἀλλ' ἔμειναν ἀκέραιοι εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς παραδόσεις, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα τὰ Ἑλληνικά. Στενότατα συνδεδεμένη μὲ τὸν κλῆρόν των, ὅστις καίτοι ἐξεμηδενίσθη καὶ οὗτος καὶ ἐταπεινώθη καὶ περιῆλθεν εἰς τελείαν ἀμάθειαν, ἐν τούτοις δὲν ἀπώλεσε ποτὲ τὸ αἴσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς μεγάλης του ἀποστολῆς. Τὸν διέπνεε πάντοτε, διὰ μέσου τῶν αἰώνων τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, σεβασμὸς καὶ ἀγάπη πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον θρησκείαν του, ἀγάπην πρὸς τὸν λαόν του, μετὰ τοῦ ὁποίου συνέπασχε καὶ ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν θρησκευτικήν του Ἀρχήν, τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ εἶχε, μετὰ τοῦ λαοῦ, ἐστραμμένα τὰ ὄμματα—μετὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν τῆς πτώσεως τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων—

1) Tea, ἔνθ' ἀνωτ. σελὶς 11.

περιμένοντες τὴν ἀπελευθέρωσίν των. Λαὸς καὶ Κλῆρος διετήρουν πάντοτε τὸ αἴσθημα τῆς καταγωγῆς των καὶ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παρελθόντος των καὶ δὲν ἐπῆλθεν ἡ φυσικὴ καὶ ψυχικὴ συγχώνευσις μετὰ τῶν Βενετῶν ἀποίκων. Ἡ μεγάλη ἐπανάστασις τοῦ 1363, λέγουσιν οἱ Βενετοὶ χρονογράφοι ὅτι ἦτο παραφροσύνη, ἀλλ' ἕτεροι παρατηροῦσιν ὅτι ἦτο συνέπεια τῆς κρίσεως, τὴν ὁποίαν διήρχοντο δύο λαοί, τῶν ὁποίων ἀνεμίχθησαν τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰ συμφέροντα καὶ ἐξηγέρθησαν ἐναντίον ἐκείνου ὅστις τοὺς εἶχε συνενώσει καὶ ἐζήτει νὰ τοὺς ἀφομοιώσῃ. Δὲν ἐπῆλθε λοιπὸν ἡ ψυχικὴ ἀφομοίωσις, τὴν ὁποίαν βεβαίως ἐπερίμενε καὶ διὰ τὴν ὁποίαν εἰργάσθη ἡ Βενετία. Διὰ νὰ ἐπέλθῃ αὕτη ἐχρειάζετο ἄλλη διοίκησις. Δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἀνεκτὸν ὑπὸ λαοῦ φιλελευθέρου, εὐγενοῦς καὶ εὐφυοῦς τὸ καταθλιπτικὸν καὶ ἄδικον σύστημα τῆς Βενετίας, οὔτε νὰ συγχωρηθῇ ἡ ὑποκριτικὴ καὶ κρυψίνους πολιτικὴ αὐτῆς. Δὲν ἠδύνατο ὁ λαὸς οὗτος ν' ἀνεχθῇ τὸ καχύποπτον καὶ τὴν δυσπιστίαν τῶν Διοικητῶν καὶ Προβλεπτῶν, οὔτε τὰς ἀβασίμους των κατηγορίας περὶ τῶν μετὰ τῶν Τούρκων συνωμοσιῶν, οὔτε τὰς διαβολὰς τοῦ φανατικοῦ Λατινικοῦ Κλήρου καὶ τὰς ἀπανθρώπους ἀδικίας καὶ πιέσεις τῶν φεουδαρχῶν καὶ καστελλάνων καὶ τέλος τὰς νεοαρπαγὰς τῶν ἰδιωτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων.

Ἀναγκαία προϋπόθεισις διὰ τὸν ἐκλατινισμὸν τῆς νήσου ἦτο ἡ ἑκουσία ψυχικὴ ἀφομοίωσις τῶν ἰθαγενῶν μετὰ τῶν ἀποίκων. Συνέβη ὅμως ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Οἱ Κρῆτες ἐθεώρουν ψυχικὴν καὶ σωματικήν των ὑποδούλωσιν (ἀγγαρεῖαι) τὴν Βενετικὴν κυριαρχίαν. Ἔμειναν στερρῶς προσκεκολλημένοι εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς παραδόσεις των, ὡς εἴπομεν, καὶ ἀντὶ νὰ ἐκλατινισθῶσιν, ἐξηλλήνισαν τοὺς Λατίνους.

Οὕτω ἡ μεγάλη ἀποστολὴ τῆς Βενετίας ἐν Ἀνατολῇ, τὴν ὁποίαν αὕτη ἐκληρονόμησε μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπέτυχεν οἰκτρῶς καὶ οἱ «Ἐτεόκρητες» δὲν μετεβλήθησαν εἰς «Ἐνετόκρητας», ὡς ἐνόμισεν ἡ Γαληνοτάτη!

Περὶ τῆς ἐπιθυμίας τῆς Βενετίας, νὰ μεταβάλῃ τὴν μεγαλόνησον εἰς ἄλλην Βενετίαν δὲν χωρεῖ οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία. Μία ἄλλη Βενετία ἐν Ἀνατολῇ καὶ μάλιστα ὄχι μόνον αὐτάρκης, ἀλλὰ καὶ ἀποδίδουσα εἰς τὴν

Μητρόπολιν μέγα μέρος τῶν ἀφθόνων αὐτῆς προϊόντων, ὑπερασπιζομένη δὲ ἀφ' ἑαυτῆς, διὰ τῶν γενναίων της τέκνων ἐν περιπτώσει ἐξωτερικοῦ κινδύνου, ἦτο τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν διὰ τὴν Βενετίαν τῆς Δύσεως. Τούτου ἐπιτυγχανομένου θὰ ἦτο εὔκολον νὰ ἐπεκταθῇ καὶ εἰς τὰς ἄλλας Βενετοκρατουμένας Ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἀποτελεσθῇ οὕτω Λατινικὸν συγκρότημα, ἱκανὸν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὰ μέρη ταῦτα κατὰ τοῦ ὁλονὲν αὐξανομένου Τουρκικοῦ κινδύνου. Ἡ Βενετία, πρὸς τούτοις, εἶχε καὶ ἄλλους σπουδαίους λόγους νὰ καλλιεργῇ μίαν τοιαύτην ἰδέαν. Ἡ Κρήτη ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως, ἐξησφάλιζε τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπὶ πλέον ἐφημίζετο ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ Κρήτη διὰ τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς καὶ τὸ γενναῖον τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἡ Γαληνοτάτη δὲ εἶχεν ἀνάγκην στρατοῦ κατὰ ξηρὰν καὶ διὰ τὰς γαλέρας της καὶ χειρῶν ἱκανῶν δι' ἀγγαρείας καὶ πρὸς καλλιέργειαν τῆς γῆς. Πάντα ταῦτα προσέφερεν ἀφθόνως ἡ Κρήτη εἰς χεῖρας τῆς Βενετίας.

Βλέπομεν λοιπὸν τὴν Βενετίαν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς καταλήψεως τῆς νήσου, νὰ ἐπιδίδεται μετὰ ζήλου εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ της, νὰ μεταβάλῃ τὴν Κρήτην εἰς καθαρὰν Βενετικὴν ἀποικίαν, εἰς μίαν ἄλλην Βενετίαν ἐν Ἀνατολῇ. (Μαθητὴς τῆς Γαληνοτάτης ἐπιδέξιος εἶναι σήμερον ὁ Μουσολίνης εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Δωδεκάνησα, ἀλλὰ θὰ ἔχῃ καὶ οὗτος τὴν ἰδίαν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν καὶ τὰς αὐτὰς μὲ τὴν Βενετίαν ἀπογοητεύσεις). Διήρεσε τὴν νῆσον εἰς ὅσα διαμερίσματα εἶχεν ἡ Βενετία καὶ ἔδωκε τὰ αὐτὰ ὀνόματα, ὡς εἴπομεν. Ἀπέστειλε πολυάριθμον «ἀποικίαν» ἀπὸ εὐγενεῖς πατρικίους καὶ ὄχλον. Πολυάριθμον καὶ πολυποίκιλον ὑπαλληλίαν. Ἀφήρεσε τὰ κτήματα ἀπὸ τοὺς νομίμους κυρίους των καὶ τὰ διένειμεν εἰς τοὺς ἀποίκους κατὰ τὸ φεουδαλιστικὸν σύστημα, ὡς εἴπομεν. Τὰς ἐπισκοπὰς ἐπίσης τὰς παρέδωκεν εἰς Λατίνους ἐπισκόπους. Ἀνήγειρε φρούρια καὶ στρατῶνας ἀντὶ σχολείων, καὶ ἄλλα παρόμοια μέτρα. Πάντα ταῦτα εἶναι ἀσφαλὴς ἀπόδειξις τοῦ σκοποῦ τούτου τῆς Βενετίας. Ἡ πολιτικὴ αὕτη τοῦ μισελληνισμοῦ, θὰ ἐλέγομεν τῆς Βενετίας, εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς κατεχομένας Ἑλληνικὰς χώρας, φαίνεται πῶς ἐπεδοκιμάζετο καὶ ὑπὸ τῶν τότε ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπόδειξις τούτου

εἶναι ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἀπήντησαν εἰς τὴν πρόσκλησιν τῆς Βενετίας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1363, ὑποσχεθέντες ὅτι ὄχι μόνον δὲν θὰ ἐβοήθουν τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ τοὐναντίον ὅτι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ παράσχωσι πᾶσαν βοήθειαν πρὸς αὐτήν. Ἐπίσης ὁ Πάπας τῆς Ρώμης δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ εἶναι εὐχαριστημένος μὲ μίαν Λατινικὴν ὑπεροχὴν εἰς Κρήτην, νῆσον ἡ ὁποία ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς της καταστάσεως καὶ γεωγραφικῆς της θέσεως θὰ ἠδύνατο νὰ τοῦ χρησιμεύσῃ ὡς κέντρον δράσεως περισσότερον ἀπὸ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς νήσους. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἅγιος Πατὴρ ἦτο λυπημένος διὰ τὰς ἀποτυχίας του νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν 1). Δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ πῶς ὁ ταπεινὸς καὶ ἐξουθενωμένος Κλῆρος τῆς νήσου, μετὰ τοῦ ἐπίσης ἐκμηδενισμένου λαοῦ της, δὲν ἔσπευδον νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν του καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ τὴν ἀλαζονείαν ταύτην.

Ὡς εἴπομεν, λαὸς γενναῖος καὶ φιλελεύθερος καὶ μὲ τοιαύτην ἐθνικὴν συνείδησιν δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποκύψῃ εὐκόλως καὶ διεμαρτύρετο συχνὰ δι' ἐνόπλων ἐξεγέρσεων. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὰ ἄγρια πολλάκις μέτρα τῆς Γαληνοτάτης ἐναντίον τοῦ λαοῦ τούτου. Ἐκ τούτου τὰ ἐπίθετα τῶν Βενετῶν χρονογράφων καὶ ἱστορικῶν «ἀνυπότακτοι», «ταραξίαι», «κακῆς πίστεως», «συνωμόται» κλπ. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ τοῦ Παύλου Σάρπη «εἰς τὸν ἀνυπότακτον Κρῆτα μαῦρο ψωμὶ καὶ ξύλο, καμμία εὐσπλαγχνία». Ἀλλὰ συνέπεια τούτων καὶ ἡ ἀποστροφὴ τῶν Κρητῶν πρὸς πᾶν Βενετσιάνικο, ὡς φράγκικο καὶ παπικόν. Πάντες οἱ παπολάτραι ἐκαλοῦντο Φράγκοι. Ἔκτοτε ἐγεννήθησαν τὰ δίστιχα, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἀνεφέραμεν: «Κάλλιο Τούρκου μαχαιριὰ παρὰ Βενετσιάνου κρίσις.». «Κάλλιο μακελλιὸ στὸν Τοῦρκον ἢ κρῃᾶς στὸν Βενετσιάνον», ὁ δὲ Πάπας ἐμισεῖτο περισσότερον ἀπὸ τοῦ νὰ ἦτο Τοῦρκος καὶ ἐκαλεῖτο ἀντίχριστος καὶ αἱρετικὸς 2) καὶ σχισματικός.

Ἡ Βενετία παρουσιάζεται ἀνακόλουθος καὶ ἀσταθής. Ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς κηρύσσει διὰ στόματος τῶν Προβλεπτῶν της ἐν τῇ νήσῳ, ὅτι «ἡ Ἑλληνικὴ

1) Raynaldus, Anales Ecclesiastici, Luca 1742.

2) Arch. St. Bust. 79, Relazion. Alvise Grimani.

θρησκεία εἶναι πολύτιμος θησαυρὸς διὰ τὴν Γαληνοτάτην Δημοκρατίαν... Ὅλοι οἱ ὀπαδοὶ τῆς θρησκείας ταύτης ζῶσιν ἡσύχως κεὶ εἰρηνικῶς, ἀληθεῖς ὑπήκοοι τοῦ Πρίγκηπός των 1). Εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Κρήτης καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς Γαληνοτάτης, ὑπάρχουσι τόσοι Ἕλληνες Ἑλληνικῆς Θρησκείας, ποῦ εἶναι ἡ δύναμις τῆς θαλάσσης εἰς τὰς γαλέρας, ὀνομαστοί, εὐϋπόληπτοι καὶ ἀξιοπρεπεῖς 2).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης παρατηρεῖται μεταβολὴ εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Βενετίας ἐν Κρήτῃ. Οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῆς ἐν τῇ νήσῳ ἐφέροντο μετά τινος ἠπιότητος καὶ διαλλακτικότητος πρὸς τοὺς Κρῆτας, εἰσήγοντο μεταρρυθμίσεις καὶ ἐξησκεῖτο καλλίτερον ἡ δικαιοσύνη.

Ἀλλ' ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν ἐγένετο βεβαίως ἑκουσίως. Ἦτο μέτρον ἀνάγκης καὶ δὲν ἀφορᾷ μόνον τὴν Κρήτην, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας Βενετοκρατουμένας Ἑλληνικὰς χώρας. Ἀφ' ἑνὸς ὁ φόβος τῶν ἐξεγέρσεων ἐν Κρήτῃ, ἀφ' ἑτέρου ὁ ὁλονὲν μεγαλείτερος Τουρκικὸς κίνδυνος εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ἠνάγκασαν τὴν Βενετίαν νὰ κάμῃ τὴν στροφὴν ταύτην, ἡ ὁποία βεβαίως δὲν σημαίνει καὶ μεταβολὴν διοικητικῶν μεθόδων. Οὐσιαστικῶς τὰ πράγματα παραμένουσι τὰ ἴδια: Καχυποψία τῆς Γαληνοτάτης, φανατισμὸς τῶν ἀντιπροσώπων της, Τουρκικὸς φόβος, συνωμοσία δῆθεν μὲ τὸν Πατριάρχην πρὸς τοὺς Τούρκους κλπ.

Ὁπωσδήποτε ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπῆλθε σημαντικὴ μεταβολὴ εἰς τὰς σχέσεις τῆς Γαληνοτάτης μετὰ τῶν ὑπηκόων της καὶ μεταξὺ τῶν δύο λαῶν. Λατῖνοι καὶ Ἕλληνες ἠδελφοῦντο ὑπὸ τὴν Βενετικὴν σημαίαν καὶ ἐτέλουν ὁμοῦ λιτανείας διὰ τὸν Δόγην. Τὸ ἔργον τῆς ἑνώσεως ἐπανήνθει καὶ πάλιν. Ἡ Βενετία διηυκόλυνε τὴν μετάβασιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Κατολικισμόν. Παρεῖχε τὴν προστασίαν της εἰς ὅσους ἠσπάζοντο τὰ παπικὰ δόγματα, ἐπέτρεπε νὰ ἐξετάζωνται τὰ ζητήματα τῶν Ὀρθοδόξων Κληρικῶν μετ' εὐμενείας ὑπὸ Λατίνων Ἐπισκό-

---

1) Βλ. σχετικά, Arch. St. Relazion. Marco Cappello.

2) Dispaccio Morosini al Senato 1625, Settembre, Dispacci provv. 1625, Arch. St.

πων 1). Ἰδοὺ ἡ ἀμοιβή. Ἡ προστασία τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκείας εἶχε πάντοτε εὐχάριστα ἀποτελέσματα, οὕτως ὥστε νὰ γίνωνται καὶ κοιναὶ λιτανεῖαι, ἀρχίζουσαι ἀπὸ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ καταλήγουσαι εἰς τὴν Ἑλληνικήν. Δὲν ἦτο ἀσύνηθες νὰ ἀκούσῃ τις Ἑλληνικὴν λειτουργίαν εἰς Λατινικὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπέζης καὶ διὰ τὰς δύο θρησκείας προωρισμένης 2). Οἱ Διοικηταὶ καὶ Προβλεπταὶ ἔγραφον ἐν προκειμένῳ: "Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι διάγουσι ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους. Οἱ ἱερεῖς ἀμφοτέρων τῶν θρησκευμάτων τιμωροῦνται ἐξ ἴσου. Τὸ ὄνομα τοῦ Πρωτοπαπᾶ, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἦτο μισητὸν παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Λατίνοις, τιμᾶται σήμερον μεγάλως. Αἱ θρησκευτικαὶ διαφοραὶ (τῶν δύο θρησκειῶν), συζητοῦνται φιλικῶς ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ τῶν Λατίνων. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαληνοτάτης ἐπισκέπτονται ἐξ ἴσου ἀμερολήπτως καὶ τὰς δύο Ἐκκλησίας (Λατινικὴν καὶ Ἑλληνικήν). Ὁ λαὸς ἀφωσιωμένος εἰς τὴν Δημοκρατίαν, δὲν σκέπτεται πλέον τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Διὰ νὰ τηρηθῇ πιστὸς καὶ φίλος ὁ λαὸς οὗτος ὑπάρχουσι δύο τρόποι: α) νὰ μὴ γίνωνται δεκτοὶ εἰς Κρήτην Ἕλληνες Ἐπίσκοποι καὶ β) νὰ μὴ ἐμποδίζωνται οἱ Ἕλληνες νὰ ἐξασκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς θρησκείας των. Οἱ ἔξωθεν ἐρχόμενοι Ἕλληνες Ἐπίσκοποι εἶναι λίαν ἀμφιβόλου πίστεως πρὸς τὴν Βενετίαν. Οὗτοι ἀφίνουσι τὰς ἕδρας των καὶ ζῶσιν ὡς ἁπλοῖ ἱερεῖς ἐν Κρήτῃ, ὅπου ἀπολαμβάνουσιν ἀπεριορίστου κύρους καὶ δυνάμεως, εἶναι ὑπήκοοι Ὀθωμανοὶ καὶ λίαν ὕποπτοι 3). Ἄλλος Προβλεπτὴς ἔγραφε κατὰ τὸν ἴδιον περίπου χρόνον: Ἂν οἱ Ἕλληνες ἀποφεύγουν νὰ μεταβαίνουν εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπήν, τὸ πράττουν διὰ νὰ ἐξαναγκάσουν τὴν Γαληνοτάτην νὰ τοῖς παραχωρήσῃ Ἕλληνα Ἐπίσκοπον. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ γίνῃ, διότι θὰ παρεδίδοντο εὐκόλως εἰς τὸν Τοῦρκον, ἐπειδὴ ὁ Ἀρχηγός των, ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ Ἱεράρχαι των διαμένουσιν ἐν Τουρκίᾳ καὶ εἶναι Ὀθω-

---

1) Sanuto M. Diari, Venezia 1879, III. p. 936.

2) Gerola, Monumenti Veneti, Τόμ. II, 11 καὶ 14. Ἴδε καὶ Relazion. Alvise Grimani. Παράβ. καὶ ΤΕΑ ἔνθ' ἀνωτ. σ. 31.

3) Arch. St. 1602, 25 Giugnio in Pregadi Relazion. No 79.

μανοὶ ὑπήκοοι, πρέπει ὅμως νὰ καλομεταχειρίζωνται τοὺς Ἕλληνας 1).

Πάντα ταῦτα ἦσαν συγκατάβασις ἐκ μέρους τῆς Γαληνοτάτης πρὸς τοὺς ὑπηκόους της, τῶν ὁποίων αἱ περὶ γάμων ὑποθέσεις ἔπρεπε νὰ δικάζωνται ὑπὸ Λατίνων Κληρικῶν, ἀλλὰ κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς κανόνας, κατὰ συγκατάβασιν βεβαίως! Διὰ τῆς συγκαταβάσεως δὲ ταύτης ἀπεσοβεῖτο ἑκάστοτε ὁ κίνδυνος πάσης ἐνεργείας τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας! «Ἔμενεν ὅμως φεῦ! ὁ μεγαλείτερος κίνδυνος (εἰς τὰ κεφάλαια βεβαίως τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαληνοτάτης ἐν Κρήτῃ), ἡ προδοσία εἰς τὸν Τοῦρκον!». Ἑκάστη διαφορά, ἑκάστη ἀνησυχία ἢ ταραχὴ τοῦ λαοῦ, ἐχρησίμευεν ὡς πρόφασις τοῦ «τρομεροῦ γείτονος» τοῦ Τούρκου, διὰ νὰ ὑποκινήσῃ ἐπαναστάσεις πρὸς ἴδιον ὄφελος. Ἡ Βενετία, γράφουσιν οἱ ἱστορικοί της, ἐγνώριζεν ἀπὸ τὸν Βάϊλόν της ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοὺς Προβλεπτάς της ἐν Κρήτῃ, ὅτι αἱ διαφωνίαι ὑπηγορεύοντο ἀπὸ τὸν Πατριάρχην καὶ ὅτι ὁ Σουλτάνος τὰς ἤμειβε μεγάλως. Ἡ Γαληνοτάτη ὅμως, ἀγαθὴ καὶ συνετή, κατέφευγεν εἰς μέτρα ἠπιότητος καὶ ἐθώπευε τοὺς ὑπηκόους της ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἐγνώριζεν ἑτοίμους νὰ τὴν προδώσουν εἰς ἑκάστην στιγμήν. Τοῦτο λέγεται, κατ' αὐτούς, Φιλελληνικὴ πολιτικὴ τῆς Βενετίας. Ἐνῷ πράγματι, ἦτο μὲν συνενέσεως, ἀλλὰ καὶ ἀναπόφευκτος καὶ ἀναγκαία. Ὁ «τρομερὸς ἐχθρὸς» ἦτο γείτων. Ἡ κακοδιοίκησις καὶ καταδυναστεύσεις ἐξήγειρον τὸν λαόν, πῶς νὰ τὸν συγκρατήσῃ πλέον ἡ Γαληνοτάτη; Διὰ τῶν ὅπλων; Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο πλέον δυνατόν. Ἔπρεπε λοιπὸν ὁ «ἀετὸς τοῦ Μάρκου» νὰ καταβιβάσῃ τὰς πτέρυγας. Ἔπρεπε ἐξ ἀνάγκης νὰ γίνῃ στροφή, καταφυγὴ εἰς μέτρα ἠπιότητος καὶ συνέσεως καὶ δικαιοσύνης. Ἔπρεπε νὰ θωπεύῃ ἡ Γαληνοτάτη τοὺς «προδότας» ὑπηκόους της, πρᾶγμα πολὺ βαρὺ καὶ ἀντίθετον πρὸς αὐτήν, ἀλλ' ἀναγκαῖον. Καὶ ἄλλοι ὅμως λόγοι ἠνάγκασαν τὴν Βενετίαν πρὸς τοῦτο. Εἴπομεν ὅτι τὰ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν στρατεύματα αὐτῆς, κυρίως μάλιστα ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἑξῆς, ἀπετελοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον

1) Relazion. al Senato τοῦ Γεν. Προβλεπτοῦ Girolame Trevisan, Arch. St. B. 80.

ἀπὸ Ἕλληνας δούλους ἢ μισθοφόρους. Ἦσαν οἱ «Στρατιῶται» τοῦ Σάθα 1), τῶν ὁποίων τὰ «τραγούδια τῆς στράτας» ἐψάλλοντο ὑπὸ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς Ἀλβανίας, μέχρι τῶν νήσων Κύπρου καὶ Κερκύρας. Ἦσαν οὗτοι λαὸς δυνατός, ἐμμένων μετὰ θαυμαστῆς σταθερότητος εἰς τὰς παραδόσεις τῆς καταλυθείσης Αὐτοκρατορίας των καὶ τὰς στρατιωτικάς της δόξας, καὶ τὴν θρησκείαν των, τὴν ὁποίαν διετήρουν μετὰ ζήλου ὡς τελευταῖον δεσμὸν μετὰ τῆς πατρίδος των, ζήλου αὐξανομένου ἐκ τῆς ἀκουσίου ἐξορίας των καὶ ἐκ τῶν καταπιέσεων τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου ἐναντίον τῶν ὁμογενῶν των Ὀρθοδόξων.

Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ἡ Βενετία ἔπρεπε νὰ λάβῃ ταῦτα ὑπ' ὄψιν της. Ἔπρεπε νὰ σκεφθῇ ὅτι ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων τούτων στρατιωτῶν της ἠδύνατο νὰ βασίζεται εἰς τοὺς κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν πολέμους της. Ὥστε τὸ κύριον ἐλατήριον τῆς μεταβολῆς ταύτης ὑπῆρξεν ὁ πόθος τῆς Γαληνοτάτης νὰ κατακτήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν στρατιωτῶν της τούτων καὶ νὰ περισφίγξῃ τούτους πάντοτε στενότερον πρὸς ἑαυτήν. Διὰ νὰ φανῇ ἀρεστὴ εἰς τοὺς στρατιώτας τούτους, ἐπενέβη πρὸς τὸν Πάπαν καὶ ἐπετράπη ἡ ἵδρυσις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Βενετίᾳ, ἔνθα ἐστρατοπέδευον οἱ πλεῖστοι τῶν στρατιωτῶν τούτων 2). Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους ἀντέτασσεν ἔκτοτε ἡ Βενετία εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Πάπα καὶ τοὺς ἀφορισμούς του καὶ τὴν προπαγάνδαν Fide, τὴν Ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐγνώριζον ἢ δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ὅτι «ἡ πίστις» τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ καλλιτέρα διὰ τὴν Δημοκρατίαν ἄμυνα ἐναντίον τῶν Τούρκων 3). Ὅταν

---

1) *Κ. Σάθα* Documents Inédits. *Τόμ. III, Πρόλογος.*

2) *Τὴν ἔνδοξον ἐθνικὴν δρᾶσιν τῆς Ἑλλ. παροικίας μὲ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τὸ Νοσοκομεῖον καὶ τὸ Κολλέγιον Φλαγγίνη περιέγραψεν ὁ πολὺς Ἰωάννης Βελοῦδος, χρηματίσας ἐπίτροπος τῆς Ἐκκλησίας ταύτης καὶ βιβλιοθηκάριος τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, ὡς γνωστόν, εἶχε τὴν ἕδραν αὐτοῦ ὁ Ἔξαρχος τοῦ Πατριάρχου Μητροπολίτης Φιλαδελφείας. Διέλαμψαν δὲ 12 Μητροπολῖται καὶ πολλοὶ ἐφημέριοι. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δὲ ταύτην ἐφημέρευσεν ἐπὶ 14 ἔτη (1908—1920) καὶ ὁ χαράσσων τὰς γραμμὰς ταύτας.*

3) Cecchetti, La Republica di Venezia nei rapporti dela

Νούντσιος τοῦ Πάπα ἐν Βενετίᾳ παρεπονήθη ὅτι οἱ στρατιῶται καὶ ἐν γένει οἱ Ἕλληνες ζητοῦν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ἀπήντησεν αὐτῷ ἡ Γαληνοτάτη ὅτι ἦτο μεγάλη ἀνάγκη τοῦ μισθοφόρου τούτου στρατοῦ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1400. Ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος εἶναι κάλλιστος, ἀφωσιωμένος εἰς τὴν Δημοκρατίαν καὶ λίαν ὠφέλιμος πρὸς αὐτήν. Ἂν ἠμποδίζοντο οἱ Ἕλληνες οὗτοι νὰ ἐξασκῶσι τὰ τῆς θρησκείας των, θὰ κατέληγον εἰς ἀπελπισίαν καὶ θὰ ἐγκατέλειπον τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, πρὸς μεγίστην βλάβην τῆς Βενετίας καὶ τῆς Χριστιανωσύνης καὶ ὄφελος πρὸς τοὺς Τούρκους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἠδύναντο οὗτοι νὰ στραφῶσι 1). Ἐπίσης ἀπευθύνει ἡ Βενετία σφοδρὰς παρατηρήσεις εἰς Ρώμην ἐναντίον τῆς Προπαγάνδας Fide, ἡ ὁποία ἀπεκάλει τοὺς Ἕλληνας σχισματικοὺς καὶ ἐξύβριζε δι' ἄλλων ἐπιθέτων ἀναξίων πρὸς λαὸν εὐυπόληπτον. Νὰ ἐξυβρίζεται δὲ οὕτως ὁ λαὸς αὐτὸς δυνατὸν νὰ ἐξωθῆται πρὸς τοὺς Τούρκους. Ὁ λαὸς αὐτὸς εἶναι πιστὸς πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ἀλλὰ γίνεται ἄπιστος, ὅταν τὸν προσβάλλουν καὶ τὸν στεροῦν τῆς θρησκείας του 2).

Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην τῆς πολιτικῆς τῆς Βενετίας πρὸς τοὺς ὑπηκόους της συνέτειναν οὐκ ὀλίγον καὶ ἄλλα περιστατικά: Εὑρισκόμεθα ἤδη εἰς τοὺς χρόνους τῆς κινήσεως ἐν τῇ Δύσει περὶ τὴν Ἀναγέννησιν. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, θεραπεύσασα ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα, διέσωσεν αὐτὰ πίπτουσα καὶ παρέδωκεν εἰς τὴν Δύσιν καὶ δὴ τὴν Ἰταλίαν, τὴν λαμπάδα τῆς Ἑλληνικῆς ἡμερώσεως. Τὰ ζώπυρα τῆς τῶν γραμμάτων ἀναγεννήσεως ἐκομίσθησαν εἰς τὴν Ἑσπερίαν καὶ πρὸ τῆς ἁλώσεως τοῦ Βυζαντίου, οἱ δὲ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν διασπαρέντες φυγάδες, ἦσαν μᾶλλον τελεσιουργοὶ ἢ εἰσηγηταὶ τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀναγεννήσεως, ἥτις ἀρξαμένη ἀμυδρῶς μὲν ἐπὶ Πετράρχου καὶ Βουκακίου, διέλαμψε δὲ ἐπὶ Μανουὴλ Χρυσολω-

---

Religione, Venezia 1874, σ. 350. Παράβ. καὶ Δονᾶ Κῶδ. 489, καὶ Relazion. Marco Cappetlo, Inquisitore Levante, Arch. St.

1) Δονᾶ, ἔνθ' ἀνωτ. Ducale all Ambasatore di Roma 1622, 18 Giugnio.

2) Relazion. Marco Cappello, 1638, Arch. St.

ρᾶ καὶ Γεωργίου Πλήθωνος. Ὁ Χρυσολωρᾶς δὲ ἵδρυσεν εἰς τὴν Δύσιν τὴν πρώτην Ἑλληνικὴν Κοινότητα καὶ «τὴν πρώτην σχολὴν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ», διὰ τῆς ὁποίας διέπρεψεν εἶτα ἡ Φλωρεντία τῶν Μεδίκων καὶ ἡ Ρώμη καὶ πᾶσα ἡ «εἰς βαθὺν ζόφον βυθισμένη Ἰταλία». Ἐν Βενετίᾳ εἶτα ὁ Ἰάνος Λάσκαρης ἵδρυσε μετὰ τοῦ Ἄλδου Μανούτου τὸ περιώνυμον καταστὰν Τυπογραφεῖον καὶ τὴν Ἀλδίαν Ἀκαδημίαν, ἔνθα εἰργάζοντο Ἕλληνες ἐργάται καὶ τυποθέται καὶ καλλιγράφοι καὶ διορθωταί. Ἐν Βενετίᾳ ἐπίσης συνέστησαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος Ἑλληνικὸν Τυπογραφεῖον οἱ φιλοπάτριδες Κρῆτες Νικόλαος Βλαστὸς καὶ Ζαχαρίας Καλλέργης. Τὸ τυπογραφεῖον δὲ τοῦτο ἦτο πράγματι καὶ ὀνόματι Κρητικόν. Κρῆτες ἐτόρνευον, Κρῆτες συνεῖρον τὰ χαλκεῖα, Κρῆτες ἐμολυβδοχρόουν, Κρῆτες διήλεγχον, παρεσκεύαζον καὶ διώρθουν τυπογραφικὰ δοκίμια, Κρῆτες ἐφρόντιζον περὶ τῶν ἐπιτηδείων πρὸς φωτισμὸν τοῦ γένους ἐκδόσεων καὶ Κρῆτες εἰσέφερον ἀφειδῶς ἀναγκαῖα πρὸς τύπωσιν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἀργύρια. Οὕτως ἡ Κρήτη μετὰ τὴν ἐν Βυζαντίῳ καταστροφήν, ἀπεδείχθη αὐτόχρημα Ἑλλάδος Ἑλλὰς καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔμπεδος Ἀκρόπολις. Περικλεεῖς λόγιοι Κρῆτες, καλλιτέχναι, μουσόληπτοι, ἀοιδοί, θαυμαστοὶ ἥρωες, ἐκεῖθεν ἕλκοντες τὸ γένος, προσῆλθον τῆς δυστυχούσης Ἑλλάδος ἀρωγοὶ καὶ ἐπίκουροι 1).

Πάντα λοιπὸν ταῦτα δὲν ἠδύνατο νὰ τὰ παρίδῃ ἡ Γαληνοτάτη Βενετία. Συνέβαινον τόσα πλησίον της, ὥστε δὲν τῆς ἐπετρέπετο νὰ τὰ ἀγνοῇ. Ἔκαμε λοιπὸν τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν καὶ ἀπεφάσισε νὰ φέρεται δικαιότερον καὶ ἠπιώτερον πρὸς τοὺς ὑπηκόους της ἐν Κρήτῃ καὶ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς χώρας καὶ νὰ λαμβάνῃ μέτρα τινὰ προστατευτικὰ ὑπὲρ αὐτῶν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μεταβάλῃ σύστημα. Περιεποιεῖτο λ. χ. καὶ ἐχρησιμοποίει τοὺς Ἕλληνας λογίους ἐν Βενετίᾳ, ἀλλὰ δὲν ἐπέτρεπε τὴν διαμονὴν αὐτῶν ἐν Κρήτῃ. Τὸ παράδειγμα τοῦ Μαργουνίου, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἐπέτρεψε κατ' οὐδένα τρόπον νὰ καταλάβῃ τὴν Ἐπισκοπικήν του ἕδραν εἰς Κύθηρα, εἶναι σαφὲς τεκμήριον.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς ἐπιεικείας, ἀνοχῆς, ἰσότητος

---

1) Δ. Θερειανοῦ, ἔνθ' ἀνωτέρω. Τόμ. τρίτος. Πρόλογος.

καὶ δικαιοσύνης, τὴν ὁποίαν τέλος ἀπεφάσισε νὰ ἐφαρμόσῃ ἡ Βενετία εἰς τὰς κτήσεις της, δι' οὓς λόγους εἴπομεν, ἀπέδωκεν ἀγλαοὺς καρποὺς καὶ ἔσχε πραγματικὰ ἀποτελέσματα.

Τῷ 1605, ὅτε ὁ Πάπας ἐξαπέλυσε τὴν περίφημον «ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΙΝ» (Interdetto) καὶ ἠπειλεῖτο πόλεμος μεταξὺ Βενετικῆς Δημοκρατίας καὶ τοῦ Πάπα, ἐξεδηλώθη ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Κλήρου ἀπεριόριστος συμπάθεια ὑπὲρ τῆς Βενετίας. Καὶ πρότερον ἔχομεν πάμπολλα παραδείγματα συμπαθείας καὶ βοηθείας Κρητῶν πρὸς τὴν Βενετίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀπαγόρευσιν αἱ προσφοραὶ αὗται ἔλαβον πάνδημον χαρακτῆρα. Εὐγενεῖς καὶ λαός, ἕκαστος κατὰ τὰς δυνάμεις του, ἡμιλλῶντο πῶς νὰ ὑπερασπίσωσιν ἀποτελεσματικώτερον τὴν Βενετίαν. Ἠσθάνθησαν ὅτι ἡ τύχη των ἦτο συνδεδεμένη μετὰ τῆς Δημοκρατίας καὶ ἀπεφάσισαν νὰ πολεμήσωσι διὰ τὴν ἀκεραιότητα αὐτῆς καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς νήσου των, μὲ ὅλας των τὰς δυνάμεις ἐναντίον τοῦ Πάπα καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ Ἱσπανῶν. Ἐπίσης ὁ Κλῆρος καὶ τὰ Μοναστήρια προσέφερον τὴν συνδρομήν των. Μοναχοὶ προσεφέρθησαν νὰ ὑπηρετήσωσιν ὡς ἁπλοῖ στρατιῶται. Μοναχός τις, Φασιδώνιος ὀνόματι, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας πρὸς συλλογὴν χρημάτων καὶ ἀνδρῶν καὶ σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν τῆς Βενετίας. Οὕτω δὲ ὁ ἀπειληθεὶς πόλεμος ἐλάμβανε χαρακτῆρα ἱεροῦ ἀγῶνος 1).

Τὰ Ἀρχεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βρίθουσιν ἐγγράφων ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βενετίας ἐν Κρήτῃ, περὶ τῶν χρηματικῶν εἰσφορῶν καὶ τῆς προσωπικῆς αὐθορμήτου προσελεύσεως τῶν Κρητῶν, ἵνα ἐξοπλίσωσι γαλέρας καὶ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν κατὰ ξηρὰν στρατόν. Ἐπίσης πολυάριθμα ἔγγραφα εὐχαριστήρια τῆς Γαληνοτάτης διὰ τὰς γενναίας ταύτας προσφορὰς τῶν Κρητῶν.

Χαρακτηριστικὰ τῆς προθυμίας καὶ συμπαθείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου πρὸς τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν εἶναι ὅσα γράφει ὁ Δοὺξ τῆς Κρήτης Βερνάρδος Βενιὲρ

---

1) Dispaccio Sagredo al Senato, 18 Settembre 1606, in Dispacci Provveditori.

τὴν ἐποχὴν ἐκείνην: Παρετήρησα, λέγει εἰς τὰ πρόσωπα τῶν Καλογήρων ἐζωγραφισμένην τὴν ψυχικὴν ἐπιθυμίαν, τόσον ἀποφασιστικήν, τόσον θερμήν, τόσον διακαῆ διὰ τὰ συμφέροντα τῆς Δημοκρατίας, ποῦ μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγράψω διὰ λόγων 1). Κλῆρος καὶ Λαὸς προσήρχοντο ἀπὸ τὰ ὀρεινότερα μέρη ἵνα προσφέρωσιν ὅ,τι ἠδύναντο, ὁμοῦ μὲ τὰ ὑπάρχοντα καὶ τὴν ζωήν των 2). Δὲν ἔλειψε δὲ καὶ ὁ φανατικὸς ἑλληνόφοβος κόμηςΚουερίνης, ὅστις διὰ νὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν τῆς ἑκουσίας προσφορᾶς τῶν Κληρικῶν καὶ τὴν συμπάθειαν αὐτῶν πρὸς τὴν Βενετίαν, προσεφέρθη νὰ καταβάλῃ ἐξ ἰδίων 2 χιλιάδας Δουκάτα καὶ νὰ ἐπιστραφῶσιν εἰς τοὺς παπάδες καὶ καλογήρους τὰ εἰσπραχθέντα. Ἀλλ' ἡ πρότασις τοῦ φανατικοῦ Κουερίνη ἀπερρίφθη 3).

Δέον ἀκόμη νὰ προστεθῇ ὅτι καὶ ἐσωτερικῶς ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς Βενετίας, τῆς ἠπιότητος καὶ δικαιοσύνης, ἀπέδωκεν ἐπίσης εὐχάριστα ἀποτελέσματα. Ὁ λαὸς ἀνέκτησε τὴν ἐμπιστοσύνην του πρὸς τὴν δικαιοσύνην τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βενετίας. Καίτοι ἠδύναντο νὰ διαπράττωσιν ἀδικήματα καὶ μάλιστα οἱ τῶν ὀρεινῶν μερῶν καὶ νὰ μένωσιν ἀσύλληπτοι, ἐν τούτοις συνεφιλιοῦντο μὲ τὰς Ἀρχὰς καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ ἐγκληματίαι παρεδίδονται εἰς τὴν δικαιοσύνην. Οὕτω δὲ ἐπεκράτησε γαλήνη καθ' ὅλην τὴν νῆσον καὶ ὁ Γενικὸς Διοικητὴς Καπέλλος ἐπισκεφθεὶς ὃλα τὰ μέρη, κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τοῦ 1600, εὗρε ταῦτα «μέρη μεγάλης ἐκτιμήσεως. Ὁ δὲ Γενικὸς Προβλεπτὴς Νικόλαος Σαγρέδος ἔγραφε πρὸς τὴν Γερουσίαν τῆς Βενετίας τῷ 1606 ὅτι ἡ Κρήτη εἶναι ἓν μέγα Βασίλειον, τὸ ὁποῖον ἂν κυβερνᾶται καλῶς καὶ μετὰ δικαιοσύνης, δύναται ἡ Βενετία νὰ βασίζεται ἐπ' αὐτοῦ καὶ νὰ περιμένῃ μεγάλα πράγματα 4). Γενικῶς λοιπὸν οἱ Κρῆτες ἦσαν πιστοὶ καὶ ἀφωσιωμένοι πρὸς τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν

1) Dispacci Rettori, 21 Marzo 1617.

2) Dispacci Rettori 21 Marzo 1617. Arch St. Περὶ τῆς βοηθείας τῶν Κρητῶν πρὸς τὴν Βενετίαν βλέπε Tea, ἔνθ' ἀνωτέρω Interdetto Veneziano, σ. 32 καὶ 33 καὶ ἑξῆς.

3) Dispaccio Venier al Doge, I Giugnio 1607, παρὰ Tea ἔνθ' ἀνωτ. σ. 50, σημείωσις.

4) Dispaccio Sagredo, 22 Novembre 1606, Arch. St.

καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίας αὐτῆς, ὁσάκις οὗτοι διῳκοῦντο ἀνθρωπιστικῶς καὶ μετά τινος δικαιοσύνης. Εἶναι δὲ ἀληθῆ τὰ ὑπὸ τοῦ Marco Cappello, Inquisitore di Levante, γραφόμενα, ὅτι τὰ κατὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης δὲν προήρχοντο ἀπὸ τὸν λαόν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀνικανότητα τῶν διοικητῶν 1). Προξενοῦσι λοιπὸν κατάπληξιν καὶ αἱ τελευταῖαι ἀβάσιμοι κατηγορίαι, ὅτι δῆθεν οἱ Κρῆτες μὲ τὰς συνωμοσίας καὶ τὰς ἐξεγέρσεις των καὶ τὸ ἀπρόθυμον νὰ πολεμήσωσι κατὰ τῶν Τούρκων, ὑπῆρξαν μία ἐπὶ πλέον αἰτία τῆς ἀπωλείας τοῦ Βασιλείου, κατὰ τὸν μετὰ τῶν Τούρκων πόλεμον (1645—1669).

Δέον νὰ σημειωθῇ ἀμέσως πρὸς ἀνασκευὴν τῆς κατηγορίας ταύτης, ὅτι οἱ Κρῆτες ἐπολέμησαν πάντοτε παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βενετῶν καὶ μάλιστα μετ' ἴσου ἂν μὴ καὶ μεγαλειτέρου ἡρωϊσμοῦ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς Βενετίας. Κατηγοροῦνται οἱ κάτοικοι τῶν Χανίων καὶ τῶν πέριξ, ὅτι κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, δὲν ἀντέστησαν ἐρρωμένως καὶ ὅτι οἱ πολῖται παρέμειναν ὑπὸ τὸν νέον κατακτητὴν καὶ ἐδέχθησαν ἀξιώματα τοῦ Καδῆ καὶ ἄλλα. Εἶναι ὅμως ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον ὅτι οἱ Κρῆτες ἐπολέμησαν πράγματι ἐρρωμένως καὶ ὅτι ἀντέστησαν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθησαν 2).

Ὅτι τὰ ἀποσπάσματα τῶν Κρητῶν δὲν παρεδόθησαν, ἀλλ' ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὄρη καὶ ἐξηκολούθησαν

---

1) Relazion. Marco Cappello. Arch. St. Bust. 84.

2) *Τὰς κατηγορίας ταύτας ἀνασκευάζει ὁ Ἐμμανουὴλ Μόρμωρης, διότι καὶ εἰς αὐτὸν ἀπεδόθησαν αἱ ἴδιαι κατηγορίαι. Οὗτος ἐπολέμησεν ἀνδρείως κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Χανίων ὡς ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ τῶν φρουρίων. Ἡ παράδοσις τῶν Χανίων, λέγει ὁ Μόρμωρης, ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ τοῦ Ἐπισκόπου των. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀντέστησαν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως καὶ διὰ τοῦ συνταγματάρχου Ρέττι κατέστησαν γνωστὰς τὰς ἀποφάσεις των, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθησαν. Οἱ Ἕλληνες ἐζήτουν νὰ ἀναχωρήσουν, ἀλλὰ τοὺς ἠμπόδισεν ὁ Ἐπίσκοπος τῶν Λατίνων. Εἰς τὴν πολιορκίαν ἐφονεύθησαν πολλοὶ Ἕλληνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀδελφός του. Ἐκ τῶν ἐναπομεινάντων ἐδέχθησαν τινὲς τὴν θέσιν τοῦ δικαστοῦ, τόσον οἱ Λατῖνοι, ὅσον καὶ οἱ Ἕλληνες. Ἡ ἰδική του ἐκλογὴ ὡς δικαστοῦ ἐζητήθη κυρίως ἀπὸ τοὺς παραμείναντας Λατίνους.* (Seminario Arch. di Venezia, Misc. 600 XVI).

τὸν κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα. Ὅτι καὶ μετὰ ἕνα αἰῶνα οἱ Κρῆτες ἠγωνίζοντο ἐναντίον τοῦ νέου κατακτητοῦ τῆς χώρας των, εἰς τὸν ὁποῖον ποτὲ δὲν ὑπετάγησαν καθ' ὁλοκληρίαν. Ἐπίσης εἶναι ἐξηκριβωμένον ὅτι οὔτε ἡ Βενετία ἐξηντλήθη οἰκονομικῶς καὶ εἰς ἀνθρώπους, οὔτε καὶ τὰ ἐπιτόπια ταμεῖα, παρέσχον τὰ μέσα εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων νὰ ἀναχωρήσωσι πρὸ τῆς καταλήψεως τῶν πόλεων τούτων ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ὅτι πολλοὶ ὅσοι εἶχον τὰ μέσα ἀνεχώρησαν μετὰ τῶν Βενετῶν. Ἐπίσης εἶναι ἱστορικὸν γεγονὸς ὅτι καὶ ἐκ τῶν Βενετῶν ἔμειναν πλεῖστοι, εἴτε δελεασθέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητον, εἶναι ἀνθρώπινον καὶ συγγνωστόν, παρατηροῦν ἀμερόληπτοι ἱστορικοί, νὰ λησμονήσουν οἱ κατακτηθέντες, διὰ τὸν νέον κατακτητήν, τὸν παλαιόν, ὅστις ἐπὶ τέλους ἦτο ἅρπαξ καὶ ἄδικος καὶ τύραννος, τοὐλάχιστον κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς κατακτήσεως.

Αἱ παραχωρήσεις τῆς Βενετίας, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, δὲν ἦσαν τοιαῦται, ὥστε νὰ ἱκανοποιῶσι τὸν λαὸν καὶ κατακτήσωσι παρ' αὐτῷ ποθητὴν τὴν παραμονὴν τῶν Βενετῶν ἐν τῇ νήσῳ. Ἡ ἀνεξιθρησκεία καὶ ἡ ἀνοχὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη τῶν τελευταίων αἰώνων τῆς Βενετικῆς ἐν Κρήτῃ κυριαρχίας, συνήντησαν λυσσαλέον ἀγῶνα ἐκ μέρους τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου καὶ ὑπονόμευσιν ὑπό τινων ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς τῆς Γαληνοτάτης. Ἀλλὰ καὶ ἐφαρμοζόμενα τὰ μέτρα ταῦτα, δὲν ἦσαν ἀρκετά. Ἦτο βεβαίως μέγα ἀγαθὸν ἡ ἀνεξιθρησκεία. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀρκετὴ νὰ καλύψῃ τὰς στερήσεις τοῦ τόπου, τὴν δυστυχίαν καὶ πολλάκις τὴν πεῖναν 1). Δὲν ἠδυνήθη ἡ Βενετία οὔτε οἱ ἀντιπρόσωποί της νὰ ἐννοήσωσι τὰ κοινωνικὰ ζητήματα, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Τυφλωμένοι ἀπὸ θρησκευτικὸν φανατισμόν, δὲν ἔδιδον προσοχὴν εἰς τὰς σπαρακτικὰς περιγραφὰς τῶν Προβλεπτῶν τοῦ τόπου, Ἀλβίζε, Γρημάνη ὅτι «ὁ λαὸς τῆς νήσου ἀποθνήσκει χωρὶς νὰ γηράσῃ ἐκ τῶν στερήσεων καὶ τῆς ἐλλιποῦς καὶ κακῆς τροφῆς». Ὁ λαὸς λοιπὸν οὗτος ἐξηντλημένος ἤδη ἀπὸ πολλοῦ, γεμᾶτος ἀπογοητεύσεων καὶ μὴ ἐλπίζων εἰς καλλίτερον μέλλον, ἐδέχθη τὸν νέον κατακτητήν. Εἶναι μάλιστα θαῦμα πῶς

---

1) *Βλέπε καὶ* Tea, *ἔνθ' ἀνωτέρω, σ.* 73.

δὲν ἔπεσεν ἡ νῆσος πολὺ πρὸ τοῦ 1669. Ἡ ἐπὶ τόσα ἔτη ἀντίστασις τῆς πρωτευούσης ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνδρείαν τῶν Κρητῶν τῆς νήσου.

Ἀλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς συμφορᾶς τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου πρὸς τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν καὶ καθ' ὅλην μὲν τὴν περίοδον τῆς κυριαρχίας τῆς νήσου καὶ δὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς πάλης μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν Τούρκων ;

Ὁ πολυάριθμος οὗτος Κλῆρος μὲ τὰ πολυώνυμα Μοναχικά του Τάγματα, εἶχε βεβαίως συμφέρον νὰ νικήσῃ ἡ Βενετία, ὅπως παραμείνωσι καὶ οὗτοι ἐν τῇ νήσῳ, ὅπου ἀπελάμβανον τὴν μερίδα τοῦ λέοντος «διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ». Ποίαν ὅμως διαγωγὴν ἔδειξαν, προεξάρχοντος τοῦ Πάπα; Τὰ Χανιὰ εἶχον περιέλθει εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ὁ Ἐπίσκοπος Χανίων, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μόρμωρη, εἶχεν ἀποφασίσει, παρὰ τὴν ἀντίστασιν τῶν Κρητῶν, νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν. Ἡ Βενετία ἐκάλει φίλους καὶ συμμάχους εἰς βοήθειαν, ὁ δὲ Πάπας ἐπαζάρευεν. Ἠξίου ὡς ἀντάλλαγμα τῆς παπικῆς του βοηθείας, τὴν ἐπιστροφὴν ἐν τῇ νήσῳ τῶν ἐκδιωχθέντων Ἰησουϊτῶν καὶ τὴν κατάργησιν τοῦ νόμου τοῦ 1605, περὶ ἀπαλλαγῆς ἐκ παντὸς φόρου τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὸ Τάγμα τῶν Φραγκισκανῶν νὰ λάβωσι τὸ ὅπλα ἐναντίον τῶν Τούρκων 1).

Οὕτω μεταξὺ ἡρωϊσμῶν καὶ ταπεινώσεων, μεταξὺ τῆς ἐρρωμένης ἀντιστάσεως τῶν ὀλίγων καὶ τῆς ἀδιαφορίας τῶν πολλῶν, ἔκυπτεν ἡ μαρτυρικὴ αὕτη νῆσος ὑπὸ τὸν νέον ζυγόν, μέχρις ὅτου ἀνέτειλεν ἡ εὐλογημένη ἡμέρα τῆς ἀπελευθερώσεώς της!

---

1) *Ἀνδρέα Κορνάρο, ἔνθ' ἀνωτέρω. Ἱστορία Κρήτης. Περὶ ἐνοικιαστηρίων τῶν κτημάτων τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου καὶ ἐξαιρέσεως φόρων καὶ διενέξεων μεταξὺ Κυβερνήσεως καὶ Κλήρου καὶ ἀποφάσεων τῶν Σάρπη καὶ τοῦ Πατρὸς* Fulgenio, *ἄλλου συμβούλου τῆς Γαληνοτάτης. Ἴδε καὶ* Tea, *ἔνθ' ἀνωτέρω, σ. 62 καὶ ἑξῆς.*

ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΝ ΤΩ ΠΑ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

Ο ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ [1645—1669]
Ἢ
ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΙΗΜΑΤΩΝ
ΑΝΘΙΜΟΥ ΔΙΑΚΡΟΥΣΗ
ΚΑΙ
ΜΑΡΙΝΟΥ ΖΑΝΕ
Ἐν Τεργέστῃ. Τύποις τοῦ Αὐστριακαῦ Λόϋδ, 1908.

ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΟΠΟΙΪΑ
[Ἴδ. «Κρητικὸς Ἀστήρ», Χανία, 1909].

DIVIDE HERACLITI ΓΕΝΕΣΙΝ ΟΥΣΙΑι
PARMENIDIS, HABEBIS IDEAS PLATONIS
(HERBART)
MACERATA 1911

= ΤΙΜΑΤΑΙ: ΔΡΑΧΜ. 5 =

ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΤΩΝ ΠΤΩΧΩΝ ΧΑΝΙΩΝ ΚΡΗΤΗΣ